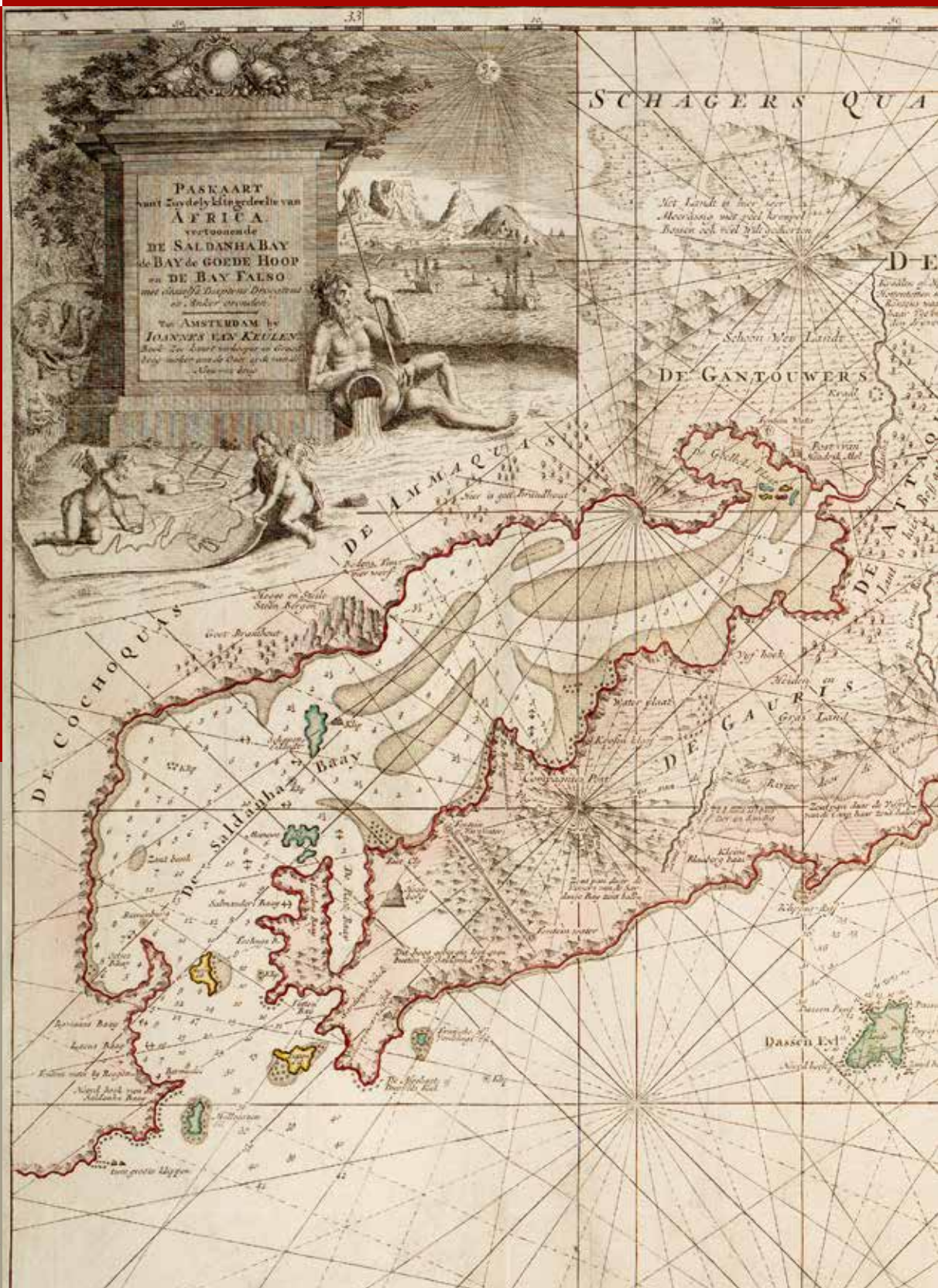

Caert Thresoor

Nederlandse forten op
Sri Lanka

*Paskaart van't Zuyde-
lykste Gedeelte van
Africa van Van Keulen*

Siebe Bouma en zijn
*Museumdorp op het
Kooizand in Enkhuizen*

Abraham Ortelius'
bijdrage in het Album
amicorum van Joannes
Gevartius

37

2018-2

Tijdschrift voor de Geschiedenis van de Kartografie

In 1636 ontving de Verenigde Oost-Indische Compagnie het verzoek van Raja Sinha II, koning van Kandy, om hem te helpen de Portugezen van Ceylon te verjagen. De kustgebieden van het eiland waren toen ruim een halve eeuw in handen van Portugal en de machtige Compagnie leek de koning een ideale bondgenoot om aan de koloniale omsingeling te ontsnappen. Voor de VOC was dit een onverwachte kans om de handel in de kostbare kaneel in handen te krijgen. Als bewijs van haar kunnen verdreef de Compagnie in 1638 de Portugezen uit Batticaloa, een geïsoleerd fort aan de oostkust. Hierdoor overtuigd sloot de koning hetzelfde jaar nog een verdrag met de Nederlanders. In 1639 verloren de Portugezen Trincomalee, en een jaar later de vesting Punto de Gale, waarmee de VOC toegang verkreeg tot een gebied waar kaneelbomen groeiden. Na een wapenstilstand in 1644 werd tien jaar later de strijd tegen Portugal weer opgepakt. In 1656 veroverde de VOC Colombo, twee jaar later waren de Portugezen verdreven uit hun laatste steunpunten in het noorden van het eiland, Mannar en Jaffna. De VOC had aan het verzoek van Raja Sinha II voldaan, maar de koning had er een andere koloniale macht voor teruggekregen. Het kustgebied van Ceylon, zoals het eiland tot 1972 heette, bleef een kolonie van Nederland tot de Engelse overname in 1796.

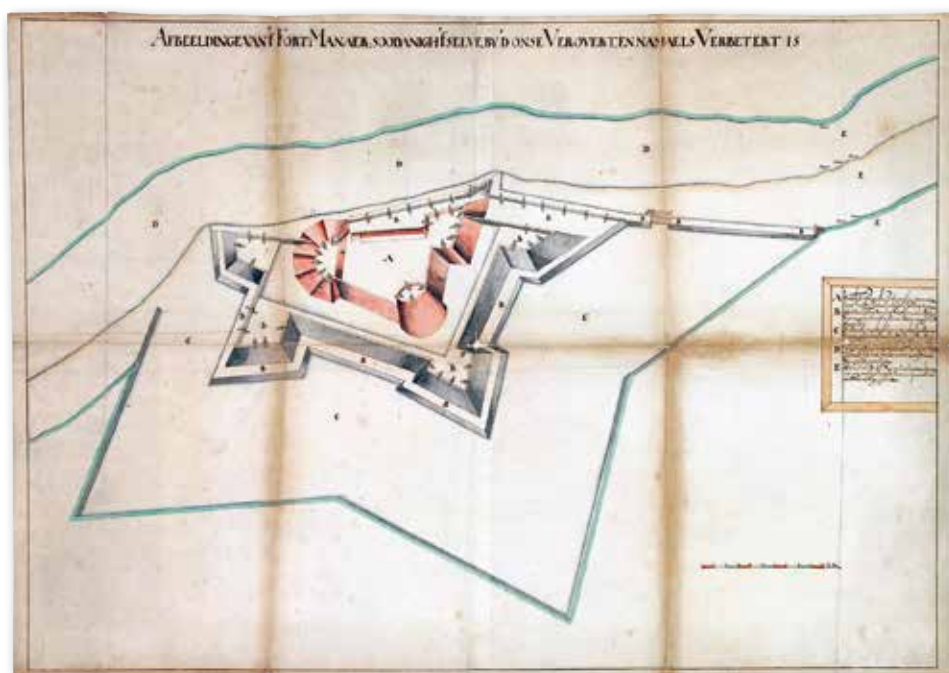
Dr. L.J. Wagenaar (1945)

werkte tot zijn pensioen als conservator bij het Amsterdam Museum. In die hoedanigheid was hij betrokken bij museale projecten in Sri Lanka en Indonesië. Hij promoveerde aan de Universiteit Leiden in 1994 en was sinds 1999 eerst als privaattochtor en nadien als gastdocent/onderzoeker werkzaam voor de Universiteit van Amsterdam.

Nederlandse forten op Sri Lanka

De militaire bezetting door de VOC van het kustgebied van Sri Lanka, 1638-1796

1. Afbeeldinge van 't Fort Manaer, soodanigh 't selve by d'onse veroverd en namaels verbeterd is, ca. 1672. Anoniem. Ingekleurde tekening, 70 x 99 cm. Nationaal Archief, Den Haag, Verzameling Buitenlandse Kaarten Leupe, 4.VEL, inv.nr. 991.

De eerste jaren na de verovering van Ceylon

Tekeningen van Mannar, Galle en Colombo laten goed zien hoe de VOC omging met de door haar veroverde forten. Ten eerste was dat Mannar in het noorden van Sri Lanka, bij het begin van de zogeheten Adams Brug, een ketting van kleine eilandjes tussen Sri Lanka en Zuid-India. Het fort was van belang door de nabijheid van de parelbanken. De *Afbeeldinge van 't Fort Manaer* (zie afbeelding 1) toont 't oude Fort van de Portugeesen gewonnen, waer van de Punten verhoogt en verbeterd zijn. De VOC pakte na de verovering van een fort de zaak in fases aan. Eerst werden de veelal zwaar beschadigde forten zo snel mogelijk weer in staat van verdediging gebracht, vervolgens verbeterd en tenslotte gemoderniseerd. Mannar was in 1658 veroverd door Rijcklof van Goens de Oude (1619-1682), die dat jaar met een uitgebreide volmacht als bestuurder en als admiraal en veldoverste in Ceylon was aange-

komen. Met de verovering van de Zuid-Indiase havenplaatsen Nagapattinam en Tuticorin had Van Goens belangrijke strategische winst geboekt, maar helemaal veilig was de nieuwe aanwinst Ceylon nog niet. Pas in 1663 kon hij de Portugezen uit Cochin verdrijven, hun laatste belangrijke post in Zuid-India. Spoedherstel van Mannar was dus in 1658 noodzakelijk, maar een verdere aanpak moest zo'n tien jaar op zich laten wachten. Bij letter B in de legenda lezen we dat *door last des Admiraels* het nieuwe fort om het oude heen was gebouwd en dat de buitenkant van de onderwal of *faussebray* met stenen was afgewerkt. Na voltooiing werd het oude fort afgebroken. Het nieuwe fort met zijn onregelmatige vorm werd enige decennia later opnieuw aangepakt en verbouwd tot het standaardmodel met vier bastions, wat ook een door de West-Indische Compagnie veel toegepast type vesting was. Een tweede voorbeeld van de gefaseerde aanpak was het vestingstadje Galle. Een

Aftryckeninger der Stadt Gasse

2. *Afeykeninge der Stadt Gale*, 1659. Adriaen de Leeuw. Ingekleurde tekening, 75 x 53 cm. Nationaal Archief, Den Haag, Verzameling Buitenlandse Kaarten Leupe, 4.VEL, inv.nr. 1053.

sterke *fortalesa* (fort) controleerde de baai, verder was het Portugese Punto de Gale aan de landzijde afgesloten door een wal met drie punten. Deze verdedigingslinie was pas omstreeks 1620 aangelegd toen Portugal maatregelen nam om zich concurrenten uit Europa van het lijf te houden. Na de verovering op 13 maart 1640 bleef aanvankelijk veel bij het oude, maar in het dagregister van Galle lezen we bij 4 augustus 1667: "In de rade overwoogen sijnde dat de drie nieuwe punten nogh sonder naem waren, soo is goet gevonden dat de Ed. heere admirael [Rijcklof van Goens] vergeselschap met d'heer commandeur [Adriaan Roothaas] en den raet [...] de nieuwe punten soudén gaen benaemen".¹ Op een tekening uit 1659 door Adriaen de Leeuw worden de drie voormalige Portugese bastions *Sao Jago*, *Conceycao* en *Sao Antonio* aangegeven als respectievelijk de 'Hoofdwacht' (uitkijkend op de baai), 'Middelpunt' en 'Zee-punt' (gelegen aan de zeezijde).² De tekening, op 10 mei 1659 ondertekend door Rijcklof van Goens en zijn tweede man Adriaen van der Meijden, bevat voorstellen aan de directie in Nederland tot verbetering van de fortificaties, maar het is de vraag of er toen al veel veranderd was sinds de verovering in 1640. Zeker is dat de punten in augustus 1667 onder luid kanongebulder zijn herdoopt in Maan, Zon en Ster. Het plan voor een nieuwe punt – P op de tekening van 1659 – heeft men laten varen. Wel is de op de tekening van 1659 aangegeven *gordijn* Q gerealiseerd, de walmuur tussen de voormalige Portugese *fortalesa*, door de Nederlanders Zwarte Fort genoemd, en het bastion van de hoofdwacht. De aanleg van deze *courtine* zal een paar jaar vóór 1669 zijn begonnen, want ingepast in de nieuwe walmuur had men het grote pakhuis aangelegd, met in het midden de stadspoort. De gevelsteen op de poort toont het wapen van de VOC en het jaartal 1669.

Colombo was een geval apart: na de verovering op 12 mei 1656 besloot de VOC het enorme verdedigingsstelsel te verkleinen. Het kerngedeelte van het fort werd losgekoppeld van de woonwijk, daardoor kon het garnizoen beperkt blijven. Colombo viel toen uiteen in twee delen: het eigenlijke fort, tevens bestuurscentrum, door de Nederlanders 'Kasteel' genoemd, en de 'Oude Stad', waar vooral inwoners van gemengd Europees-Aziatische komaf met hun onvrije huispersoneel, vrijgelaten slaven en moslims woonden. De uitvoering van deze reconstructie heeft

3. Sjouwerlieden bij Colombo, 1662. Esaias Boursse. Tekening, 14,9 x 20 cm. Rijksmuseum, Amsterdam, inv.nr. NG-1996-6-95.

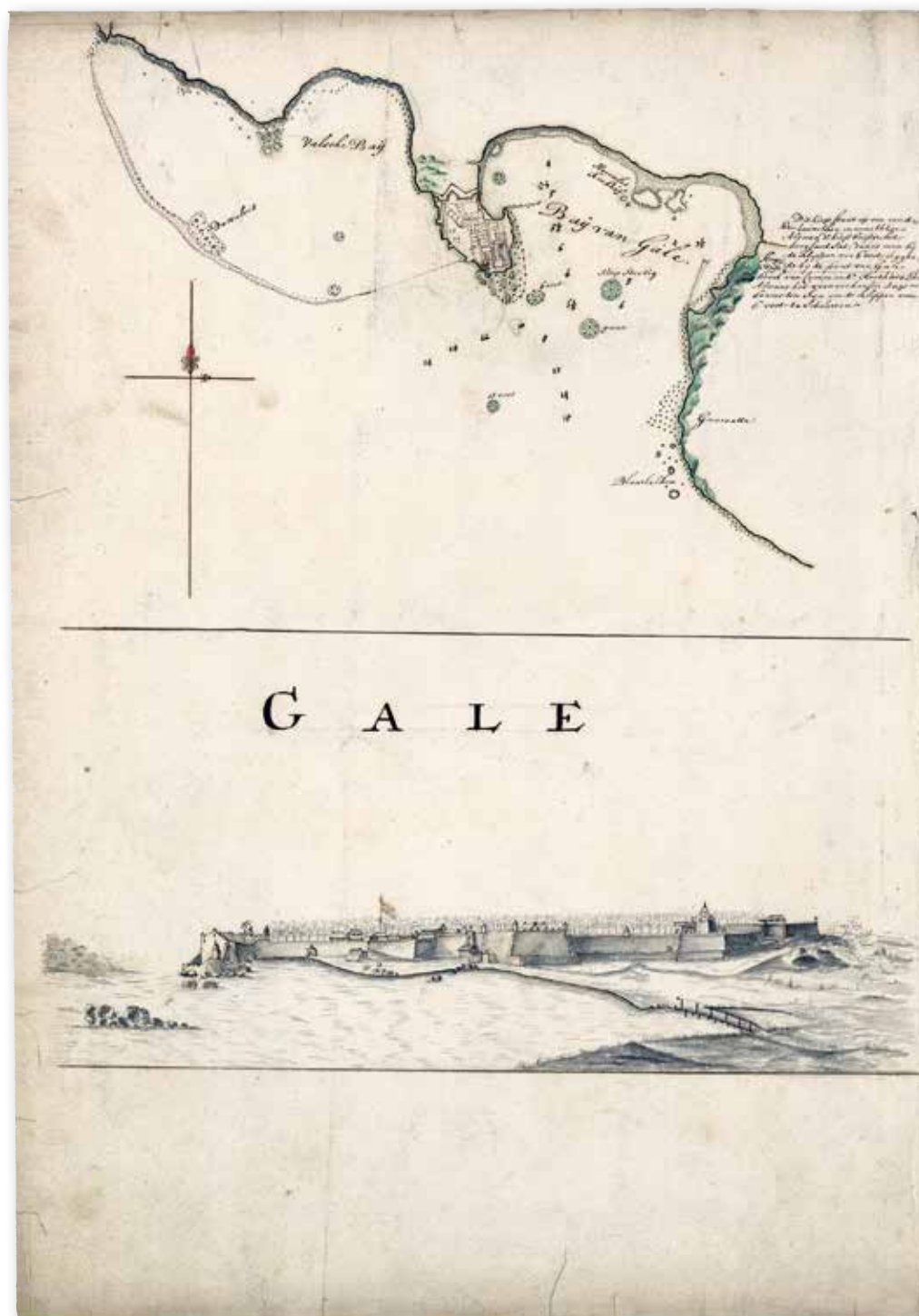

4. Aftijkening van de Bolwerken Haarlem en Amsterdam [van fort Batticaloa], 1721. Livinius Stevensz en Tatik Olivierse Helt. Ingekleurde tekening, 42,5 x 38 cm. Nationaal Archief, Den Haag, Verzameling Buitenlandse Kaarten Leupe, supplement 4.VELH, inv.nr. 344.6.

jaren geduurd, zo blijkt ook uit tekeningen die Esaias Boursse tijdens zijn diensttijd in Ceylon heeft gemaakt. In 1662 zag hij overal in Colombo arbeiders aan het werk, mannen en vrouwen van diverse herkomst. Naar hun uiterlijk te beoordelen waren veel van deze werkers, of hun ouders, afkomstig uit Afrika, slaven die door de Portugezen in 1656 niet mochten worden meegenomen. Anderen die hij uitbeelde hebben meer een Zuid-Indiaas uiterlijk en zullen als vrijen of als slaafge- maakten door de VOC als arbeidskracht zijn aangevoerd om aan de fortificatie te werken. Omdat de VOC weigerde de door haar veroverde forten over te dragen aan Raja Sinha II, had deze een effectief middel bedacht om het de VOC moeilijk te maken: de koning had de Singalezen in het door de VOC veroverde land bevolen naar het grondgebied van Kandy te komen. De VOC was daarom gedwongen vele duizenden arbeiders uit India over te brengen van wie de meesten te werk gezet werden op de rijstvelden; een relatief kleine groep diende als sjouwers en bouwvakkers bij de fortenbouw.

Een wingewest in vaste handen van de VOC

De Portugezen mochten dan wel in 1656 definitief van Ceylon verjaagd zijn, de groeiende maritieme macht van Frankrijk en vooral van Engeland vormde voor de Republiek een serieuze bedreiging. In maart 1672 werd Trincomalee onverwachts overvallen door de Franse admiraal Jacob Blanquet de la Haye (1621-1677). Gebrek aan voedsel en de succesvolle inzet van een vloot door Rijcklof van Goens dwongen de Fransen zich in juli 1673 terug te trekken. Tijdens de Negenjarige Oorlog (1688-1697) moest de VOC opnieuw rekening houden met Franse actie, maar ook toen liep het goed af, het lukte de VOC zelfs om in 1693 Pondicherry in te nemen. Omdat stadhouder Willem III in 1689 koning van Engeland was geworden, had de VOC voorlopig geen gevaar te duchten van de East India Company (EIC), haar grootste concurrent. Maar de onzekere internationale situatie maakte dat de VOC toch doorging met plannen tot verbetering van haar fortificaties. Dat blijkt bijvoorbeeld uit een kaart (zie afbeelding 5) waarin een voorstel uit omstreeks 1690 is ingetekend om de verdedigingslinie aan de landzijde van Galle te verleggen en het bastion Ster te vervangen door een verder noordelijker gelegen bastion. Het plan was afkomstig van Adriaan van

5. Grondteekening van de stad Gale, ca. 1695. Isaac de Graaf. Ingekleurde tekening, 53 x 74 cm. Nationaal Archief,

Reede tot Drakestein (1636-1691) die in 1684 als commissaris-generaal naar Azië was vertrokken om een einde te maken aan de corruptie op enkele grote VOC-kantoren. In 1690 en 1691 was Van Reede actief op Ceylon. De kaart, stellig bedoeld om de directie in Nederland zijn voorstel te laten beoordelen, geeft ons ook interessante informatie over het leven in Galle. Op het nog steeds bestaande plein vóór de ingang van het Zwarte Fort zien we *basaar* staan, daar werd blijkbaar markt gehouden. Eronder lezen

we *Comp^s hospitaal*, het gebouw dat in de Engelse Tijd van een bovenverdieping werd voorzien en nu verbouwd is tot een modern verzamelgebouw met goedlopende restaurants. Onder bastion *Maan* staat met letter *c* aangegeven *Een kerk met Singaleese muuren, en stroo bedekt*. Het gaat hier om de traditionele bouwwijze *mati geya*: muren van gedroogde ballen klei vastgehouden door een vlechtwerk van tenen en daarna gepleisterd, en voorzien van een dakbedekking van palmblad of *ola*. Daar was ook een kerkhof, maar

Den Haag, Verzameling Buitenlandse Kaarten Leupe, 4.VEL. inv.nr. 1054.

de slaven werden ten zuiden van bastion Zon begraven op het *kaffers kerckhof*, op de legenda aangegeven met de letter *a*. In de achttiende eeuw zou het slavenkerkhof verhuizen naar een locatie buiten het fort.

Links naast het *kaffers kerckhof* staat met letter *b* de kruitmolen aangegeven. Van de drie ingrediënten, zwavel, salpeter en houtskool, werd het laatste in Ceylon zelf gebrand van zogeheten 'kruit-hout'. Sri Lanka was gezegend met een

grote variëteit aan nuttige houtsoorten en de herendienstige inwoners werden ingezet de bomen om te hakken en naar verzamelplaatsen te slepen, voor de hui-zenbouw, voor het bouwen van vaartui-gen, maar ook voor allerlei gebruik door leger en vloot. De bestellijsten zijn lang en precies, zo lezen we in het jaarverslag van 1697 over "inlandse masthouten, moeten niet crom maar heel recht zijn"; over "affuijtplaten van nendoehout" en over "gecloofde willige houte balcken van d'dickste soort en die wat breed vallen

tot maken van roer- en musquetsladen", en tenslotte over "houtscoolen voor d'smidswinkel, dick geschild cruijd-hout tot colen voor d'cruijdmolen".³ Het land werd letterlijk leeggehaald, hetgeen een scribent in hetzelfde jaarverslag doet ver-zuchten dat "de naast gelegene bosschen ten meerensdeele van bekwame houten zijn onvoorsien geraakt, zoodat de geene die men benodigt is med veel moeite seer verre moet werden gesogt en afge-haald werden en 't welk nootsaekel[ijk] van jaer tot jaer staat te verergeren, daar egter niet tegen te doen valt".⁴ De verslaggeving over het onderhoud aan de fortificaties in jaarverslagen en rappor-ten is een lange jammerklacht over de slechte staat, de ellendige gevolgen van de heftige regenval, het ineenzakken van ge-bouwen door houtrot en termietvraat, het onbruikbaar raken van affuiten, enzo-voorts. Wat er ook werd verricht, door de ongunstige omstandigheden in de Tropen kwam er aan het onderhoud nooit een einde.

In een verslag aan gouverneur Laurens Pijl (in functie van 1679-1692) van de inspectie van het fort Kalutara werden op 13 juni veel onvolkomenheden vastge-steld. Het hoofd van de fortificaties van Galle, Joannes Blommendaal, en landme-ter Jacob Stevensz. schreven onder ande-re dat door het hevig aanstampen van de aarde op de muren het regenwater niet goed kon weglopen "ende openinge soe-kende hadde de muuren op veel onder-scheijden plaatsen tot zijn voorige masse van aarde verandert".⁵ Een ander verslag schampert dat een borstwering nauwe-lijks meer was dan een voetwering. Alle forten leden aan hetzelfde euvel, zoals ook het geval was in het geval van Batti-calooa. Het commentaar bij een werkteke-ning van 1721 vertelt dat de fundamente-n op verschillende plaatsen door de rivier waren aangetast, waardoor muren waren verzakt, met grote scheuren tot gevolg. Een gedeelte van het bolwerk Haarlem moest zelfs worden afgebroken en op-nieuw opgebouwd.

Zonder de investering in de fortenbouw zou de VOC nooit het kaneelmonopolie hebben kunnen handhaven. Maar het is duidelijk dat de meeste kosten op het gouvernement Ceylon werden afgewen-teld en een grote last waren voor de bevolking. Daar werd in de achttiende eeuw zelden of nooit over geschreven, maar de Duitse VOC-medewerker Johann Christian Wolf brengt het onderwerp aan

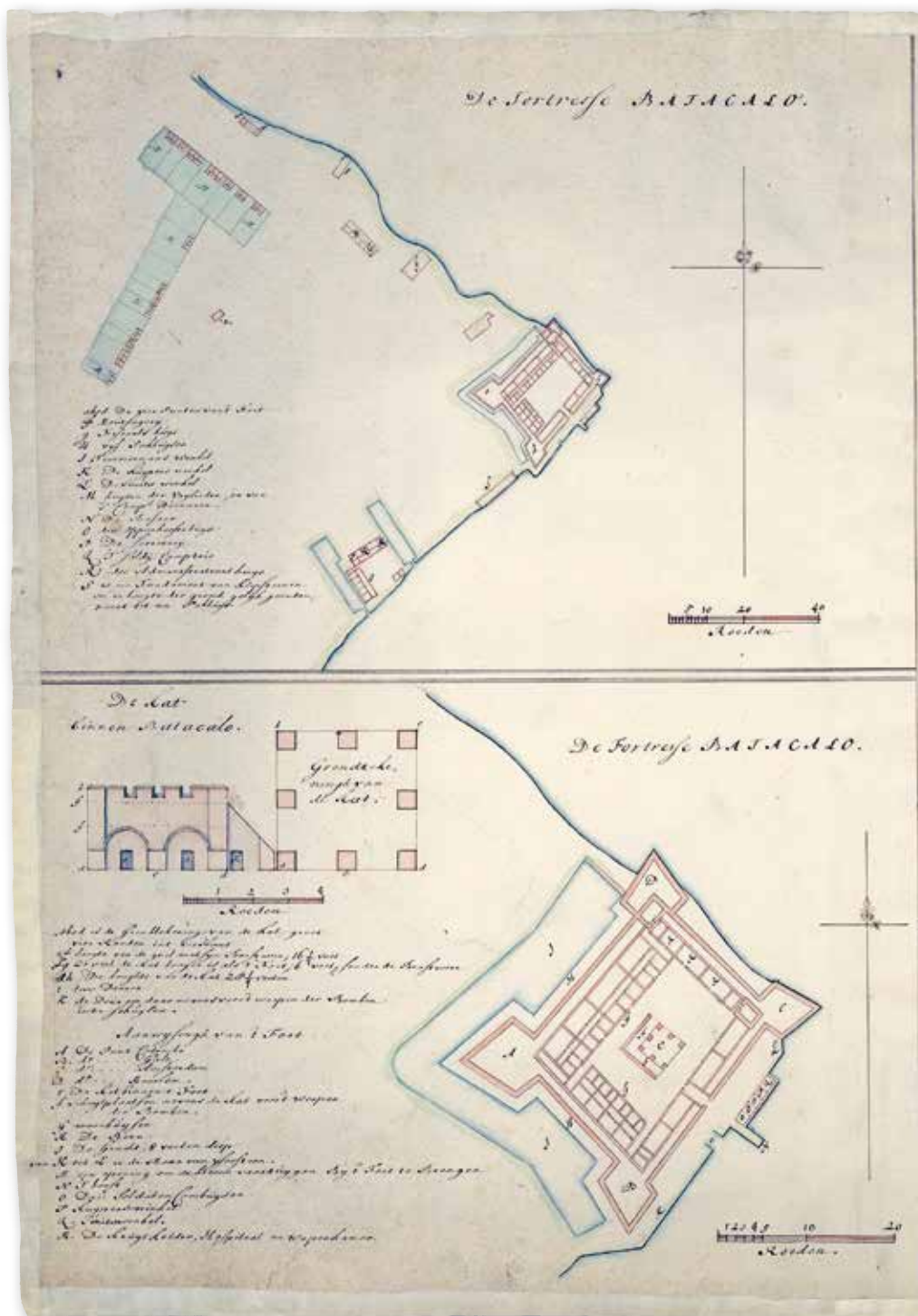
de orde in een bijlage aan het eind van zijn reisverslag *Reizen naar Ceilon*.⁶

Jaffna, een onderneming zonder einde, 1759-1780

Deze bijlage, getiteld *Eerbiedige voorstelling wegens de zogenaamde vestingwerken*, is gericht aan de toenmalige gouverneur Iman Willem Falck (in functie van 1765-1785). In zijn hoedanigheid van eerste gezworen klerk – een bestuursambtenaar met notariële bevoegdheden – had Wolf toegang tot alle stukken in het archief van de secretarie van Jaffna en zo had hij een memorandum van de *dessave* Noëll Anthonij Lebeck in handen gekregen.⁷ Deze schreef:

"Toen ik in het jaar 1764, als Dessave de gewoone Land-Visitatie hield: kwamen overal, alwaar ik myne Rustplaats nam, een groote meenigte van Ingezeetenen by my, die met bitterlyk geschrey, en een vloed van traanen op het aardryk nedervielen, en baden, dat ik dog met hen erbarmenis wilde hebben, en uitwerken, dat zy eindelyk eens van den zwaaren arbeyd aan de Vestingwerken, die men in de beginne op zyn hoogst op 2 jaaren gestelt had, en waar aan zy nog geen eynde zagen, zouden verlost worden, en wederom met den last van de gewoone Heere-diensten mogten vry gestelt worden, dewyl zy anders in armoede en ellenden moesten vergaan."⁸

Lebeck kreeg medelijden met de stakers en hij schreef dat hun gejammer hem ertoe had bracht te bezien of hij op de een of andere manier hun lasten kon verlichten. Daarom ging hij op onderzoek uit om zelf de werkzaamheden aan het fort te bestuderen. Het ging om een groot werk waaraan begonnen was zonder eerst goed na te denken over de bestaande hoofdgebreken. In oude stukken vond hij dat het uitdiepen van de grachten eerst om de hoge kosten was afgewezen, terwijl in een later stuk de omvang van de werkzaamheden juist optimistisch werd ingeschat: zeshonderd man zouden het werk in veertien maanden kunnen klaren. Zo ging men in 1759 aan de slag, maar vijf jaar later was het werk nog steeds niet klaar. Lebeck sprak over de kwestie met gouverneur Lubbert Jan van Eck (in functie van 1762-1765) en die was het eigenlijk wel met hem eens, maar het werk moest toch worden afge- maakt omdat er al zoveel in was geïnvesteerd. Lebeck had niet alleen kritiek op

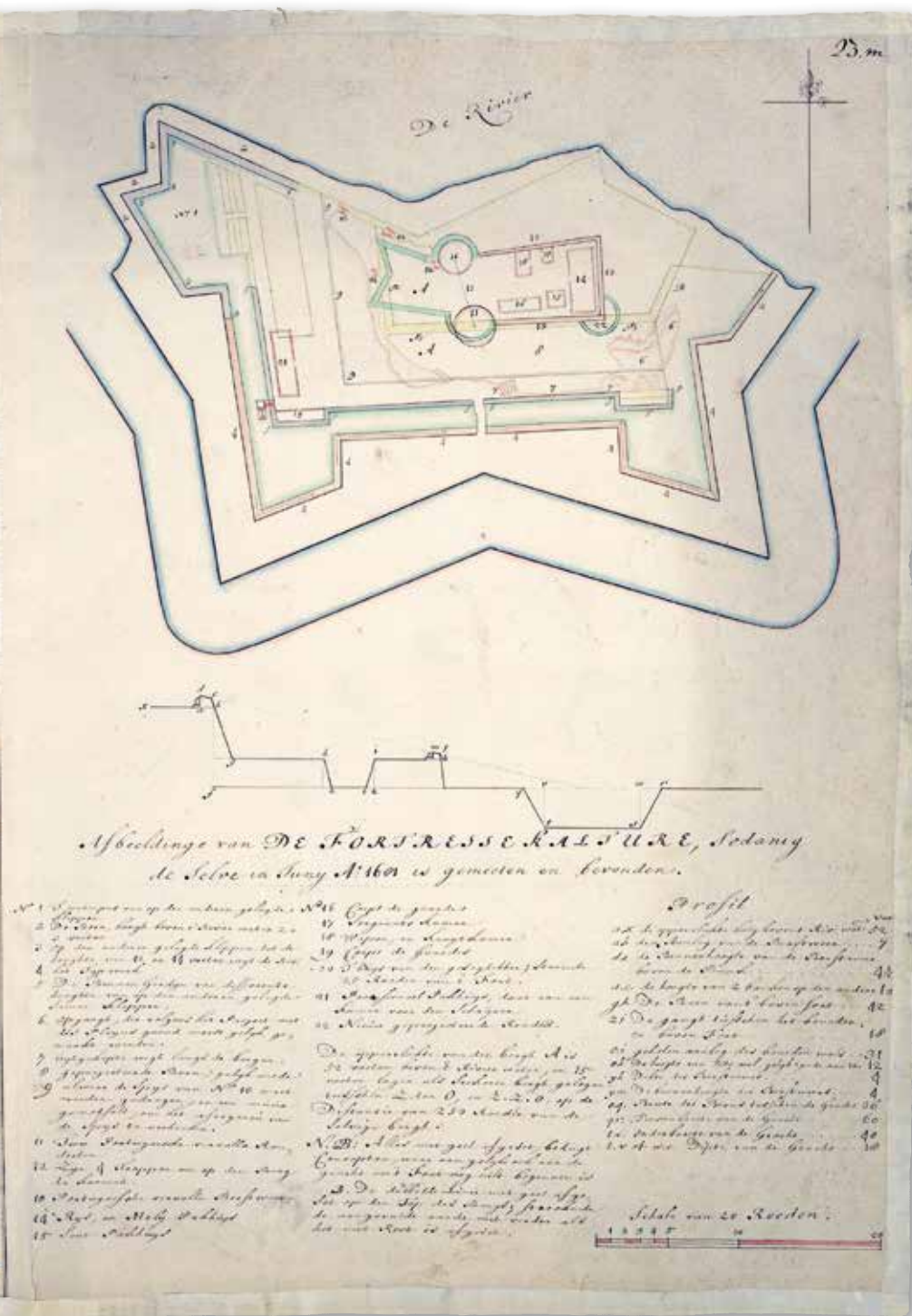

6. Afbeelding van de fortresse Kulture sodanig deselve in Juny A°. 1681 is gemeeten en bevonden, ca. 1695. ning van het fort Baticaloa (boven) en een plattegrond van het fort met tekening van de 'kat' (onder)] Nationaal

de aanleg van het kostbare buitenwerk ter bescherming van de *gedekte weg*.⁹ Alleen al voor de bezetting van een dergelijk buitenwerk achtte hij vijfhonderd man nodig, en zoveel soldaten konden niet onttrokken worden aan het garnizoen van het eigenlijke fort. Ook het verder uitdiepen van de vestinggracht vond hij onzinnig. De bestaande wallen dreigden wegens grondverschuivingen in te storten en zouden daarom opnieuw moeten worden gefundeerd; "hier toe zal

nog meer kalk en steenen benoodigt zyn als tot de bedekte weg gebruikt is. Verders zal de aanschaffing van aarde tot het vereffenen van de bedekte weg, meer arbeyd en kosten vorderen; want zij kan uit de gragten niet gehaalt worden, alsoo hunne boodems uit rotten en klippen bestaan", aldus Lebeck.¹⁰

De manuscriptkaart *Het Kasteel van Jaffnapatnam* (zie afbeelding 8) toont het fort met aan de landzijde het geprojecteer-

Plannenmakerij na de Vierde Engelse Oorlog (1780-1784)

De Republiek was halverwege de achttiende eeuw niet meer in staat de grootmachten Engeland en Frankrijk te weerstaan. Toen deze landen in de Zevenjarige Oorlog (1756-1763) verwickeld raakten, koos Nederland noodgedwongen voor een politiek van gewapende neutraliteit. Zonder partij te kiezen wilde men wel laten zien op het ergste voorbereid te zijn, dus werd er in deze periode nogal wat geïnvesteerd in verbetering van de vestingen in Nederland en overzee. De werkzaamheden van Jaffna kunnen hiermee in verband gebracht worden, maar de gevelsteen met jaartal 1760 boven de poort van punt Akersloot in Galle laat zien dat ook elders op het eiland maatregelen voor een betere verdediging werden genomen. De VOC had niet meer de middelen om haar eens indrukwekkende handelsrijk in stand te houden. Dat was eerder in 1756 al gebleken toen zij in Bengalen de Engelsen als grootste koloniale macht moest accepteren. In 1781 en volgende jaren raakte de Compagnie ook elders in India vestigingen kwijt en in Ceylon werd Trincomalee moeiteloos door een Engelse vloot veroverd. Herovering lukte alleen dankzij Franse hulp, een smadelijke afgang met een wrange nasmaak, want het kostte gouverneur Falck grote moeite, en miljoenen guldens, om de havenplaats ook feitelijk weer in handen van de VOC te krijgen.

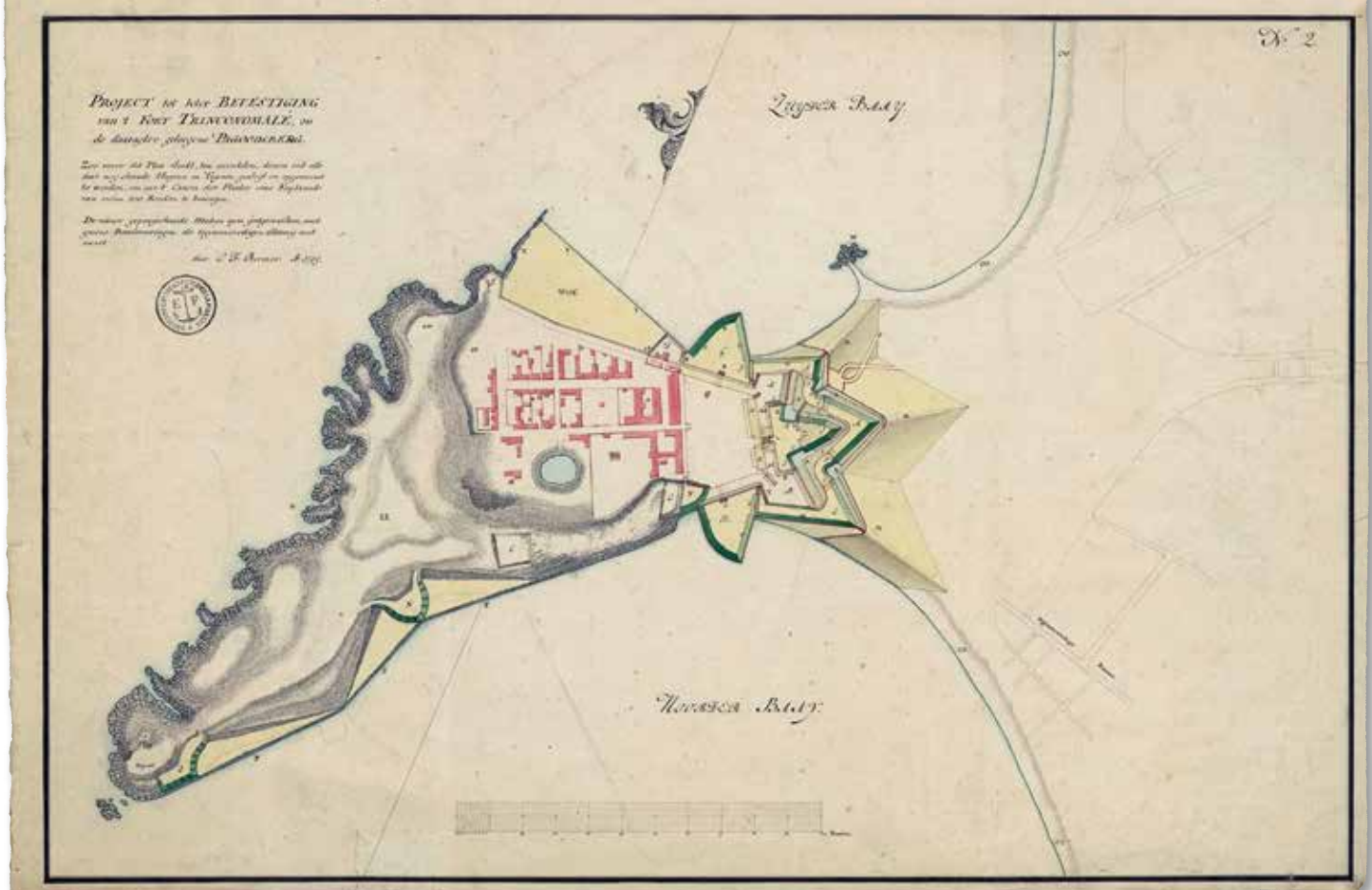
Dat nooit meer moest men na de verloren oorlog gedacht hebben en militaire ingenieurs gingen ijverig aan het werk. Voor Trincomalee werd een indrukwekkend plan opgesteld om de eenvoudige scheidswal tussen het rotsachtige schiereiland en het vasteland te vervangen door een onneembaar cordon. Voor de forten elders op het eiland werden vergelijkbare plannen ontworpen. Van de talloze projecten is er echter maar weinig uitgevoerd, want geld had de Compagnie niet meer. Zo ging Ceylon in februari 1796 verloren aan de Engelsen, maar de tekeningen met de megalomane plannen zijn allemaal goed bewaard in het Nationaal Archief in Den Haag. De website *Atlas of Mutual Heritage* geeft er een aantrekkelijke toegang toe.

Noten

- 1 Sri Lanka National Archives, 1/5973, f. 236.
- 2 Nationaal Archief, Den Haag, VEL1053.
- 3 Nationaal Archief, Den Haag, VOC 1585, f. 1489r.
- 4 idem, f. 1468r.
- 5 Nationaal Archief, VOC 8902, f. 266.
- 6 J.C. Wolf, *Reizen naar Ceilon, nevens een*

de buitenwerk. Dat maakte het in geval van een belegering mogelijk dat soldaten van het garnizoen vrij konden bewegen over de *gedekte weg*, bijvoorbeeld om een uitval te wagen. Onder het bastion *Zeeland* (nr. 2) zien we *het boofd* (nr. 6), de aanlegsteiger voor kleine vaartuigen zoals *chialoupen* of boten van plaatselijke makelij. Daarboven is een zogenaamde beer ingetekend, een smalle dam met aan de bovenkant obstakels in de vorm van scherpe pinnen – die moesten verhinderen

dat indringers de vestinggracht konden oversteken. De tweede dam die het water in de gracht op peil hield is te vinden bij het bastion *Friesland* (nr. 3). De enige toegangsweg naar het fort loopt tussen de bastions *Zeeland* (nr. 2) en *Holland*. Na het passeren van de ophaalbrug gaat de route verder over het vaste bruggedeelte naar een uitstekend gedeelte van het voorwerk. In een latere fase werd hier de nog steeds bestaande ravelijn aangelegd waarvan de poort het jaartal 1780 aangeeft.

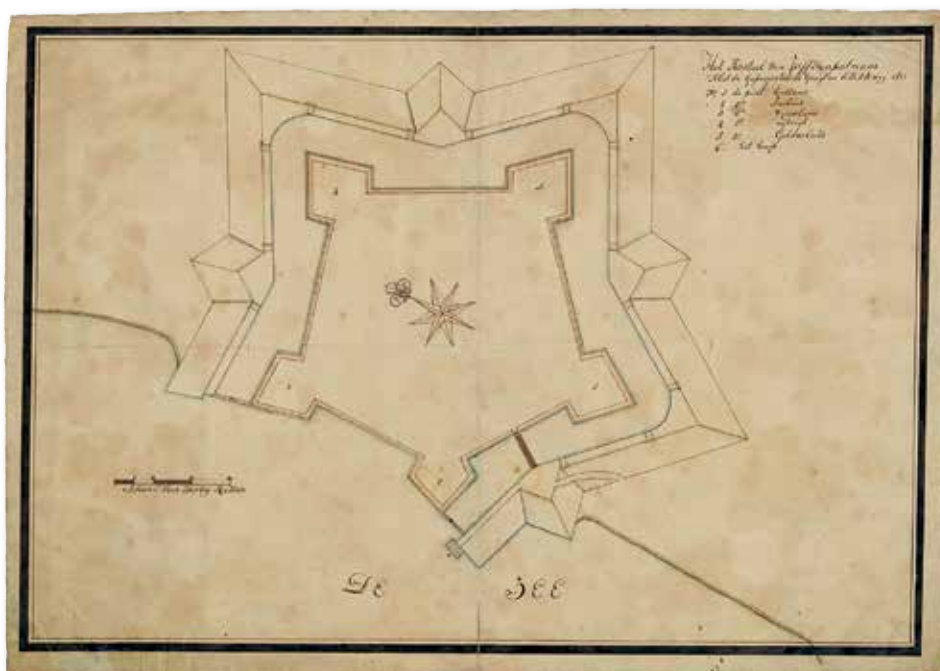

7. Project tot beter bevestiging van 't fort Trinconomalé en de daarachter geleegene Pagoodsberg, 1785. Carl Friedrich Reimer. Ingekleurde tekening, 35 x 53 cm. Nationaal Archief, Den Haag, Verzameling Buitenlandse Kaarten Leupe, 4.VEL, inv.nr. 1013.

volledige beschrijving van dat eiland en van Jafanapatnam: gedurende een verblyf van zestien jaaren [...]. Amsterdam, Gerbrand Roos, 1796 [vertaling van de uitgave 'Reise nach Zeilan.. Berlijn en Stettin: Friedrich Nicolai, 1782]. 7 Dessave: naam voor het hoofd van een provincie of *dessavonie*. De lokale bevolking behield

zijn eigen bestuurders, alleen de top van het gezagsapparaat was vervangen door hoge VOC-ambtenaren. Naar de oude indeling werden de bestuurskringen van het platteland *dessavonie* of *korale* genoemd. 8 [Noëll Anthony Lebeck] *Eerbiedige Voorstelling, wegens de zogenaamde Vestingwerken,*

aan den Wel Ed. Groot Achtbaren Heere Iman Wilhelm Falk, Gouverneur en Directeur van het wyduitgestrekt en zeer gewichtig Eyland Ceylo, benevens alle daar onder hoorige enz. In J.C. Wolf, *Reizen naar Ceilon*, 250-254, aldaar 250. 9 Om een vijand geen inzicht te geven van troepenverplaatsingen in verband met een mogelijke uitval, dienen de poorten uit het gezicht te worden gehouden. Soldaten moeten zich aan de overkant van de vestinggracht kunnen verplaatsen over een zogeheten 'gedekte weg' (ook: *bedekte weg*), dat wil zeggen een weg gedekt door een extra vestingwal of glacis (een flauw aflopend talud dat de vijand het zicht beneemt – zo'n wal mocht natuurlijk niet het schootsveld van de in het fort opgestelde kanonnen belemmeren. 10 Eerbiedige Voorstelling, in J.C. Wolf, *Reizen naar Ceilon*, 254.

8. Het Kasteel van Jaffenapatnam, met de geprojecteerde gragt en bedekte weg, etc^a, ca. 1759-1764. Anoniem, Ingekleurde tekening, 49 x 68 cm. Nationaal Archief, Den Haag, Verzameling Buitenlandse Kaarten Leupe, 4.VEL, inv.nr. 1000.

Summary

Dutch forts on Sri Lanka : The military occupation by the VOC of the coastal area of Sri Lanka, 1638-1796 / Lodewijk Wagenaar. This article dwells on the history of the Dutch forts as instruments of deterrence to European competitors and as tools of the colonial administration by the Dutch East India Company, or VOC for short. The VOC kept and modernized the fortresses it took from the Portuguese during the war that lasted from 1638 to 1658. The astonishing collection of military maps and plans drawn by engineers and surveyors in VOC service shows clearly fortress development in the colonial and international context.

Alhoewel Johannes van Keulen se *Paskaart van't zuydelykste gedeelte van Africa* een van die aantreklikste en interessantste van alle vroeë kaarte van die Kaapse skiereiland en dié se onmiddellike hinterland is, is die kaart feitlik onbekend in Suid-Afrika en besit nie een van die openbare en selfs private kaartversamelings in die land 'n eksemplaar daarvan nie.¹ Daar bestaan ook 'n effense [lichte] onsekerheid oor die kaart se oorsprong en ouderdom, en dus is dit raadsaam om eers aan die *Paskaart* se herkoms aandag te skenk voor die inhoud daarvan ontleed word.

Oorsprong

Die tablet in die aantreklike *cartouche* met Tafelberg en Tafelbaai in die agtergrond meld dat die kaart die produk is van Johannes van Keulen, "Boek-Zee-kaart verkooper en Graadboog-maker aan de Oost-zyde van de Nieuwen-brug" in Amsterdam.² Geen datum word vermeld nie, en daar word nie genoem of die kartograaf Johannes van Keulen I (1654-1715) of Johannes van Keulen II (1704-1755) was nie. Die feit dat dit 'n seekaart eerder as 'n landkaart is, word beklemtoon deur die aanwesigheid van Neptunus met 'n kruik waaruit die seewater ewigdurend vloei, en 'n Jacobsstaf; 'n magnetiese kompas en 'n maatstok in die voorgrond. Dat dit egter nie net 'n seekaart is nie, word versimboliseer deur die twee *putti* in die voorgrond wat tesame 'n afstand

De Paskaart van 't Zuydelykste Gedeelte van Africa van Van Keulen

1. Cartouche met Tafelbaai en Tafelberg in die agtergrond.

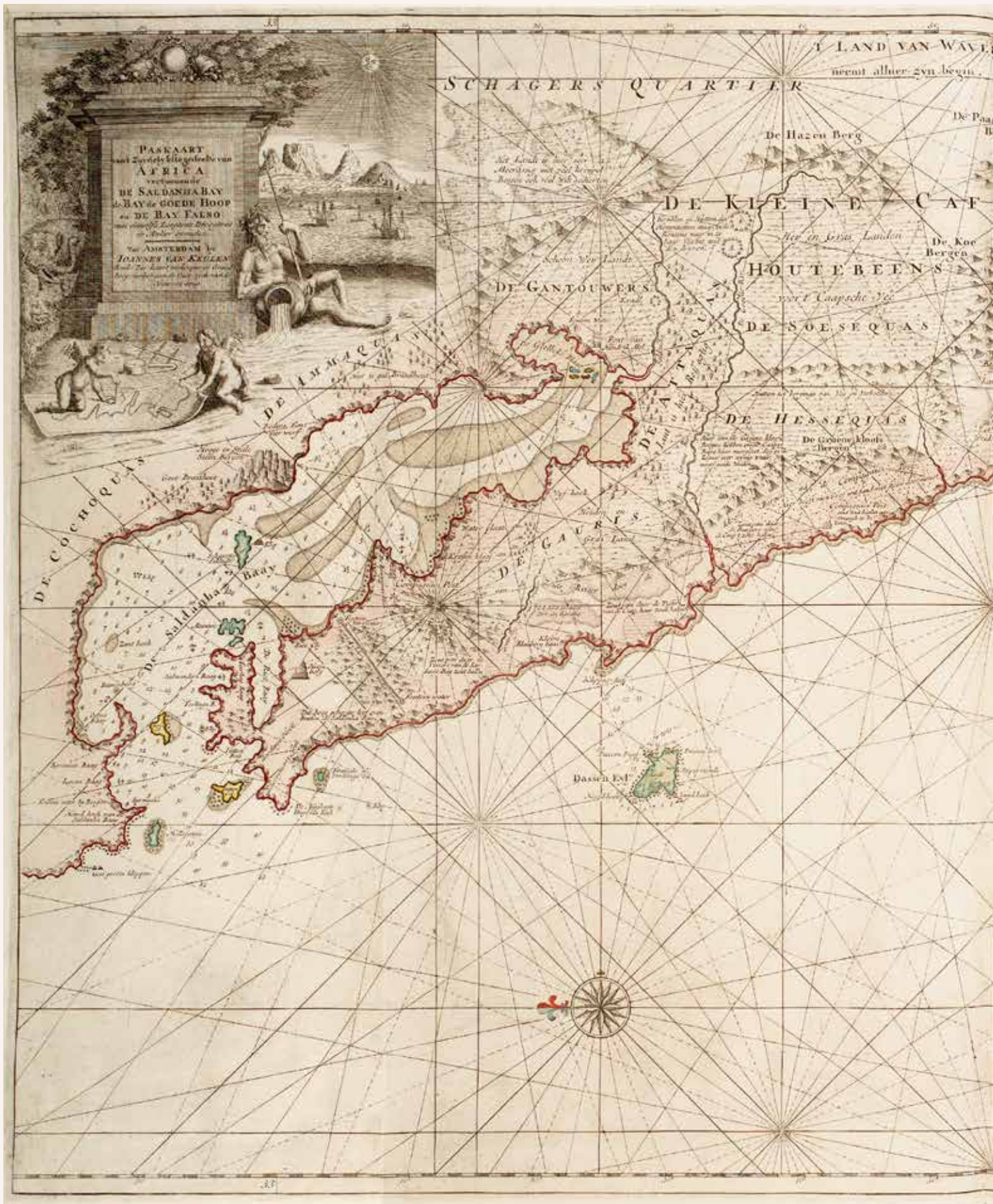
Prof. Dr. E.C. Liebenberg was professor en hoof van die Departement Aardrykskunde aan die Universiteit van Suid-Afrika. Sy was 'n vise-president van die International Cartographic Association (ICA) van 1999 tot 2003 en voorsitter van die *ICA Commission on the History of Cartography* van 2007 tot 2015. Tans is sy 'n navorsingsgenoot aan die Universiteit van Suid-Afrika; Afrika-redakteur van die *British Cartographic Journal* en mede-redakteur van die *ICA se International Journal of Cartography*.

meet op 'n landkaart van die Kaap die Goeie Hoop.

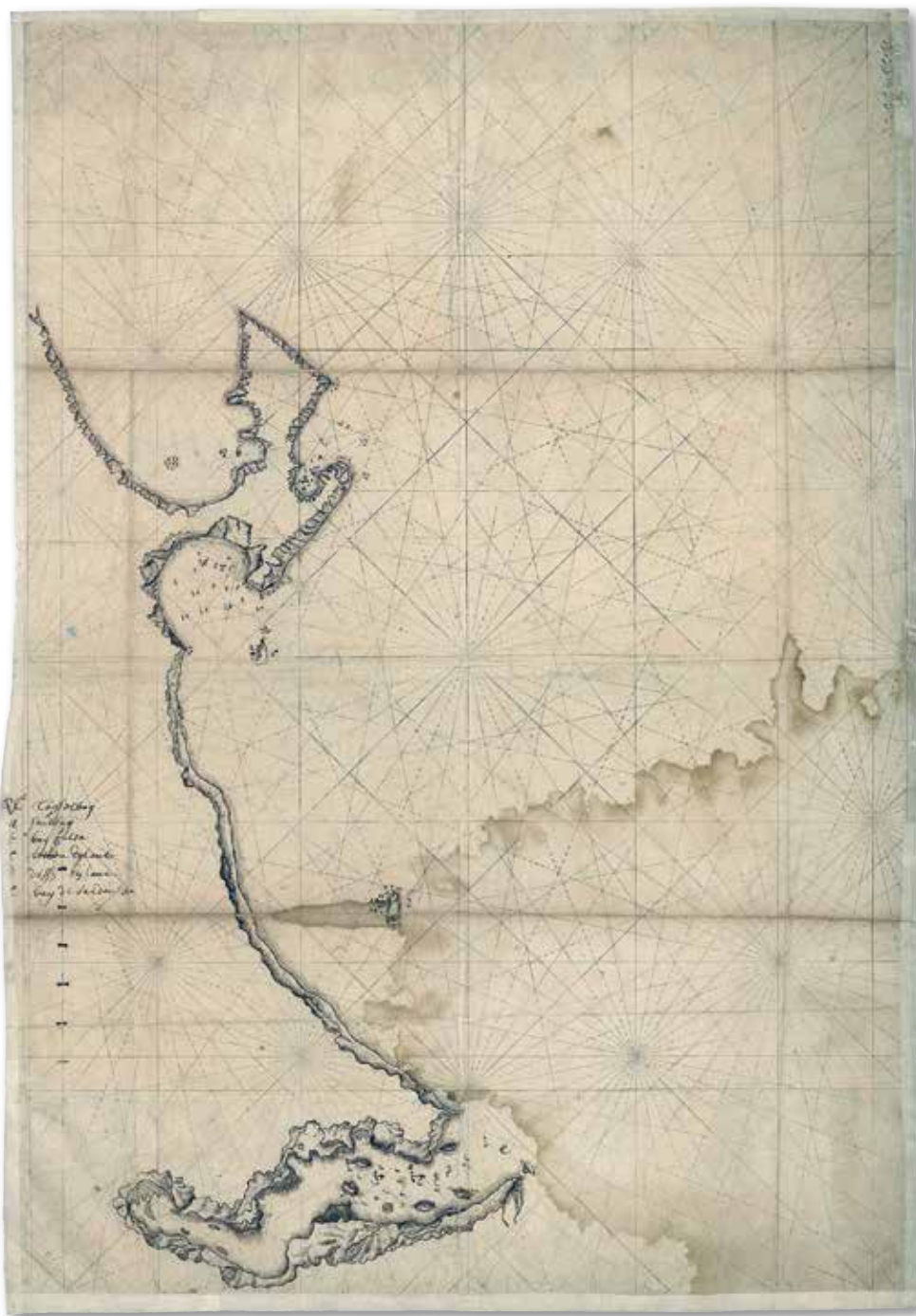
In 1678 het Johannes van Keulen I 'n lid van die Amsterdamse boekverkoopersgilde geword en besluit om hom op instrumente en boeke oor navigasie ter see toe te spits. Met die hulp van die wiskundige en landmeter Claes Jansz. Vooght het hy reeds in 1680 sy *De groote nieuwe vermeerderde zee-atlas ofte water-werelt* gepubliseer wat hom aan die publiek bekend gestel het. Dit was egter sy *De nieuwe groote lichtende Zee-Fakkel* waarvan die eerste en tweede dele reeds in 1681 verskyn het wat Van Keulen se naam as 'n uitgewer van hoë-kwaliteit seekaarte gevestig het. Die *Zee-fakkel* het uit vyf

dele kaarte (met teks) bestaan, is in Hollands, Italiaans en Spaans gepubliseer, het feitlik die hele bekende wêreld gedek en is deur Van Keulen se tydgenote as die *Atlas Maior* van navigasiegedide beskou.³ Johannes van Keulen I het die *Zee-atlas* en *Zee-Fakkel* voortdurend bygewerk en op datum gehou, en na sy dood in 1715 is sy werk deur sy seun Gerard en kleinseun Johannes II voortgesit. Die Van Keulen firma sou die publikasie van Hollandse seekaarte en -atlas vir baie jare oorheers en in die dertien jaar tussen 1730 en 1743 is daar byvoorbeeld 98 eksemplare van die tweede volume en 98 eksemplare van die vyfde volume van die *Zee-Fakkel* aan die VOC gelewer.⁴ In

2. Johannes van Keulen se Paskaart van't zuydelykste gedeelte van Africa, c. 1726-1734 (Het Scheepvaartmuseum, Amsterdam, NSM_60032(109) 06 [Kaart 004]).

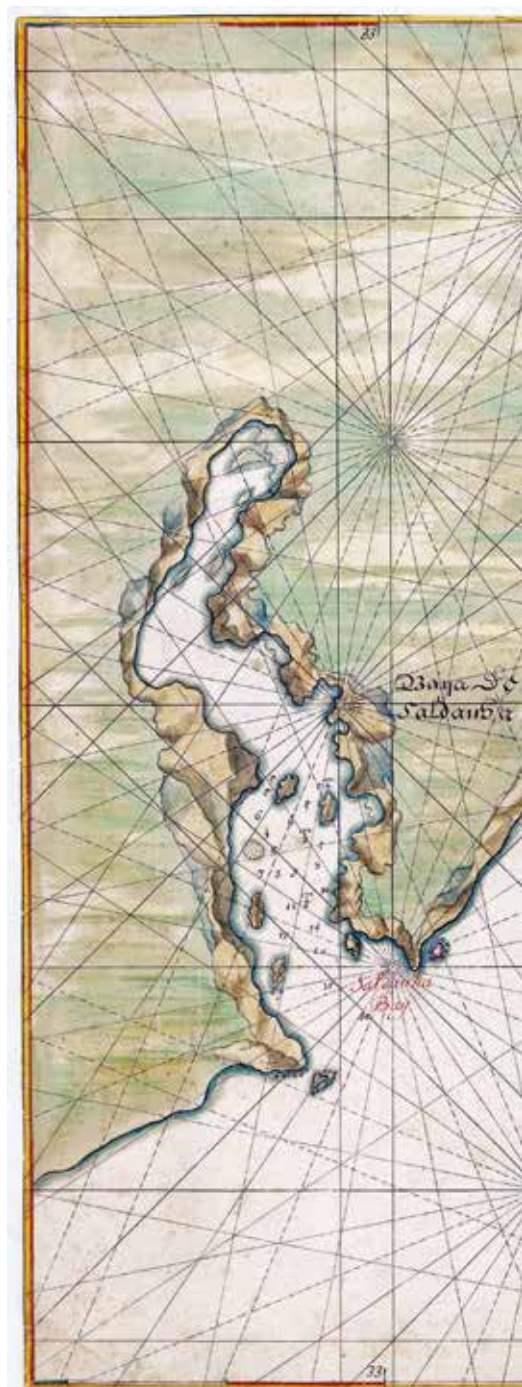
3. Kaart toegeskryf aan Caspar van Weede, 1654 (Nationaal Archief, Den Haag, 4.VEL 168).

1743 het Johannes II vir Isaak de Graaf as kartograaf van die Amsterdamse Kamer van die VOC opgevolg.

Nie alle Van Keulenskaarte het in die *Zee-Atlas* of *Zee-Fakkel* verskyn nie. Wat die Kaap die Goeie Hoop betref, het Gerard van Keulen voor sy dood in 1726 'n aantal manuskripkaarte van die weskus, die Kaapse skiereiland, Valsbaai en die Kaapse suidkus saamgestel⁵ wat bes moontlik vir nie-VOC klante bedoel was. Daar bestaan ook getuienis dat Johannes II los kaarte geproduseer het om gebreke in die *Zee-atlas* en *Zee-Fakkel* aan te vul - veral

ten opsigte van die seeroetes tussen die Kaap die Goeie Hoop en Japan.⁶ Uit navorsing het geblyk dat die *Paskaart van't zuydelykste gedeelte van Africa* wat by beraming tussen 1726 en 1734 gepubliseer is en nie in die *Zee-Fakkel* verskyn het nie, juis so 'n kaart is.⁷

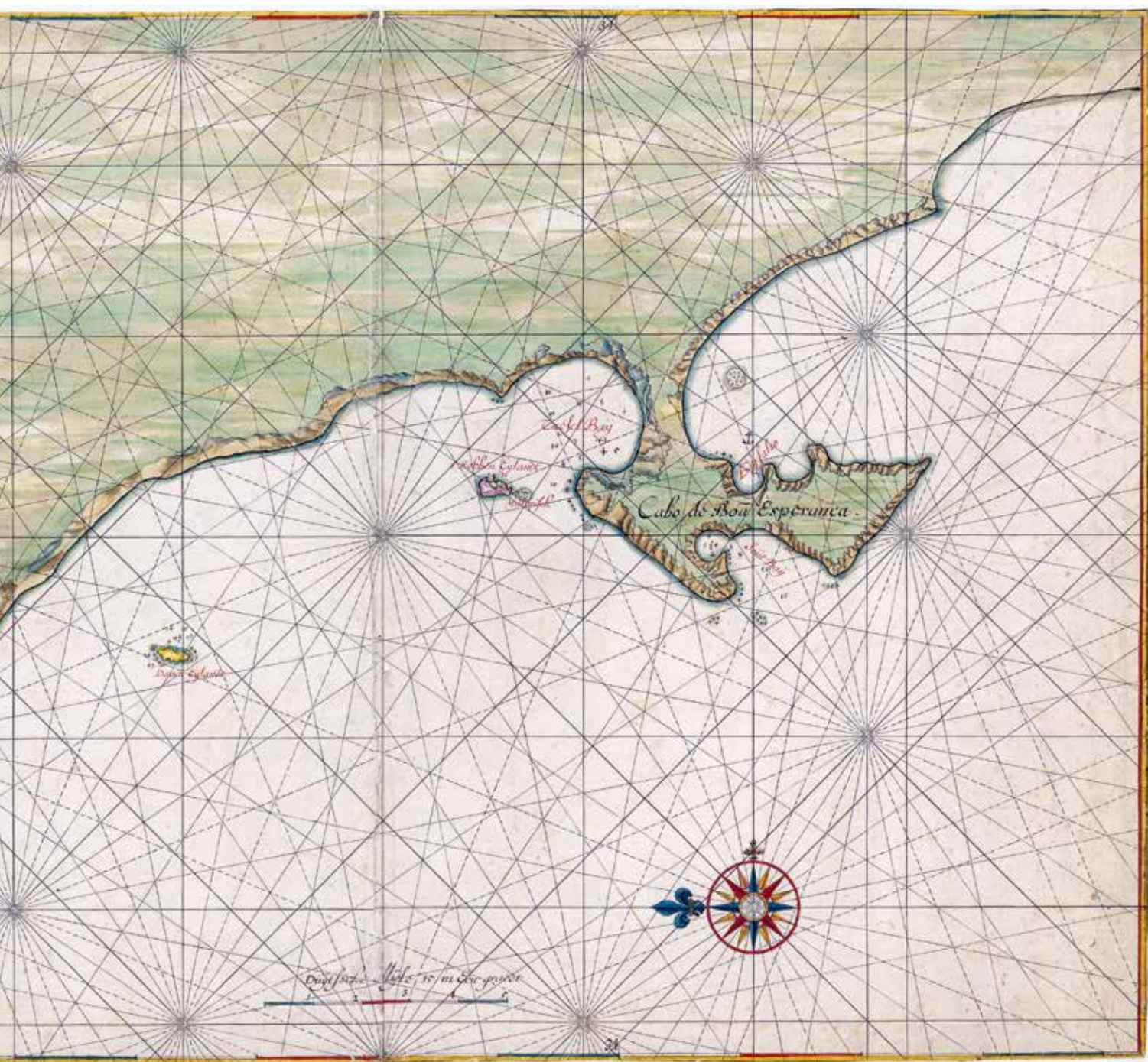
Die mees opvallende eienskappe van die Van Keulen *Paskaart* is die getande ("serrated") buitelyn van die skiereiland, die vorm van Saldanhabaai, die verkorte afstand tussen Saldanhabaai en Tafelbaai, en die groot hoeveelheid detail in die bineland wat van die kaart amper 'n landkaart in plaas van 'n seekaart maak. Wat

4. Vingboons se kopie van Van Weede se kaart, 1665 (Nationaal Archief, Den Haag, 4.VEL 168).

die vorm van die skiereiland en Saldanhabaai betref, wyk die *Paskaart* geheel en al af van vroeër kaarte van die Kaap wat almal die 1654 prototipe gevolg het wat aan Caspar van Weede⁸ toegeskryf word (kyk afbeelding 3). Van Weede se kaart is deur Vingboons gekopieer⁹ (kyk afbeelding 4), het onveranderd in Valentijn se *Oud en Nieuw Oost-Indiën* verskyn, en is daarna deur 'n reeks agtiende eeuse kartograwe in hul voorstelling van die Kaap die Goeie Hoop gebruik.¹⁰

In kontras daarmee volg Johannes van Keulen II se buitelyn dié van 'n 1710 ma-

aal Archief, Den Haag, 4.VELH 619.35).

nuskriptaart van Gerard van Keulen wat huldig in die versameling van die Biblioteca Angelica in Rome is¹¹ (kyk afbeelding 5). Die vraag is nou: watter kaart was die prototipe wat Gerard van Keulen gebruik het om hierdie buitelyne van af te kopieer? Die enigste inligting wat moontlik hierop lig kan werp, het betrekking op 'n kaart wat Simon van der Stel in 1687 aan die Here XVII in Holland gestuur het.

Simon van der Stel is in 1679 aangestel as Kommandeur van die VOC nedersetting aan die Kaap, 'n posbeskrywing wat in 1691 verval het toe die status van

Goewerneur aan hom toegeken is. Hy was reeds kort na sy aanstelling daarvan bewus hoe onveilig Tafelbaai veral gedurende die stormagtige wintermaande is wanneer die noord-westewind op sy sterkste waai. Om vas te stel of daar nie 'n geskikte alternatiewe hawe was nie, het hy in November 1687 in die galjoen 'De Noord' 'n hidrografiese opmeting van waterdieptes rondom die skiereiland onderneem.¹² Die kaart van die opmetings is tesame met 'n verslag na die Here XVII in Amsterdam gestuur waar dit gekopieer is. Dit is nie duidelik of die oorspronklike kaart deur Van der Stel self, of deur

die stuurman van 'De Noord', Cornelis Heeremans, geteken is nie, maar volgens Koeman is daar huldig drie kaarte van die Van der Stel-opmeting in die Nederlandse Nationaal Archief waarvan twee in onlangse publikasies¹³ verskyn. Beide kaarte verskil van die Van Weede-kaart daar Houtbaai minder prominent is, die skiereiland langer en smaller is, en die westelike kuslyn van Valsbaai prominent getand is (sien afbeelding 6). Ofskoon die navolging van hierdie buitelyne wat deur Van der Stel se kaart geïnisieer is nie algemeen gebruik is nie, het dit tog by sommige kartograwe soos byvoor-

beeld Abraham Anias byval gevind.¹⁴ (sien afbeelding 7). Soos in die geval van die skiereiland, verskil Saldanhabaai se vorm op die *Paskaart* ook van die kaarte van Van Weede, Vingboons en Valentijn. Waar die strekking van Saldanhabaai op hierdie ouer kaarte 'n hoek van ongeveer 45° met die kuslyn maak, strek die groot strandmeer op die Van Keulenkaart, soos in die werklikheid, feitlik ewewydig aan die kus. Die teorie dat Gerard van Keulen Simon van der Stel se kaart as basis vir sy manuskriptskaart gebruik het, kan nie hier geldig wees nie aangesien Van der Stel se kaart Saldanhabaai uitgesluit het. 'n Anonieme seekaart gedateer 1726 in besit van die Biblioteek van die Universiteit van Stellenbosch laat die moontlikheid ontstaan dat daar tog 'n prototipe kaart bestaan het waarvandaan Van Keulen sy voorstelling van Saldanhabaai gekopieer het. Op hierdie kaart gedateer 1726 (kyk afbeelding 8),¹⁵ is Saldanhabaai 'n perfekte kopië van Saldanhabaai soos op Johannes van Keulen II se *Paskaart*.

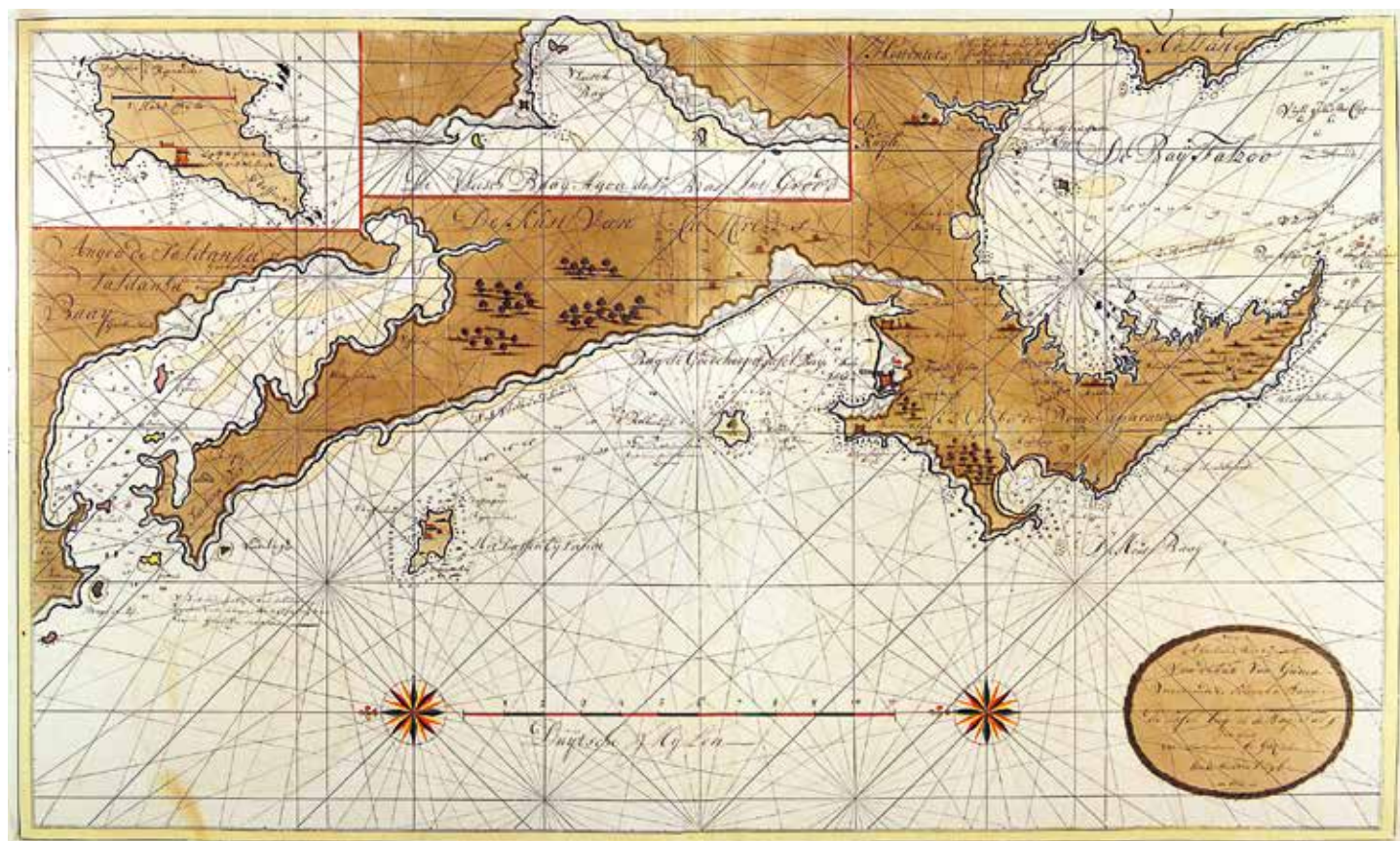
Benamings van die kuslyn

Tafelbaai en Saldanhabaai. Toe die Portugese ontdekkers Bartolomeus Diaz en Vasco Da Gama in onderskeidelik 1488 en 1497 om die Kaap die Goeie Hoop geseil het, was hulle onbewus van

sowel Saldanhabaai as Tafelbaai, en dieselfde was waar van die Portugese vlote van 1501 en 1502. Die eerste persoon van Europese afkoms om in Tafelbaai voet aan wal te sit, was die Spaans-Portugese edelman Antonio de Saldanha wat in 1503 deur 'n storm van sy ander skepe afgedwaal en in Tafelbaai anker gegooi het om vars water in te neem. Saldanha het Tafelberg uitgeklim en gemerk dat die kuslyn van suidelike Afrika verder oos strek waarop hy die berg *Taboa do Cabo* (tafel van die kaap) en die baai die *Aguada de Saldanha* (drinkplek van Saldanha) genoem het.¹⁶ In 1510 het 'n Portugese vloot onder bevel van Dom Francisco d'Almeida, onderkoning van Portugees-Indië, in Tafelbaai met inheemse bevolking slaags geraak waartydens 65 Portugese, onder wie ook d'Almeida, gesneuwel het.¹⁷ Na hierdie ervaring het die Portugese die Kaap as te gevaarlik vermy en eerder langs die ooskus van Afrika op geseil waar hulle 'n basis op die klein Mozambique-eiland gevestig het. Die eerste Hollandse vloot na Oos-Indië onder Cornelis de Houtman het in 1595 om die Kaap geseil sonder om aan wal te gaan, en dit was eers met De Houtman se tweede ekspedisie in 1598 dat Hollandse skepe in Tafelbaai anker gegooi het. Probleme met die inboorlinge het weer op

► 6. Kaart van Simon van der Stel se hidrografiese opmeting van Houtbaai en Valsbaai, 1679 (Nasionaal Archief, Den Haag, 4.VEL 170).

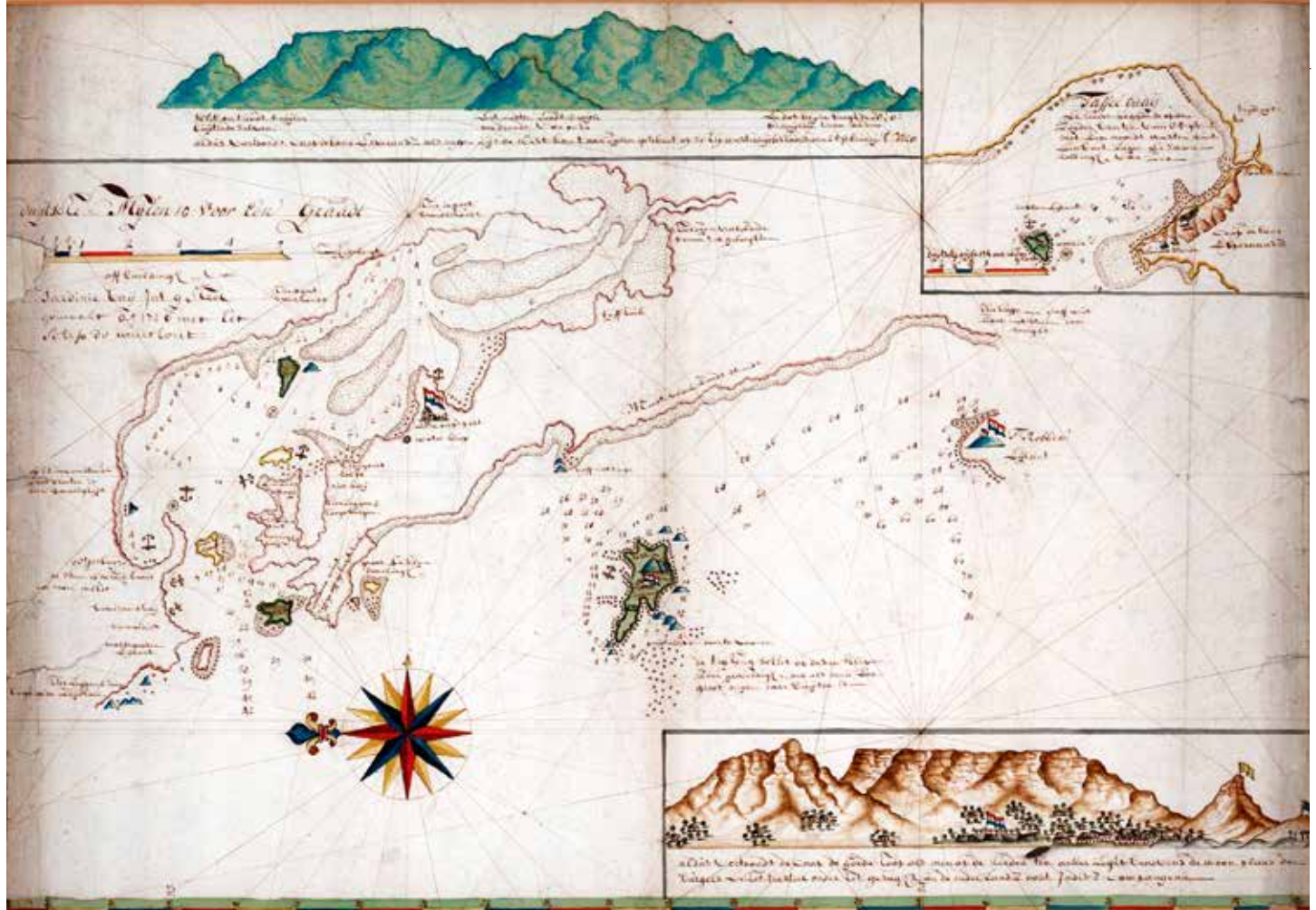
geweld uitgeloop en dertien Hollanders is om die lewe gebring.¹⁸ Die moord op De Houtman se bemanning het veroorsaak dat die Hollanders, soos die Portugese, die Kaap op hul reis na Oos-Indië begin vermy het. In Desember 1601 het drie Hollandse skepe, die *Ram*, het *Schaep* en het *Lam* onder bevel van Admiraal Joris van Spilbergen hulle egter aan die Kaapse weskus teenoor Saldanhabaai bevind. Onder die indruk dat die baai die *Aguada de Saldanha* van die Portugese was, het Van Spilbergen verder suid geseil en 'n groot baai aan die voet van 'n hoë berg met 'n plat kruin binne gevaar. Van Spilbergen het die berg *Tafel Berg* en die baai *Tafel Baay* gedoop – name wat gebly het ofskoon daar in die Engelse skeepslektuur nog vir 'n geruime tyd na Tafelbaai as die *Bay of Soldania* verwys is.¹⁹ Aan Dasseneiland en Robbeneiland het Van Spilbergen onderskeidelik die name *Isla de Elizabeth* en *Isla de Cornelia* ter ere van sy vrou en moeder gegee – name wat nie bly steek het nie. By gebrek aan beter en meer volledige kaarte, word die kaart in Van Spilbergen se Joernaal

5. Een manuskript seekaart van Gerard van Keulen, geteken op 'n gedrukte stelsel van kompaslyne, 1710 (Biblioteca Angelica, CGR2).

7. Kaart deur Abraham Anias, 1725 (Nationaal Archief, Den Haag, 4.VELH 99).

8. Anonieme manuscript seekaart van Saldanhabaai, 1726 (Universiteit van Stellenbosch, Hugh Solomon-versameling, kaart 78).

wat in 1605 deur Floris Balthasar in Delft gepubliseer is²⁰ (kyk afbeelding 9) as die oudste bekende kaart van die Kaapse skiereiland beskou.

De Baay Falso. Valsbaai oftewel *Cabo Falso* was aan die Portugese bekend as *Golfo dentro das Serras* oftewel "baai tussen berge" wat waarskynlik na Kaappunt en Kaap Hangklip verwys het wat sowat veertig kilometer van mekaar geleë is.²¹ Die naam is gebaseer op die feit dat talle skepe op hul terugreis van Batavia na die Nederlandse Kaap Hangklip verkeerdelik as Kaappunt, en Valsbaai as Tafelbaai, aangesien het.

Hout Bay. So genoem as gevolg van die groot hoeveelhede hout wat uit hierdie baai aan die Kompanjie gelewer is. In Van Riebeeck se dagboek van 31 Desember 1652 word na hierdie baai as 'tHout-Baiyken verwys.²²

Esselsteins of Ijselsteins Bay. Hierdie baai is oorspronklik vernoem na 'n skip, die *Esselstein*, wat in 1671 daar teen 'n storm geskui het. In 1687 is die naam verander na Simonsbaai ter ere van Simon van der Stel (1639-1712), Goewerneur van die Kaap van 1691 tot 1699. Die naamsverandering het gevolg op die toenemende belangrikheid van Esselsteins/Simonsbaai as 'n tydelike alternatief vir Tafelbaai waar, oor die jare, tientalle skepe as gevolg van

stormweer gedurende die wintermaande vergaan het. In Mei 1692 byvoorbeeld het agt VOC en twee Engelse skepe in 'n heilige storm in Tafelbaai gestrand;²³ in 1722 het 'n orkaansterkte noordwestewind die ganse retoervloot in Tafelbaai op die rotse laat loop met 'n lewensverlies van 600 mense,²⁴ en in 1737 het dieselfde gebeur toe sewe VOC skepe gesink en 205 bemanningslede verdrink het.²⁵

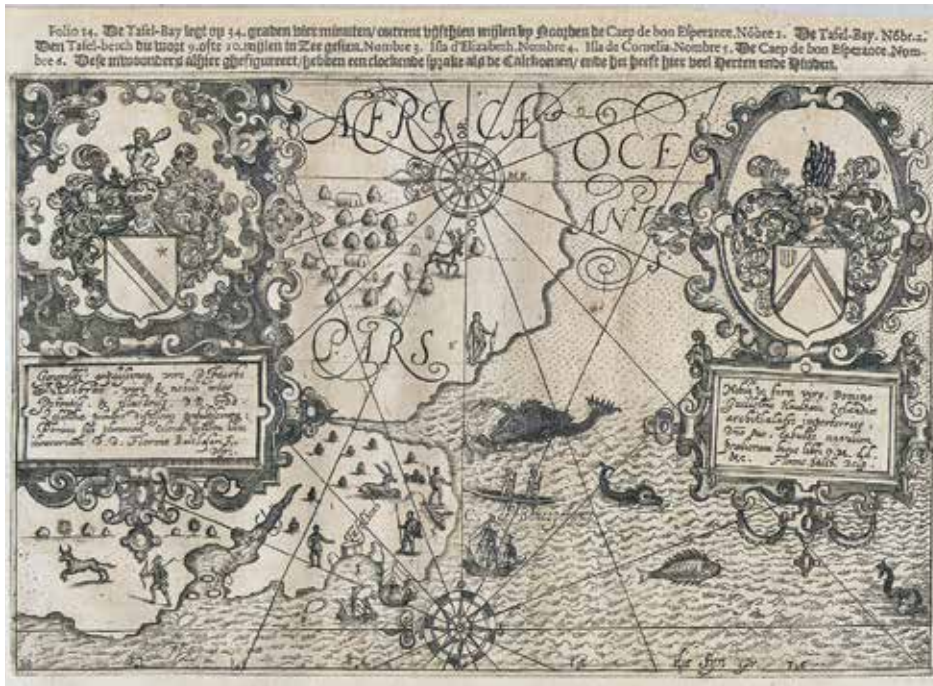
Mindere baaie in Valsbaai wat op die *Paskaart* aangedui word, is Kalk Bay, De Laurents Bay en Visch Bay. In die geval van Kalk Bay verwys die benaming na die kalksteen wat in die 17de eeu in oonde [ovens] verbrand is om kalk te produseer wat vir die verf van geboue gebruik kon word. De Laurents Bay, nou bekend as Gordonsbaai, was in die sewentiende eeu bekend as *Fish Hoek* en is later vernoem na Kolonel Robert Jacob Gordon wie hoof was van die Kaapse Garnisoen van 1780 tot 1795. Visch Bay, nou bekend is as Pringlebaai, is vernoem na Admiral Thomas Pringle, bevelvoerder van die Britse vloot aan die Kaap van 1796-1798.²⁶

Die inheemse bevolking

Die verskillende stamme van die inheemse Khoikhoi waarmee Van Riebeeck en sy opvolgers te doen gehad het, word op die *Paskaart* aangedui. Hierdie persone

wat na hulself as die *Khoikhoi* of *Khoi* ("mense mense" of "werklike mense") verwys het, was veeboere wat groot kuddes beeste en skepe besit het.²⁷ Die Hollandse setlaars het hulle Hottentotte genoem, 'n benaming wat hul afgesonderd het van die Boesmans of San wat jagter-versamelaars was. Die aanwesigheid van die Khoikhoi in die suidwes-Kaap was vir die VOC belangrik vanweë die ruilhandel met hulle om vars vleis aan die verbygaande skepe asook aan die koloniste te voorsien. Die vernaamste ruilmiddels was dagga (marijuana), yster en koper.²⁸

Die volgende Khoistamme word op die *Paskaart* aangedui: Die Goringhaiconas en die Gorinchaiquas naby aan die Skiereiland met die Gorachouquas verder oos in die rigting van Stellenbosch. Die Soesequas, die Hessequas en die Gauris is waarskynlik hier foutief geplaas aangesien die Soesequas en Hessequas nie sogenaamde "Sandveldse" stamme was nie, maar oos van die Hottentots-Holland berge gewoon het, met die Gauris wes van die Gouritsrivier.²⁹ Die Attaquas en Gantouwers het langs die weskus so ver as Saldanhabaai voorgekom, met die Ammaquas noord van Saldanha. 'n Kenmerk van die Khoikhoi was dat hulle nie permanent op een plek gewoon het nie, maar voortdurend rondbeweeg het op soek na wei-

9. Die oudste bestaande gedrukte kaart van die Kaap die Goeie Hoop soos dit verskyn in 't *Historiael Journal* [...] van Joris van Spilbergen, gepubliseer in Delft in 1605. Die twee wapenskilde aan weerskante verteenwoordig Van Spilbergen se borge (Bijzondere Collecties, Universiteit van Amsterdam, OTM: OF 63-801).

ding en water vir hul vee.³⁰ Hulle het wel tydelike krale tot stand gebring met hutte wat uit gevlegde matte bestaan het, en van hul krale verskyn op die *Paskaart* oos van Saldanhaabaai en langs die Nieuwe Zoute Rivier wat in Tafelbaai uitmond. Omdat hulle van makgemaakte osse vir vervoer gebruik gemaak het, kon hulle hul hutte en krale vinnig opbreek en verskuif.

Die verhouding tussen die VOC koloniste en die Khoikhoi was redelik goed, maar namate al hoe meer koloniste van tuinbou na veeboerdery oorgeskakel en weiveld en water vir die Khoi al hoe skaarser geword het, het onderlinge skermutselings tussen verskillende Khoi-groepe en veediefstal teenoor die koloniste toegeneem. Die uitbreiding van die nedersetting het ook 'n vermindering in Khoikhoi-getalle tot gevolg gehad, ener syds omdat weiding en water skaarser geword het, en andersyds omdat heelwat van die Khoi as arbeiders by koloniste begin werk het. Benewens hierdie faktore was dit egter die pokke-epidemie van 1713 wat tot 'n radikale vermindering in Khoikhoi-getalle sou lei.³¹ Op 13 Februarie 1713 het 'n vloot skepe onder bevel van Joanes van Steeland in Tafelbaai vasgemeer. Van die skepe het kinders met pokke aanboord gehad en klere en linne van die skepe is na die slawelosie [slavenverblijf] in die kaap gestuur om gewas te word. Die pokke-epidemie het van hier

af vinnig versprei en binne die bestek van 'n jaar feitlik al die Khoikhoi stamme naby die Kaap uitgewis.

Streekname

Die belangrikheid van verskillende streke blyk met die grootte van letters op die kaart verband te hou, en hier is die benaming *Caapsche Colonie* interessant daar die VOC aanvanklik nooit van plan was om 'n kolonie in suidelike Afrika te vestig nie. Die gebied wat as dié van *De Kleine Caffers* aangedui word, kan moontlik op die aanwesigheid van Boesmans of San betrekking hê aangesien daar op daardie stadium geen swart mense in die omgewing van die Kaap woonagtig was nie. Hierdie benaming wat huidig in Suid-Afrika 'n uiterse beledigende konnotasie het, is afgelei van die Chaldeens *cofar* wat "ongelowige" of "heiden" beteken.³² *Hottentots Holland* in die boonste regterkantse hoek van die kaart is 'n vrugbare landbougebied oos van Valsbaai tot aan die bergreeks bekend as die Hottentots Hollandberge strek. Die naam is afkomstig van drie vryburgers wat in 1657 na hierdie gebied gereis en twee Hottentotkrale aangetref het waar die inwoners na hul omgewing as "haer Hollandt ofte Vaderlandt" verwys het.³³ Die areas *Schager's Quartier* en *Houtebeen's Quartier* verwys na Schager en Houtebeen wat beide Hottentotkapteins was met wie die Kaapse goewerneur ruilhandel bedryf

het.³⁴ Die gebied bekend as 't *Land van Waveren* verwys na die vrugbare Tulbaghvallei ongeveer 90 km noordoos van die Kaap. Willem Adriaan van der Stel wie sy vader as Goewerneur van die Kaap opgevolg het, het die vallei in 1699 besoek en dit in 'n brief aan die Here XVII beskryf as 'n "schone landouwe, tot het wijden, bouwen en pooten geheel bequam".³⁵ Hy het aan die vallei die naam 't *Land van Waveren* gegee en dit daarmee vernoem na die landgoed in Holland wat aan die familie van sy moeder behoort het en op die suidoewer van die Rivier Waver (suid van Amsterdam) geleë was.³⁶

Die naam *De Groene Cloofs Bergen* kom tussen Tafelbaai en Saldanbaai naby aan die kus voor en word hier genoem omdat De Groene Kloof veel eerder 'n streek as 'n berg- of bergreeks is. Die gebied wat reeds in 1682 die naam *Groene Cloof* gehad het,³⁷ het 'n hoër reënval as die naasliggende kusstrook en die breë valleie en sagte heuwels is grasryk en vrugbaar. Die streek is ook ryk aan natuurlike plantegroei van die Kaapse kusfynbostipe.

Die invloed van ouer kaarte op die plasing van berg- rivier- en setlaars-name

Dit spreek vanself dat waar Johannes van Keulen II die buitelyn van sy kaart deels van die 1720 seekaart van sy vader en deels van 'n anonieme seekaart verkry het, hy vir die inhoud van sy kaart in soverre dit die nedersetting aan die Kaap betref, van vroeëre landkaarte afhanklik was. Hy het die Kaap immers nooit self besoek nie.

Teen 1730 was die volgende kaarte van die binneland van die Kaapse nedersetting bekend:

- 'n anonieme en ongedateerde manuskripkaart in die Nasionaal Archief in Den Haag as VEL 80938 (sien afbeelding 10);
- Johannes Loots se *Nieuwe Naauwkeurige Land- en Zee-kaart*³⁹ (sien afbeelding 11);
- 'n insetkaart op die Weduwee Visscher se *Carte de Afrique Meridionale ou Pays Entre la Ligne & Le Cape de Bonne Esperance et L'Isle de Madagascar* wat in 1710 gepubliseer is;
- 'n ongedateerde kaart van Pieter van der Aa getiteld *La Cap de Bonne Esperance* wat in 1713 in sy *Nouvel Atlas* verskyn het,⁴⁰ en
- François Valentijn se *Nova et Tabula Promontorii Bonae Spei* wat in 1727 in sy omvattende werk van vyf volumes getitel *Oud en Nieuw Oost-Indiën* verskyn het⁴¹ (sien afbeelding 12).

Stewart het uit die visuele vergelyking van bogenoemde kaarte met mekaar,⁴² asook met Van Keulen se *Paskaart*, bevind dat Loots se *Nieuwe Naauwkeurige Land- en Zee-kaart* (deur Scholte gedateer as 1699/1702) daadwerklik deur VEL 809 (gedateer c.1694) beïnvloed is en dat die topografiese verskynsels op die *Nieuwe Naauwkeurige Land- en Zee-kaart* weer op hulle beurt na die Weduwe Visscher se insetkaart, Van der Aa se kaart en die insetkaart in Valentijn se kaart oorgedra is. Bring 'n mens Johannes Van Keulen II se 1734 *Paskaart* ook in hierdie vergelyking in, wil dit blyk asof die kartograaf vir die topografiese inhoud van die skiereiland en die Kaap se hinterland sover oos as Stellenbosch hoofsaaklik van Valentijn se kaart gebruik gemaak het, bes moontlik omdat dit as 'n gedrukte kaart in 'n boek die maklikste toeganklik was.

Ofskoon daar ook verskille voorkom, is die ooreenkomste tussen Valentijn en Van Keulen se kaarte opvallend. Die rivierpatrone kom grootliks ooreen en Willem

Adriaan van der Stel se plaas Vergelegen wat in Februarie 1700 aan hom toegeken is, verskyn op beide kaarte. Die name van vryburgers en VOC amptenare soos Ferdinand Appel, Olof Bergh, Jacob Vogel, Jan Conterjan, Adam Tas, Herman van Brakel, Isaak Schryver, Catharina Cloeten, e.a., tesame met die grond wat aan elk van hulle toegeken is, word op beide kaarte in dieselfde posisies aangedui. Die voorstelling van die klein sytak van die Zoute Rivier wat oor die Nieuw Warmoesland loop, is identies op beide kaarte, en dieselfde fout kom ook op beide kaarte voor waar Simon van der Stel se plaas Constantia verkeerdelik op Tafelberg tussen Leeuwen Berg en Duyvels Berg ingepas is, in plaas van om dit, soos op VEL 809, in die korrekte posisie suid van Tafelberg aan te dui (sien afbeelding 10). Die name *De Vischboek*, *Riet Valley* en *Buffelsvalley* langs die strand in Tafelbaai verskyn identies op beide kaarte, en in die skiereiland wes van Leeukop word die *Groote Valley*, *Kleine Valley* en *Compagnies Bosch* op al twee kaarte in dieselfde posisies aangedui. 'n Verdere

interessante verskynsel op beide kaarte is *De Bergen van Noorwegen* – 'n naam wat gladnie meer gebruik word nie – aan die Atlantiese kant van die skiereiland naby Kaappunt. Die enigste aanduiding van hierdie benaming wat gevind kon word, kom voor in 'n historiese Zoo-Gazetteer van 1973 wat ongelukkig geen verklaring daarvoor bied nie.⁴³

Gevolgtrekking

Johannes van Keulen II se *Pas kaart van't Zuydelykste gedeelte van Africa* is 'n aantreklike en interessante dokument wat die eienskappe van 'n seekaart en 'n landkaart op 'n besondere wyse kombineer om daarmee 'n spieëlbeeld weer te gee van *Het Vlek van de Caab* aan die begin van die agtiende eeu.

Literatuur

- Böeseken, Anna & Margaret Cairns. 1989. *The secluded Valley*. Tulbagh: 't Land van Waveren 1700-1804. Cape Town: Perskor.
- Böeseken, A.J. 1974. *Jan van Riebeeck en sy gesin*. Kaapstad: Tafelberg.
- Boonzaier, Emile (et al.). 1996. *The Cape Herders*.

10. Die oudste bekende kaart van die VOC nedersetting aan die Kaap, c.1694 (Nationaal Archief, Den Haag, 4.VEL 809).

11. Nieuwe Naauwkeurige Land- en Zee-kaart [...] van Johannes Loots, c.1700 (Universiteitsbibliotheek Leiden, COLLBN Port 182 N 169).

A history of the Khoikhoi of Southern Africa. Cape Town: David Philip.

Brommer, Bea (et.al.). 2009. *Grote Atlas van de Nederlandsche Oost-Indische Compagnie, Deel V: Afrika*. Voorburg: Asia Maior/Atlas Maior.

Burman, Jose and Stephen Levin. 1974. *The Saldanha Bay Story*. Cape Town: Human & Rousseau.

Burman, Jose. 1976. *The Bay of Storms. The story of the development of Table Bay 1503-1860*. Cape Town: Human & Rousseau.

Burman, Jose. 1977. *The False Bay Story*. Cape Town: Human & Rousseau.

Coolhaas, W.Ph. 1968. 'De Houtman, Cornelis', in W.J. de Kock (et.al) (eds.). *Dictionary of South African Biography*, vol. I. Cape Town: Tafelberg-Uitgewers Ltd. for the Human Sciences Research Council.

Elphick, Richard. 1977. *Kraal and Castle. Khoikhoi and the Founding of White South Africa*. New Haven: Yale University Press..

Knox-Johnston, Robin. 1989. *The Cape of Good Hope. A maritime history*. London: Hodder &

Stoughton.

Koeman, Ir. C. 1951. 'De Eerste kaart van de Hydrografische Opneming van de Baai Fals en de Houtbaai aan de kust van Z-Afrika', *Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap* 68 (1951), 448-451.

Raper, Peter E. 2004. *New Dictionary of South African Place Names*. Johannesburg: Jonathan Ball.

Schilder, Günter (et.al). 2006. *Isaak de Graaf / Atlas Amsterdam. Grote Atlas van de Nederlandsche Oost-Indische Compagnie, Deel I*. Voorburg: Asia Maior/Atlas Maior.

Schilder, Günter en Marco van Egmond. 2007. 'Maritime cartography in the Low Countries during the Renaissance 1384-1431', in David Woodward (ed.). *History of Cartography*, Vol. 3, Part 2. Chicago: University of Chicago Press.

Schilder, Günter en Hans Kok. 2010. *Sailing for the East*. Houten: Hes & De Graaf.

Scholte, Mieke. 1986, 1987, 1988. 'Vier kaarten van de Kaap de Goede Hoop'. *Caert Thresoor* 5, no. 4 (1986), 75-85; 6, no. 2 (1987), 19-22; 7, no. 1 (1988), 10-17.

Skead, C.J. 1973. 'Zoo-Historical Gazetteer.' Percy Fitzpatrick Institute of African Ornithology, University of CapeTown.

Sleigh, D. 2004. *Die Buiteposte. VOC-Buiteposte onder Kaapse bestuur 1652-1795*. Pretoria: Protea.

Spilbergen, Joris van. 1605. 't *Historiael journael van tghene ghepasseert is van wegghen drie schepen, [...] onder tbeleyt van Joris van Speilberghen [...]* Delft: Floris Balthasar.

Stewart, Roger. 2014. 'Nieuwe Naauwkeurige Land- en Zee-Kaart, van [...] Caap de Bonne Esperanc[a].' *IMCoS Journal* no. 136 (2014), 12-20.

Stewart, Roger. 2017. 'François Valentijn's influential Maps of the Cape of Good Hope.' *BIMCC Newsletter* no. 58, 15-19.

Valentyn, François. 1726. *Beschryvinge van de Kaap der Goede Hoop met de zaaken daar toe behoorende*. In Serton, P. (ed.). 1971. *Kaapstad: Van Riebeeck-Vereniging, Deel I, Tweede reeks nr. 2*.

Vries, Dirk de (et al.). 2005. *The Van Keulen Cartography Amsterdam 1680-1885*. Alphen aan de Rijn: Canaletto.

Zandvliet, Kees. 1998. *Mapping for Money*. Amsterdam: Batavian Lion International.

Noten

- 1 Scheepvaartmuseum, Amsterdam. Kaart SNSM_60032(109) 06 [Kaart 004].
- 2 Die voorkoms van Tafelberg, Leeukop en Tafelbaai herinner sterk aan dieselfde landvorme soos voorgestel in Peter Kolbe se *Caput Bonae Spei Hodiernum: das ist, Vollständige Beschreibung des Afrikanischen Vorgebürges der Guten Hofnung* wat in 1719 in Nuremberg gepubliseer is.
- 3 Schilder en Van Egmond 2007, p.1402.
- 4 Schilder en Kok, p. 153.
- 5 Sien De Vries, Deel II, kaart 526 tot 533.1.
- 6 Schilder en Kok, p. 153.
- 7 De Vries pp. 185-186.
- 8 NA 4.VEL 168; Brommer 2009, blad 64. Van Weede was gedurende Van Riebeeck se ampstermyn Sekretaris van die Politieke Raad en alhoewel hy nie 'n landmeter was nie, was hy volgens Brommer by die teken van 'n hele aantal aantal kaarte betrokke.
- 9 NA 4.VEL 619.35; Brommer 2009, blad 65.
- 10 Sien kaarte gelys onder "Die invloed van ouer kaarte..."
- 11 De Vries 2005, Deel II, kaart 529. "Nieuwe Afteekening van't Zuidelykste Van de kust van Gunea Vertoonende de Saldanha Baaij, de Tafel baij en de Baij Fals" deur Gerard van Keulen, 1710. 59 x 99 cm. Biblioteca Angelica CGR2, Rome.
- 12 Koeman 1951, 448-451
- 13 NA 4.TPO 15.4A asook Brommer 2009, blad 160-161, en NA 4.VEL 170 asook Isaak de Graaff Atlas 2006, blad 52.
- 14 NA 4.VELH 99 asook Brommer 2009, blad 163.
- 15 Kaart 78, Hugh Solomon-versameling,

Universiteit van Stellenbosch. "Sardinie Bay int geheel gemaak ao. 1726 met het schip de Winthont", 1726. MS, 50 x 72 cm. Three insets: Inset 1: "Aldus vertoont de Caap de Bona Esperanca als men uijt de west komt aan zijlen, getekent op schip Westerdicks loertroen (?) 24 February Ao.1720". Inset 2: "Taffel baaij ...". Inset 3: "Aldus vertoont de Caap de Goede Hoop als men op de reeden ten anker legt benevens de woon plaas der burgers en het casteel...". 16 Raven-Hart 1967, 8. 17 *Ibid.*, 9-11. 18 Coolhaas 1968, 212. 19 Raven-Hart 1926, 25-29. 20 Spilbergen 1605, 14-15. 21 Raper 2004, 98. 22 Böeseken 1974, 112. 23 Burman 1976, 42-46. 24 Burman 1977, 40. 25 Burman 1976, 57-61. 26 Raper 2004, 312. 27 Boonzaier 1996. 28 Vir 'n volledige beskrywing van die verhouding tussen die VOC amptenare, die koloniste en die Khoikhoi, sien Elphick 1977. 29 Korrespondensie met historikus en gewese argivaris, Dr Dan Sleight, 5.2.2018.

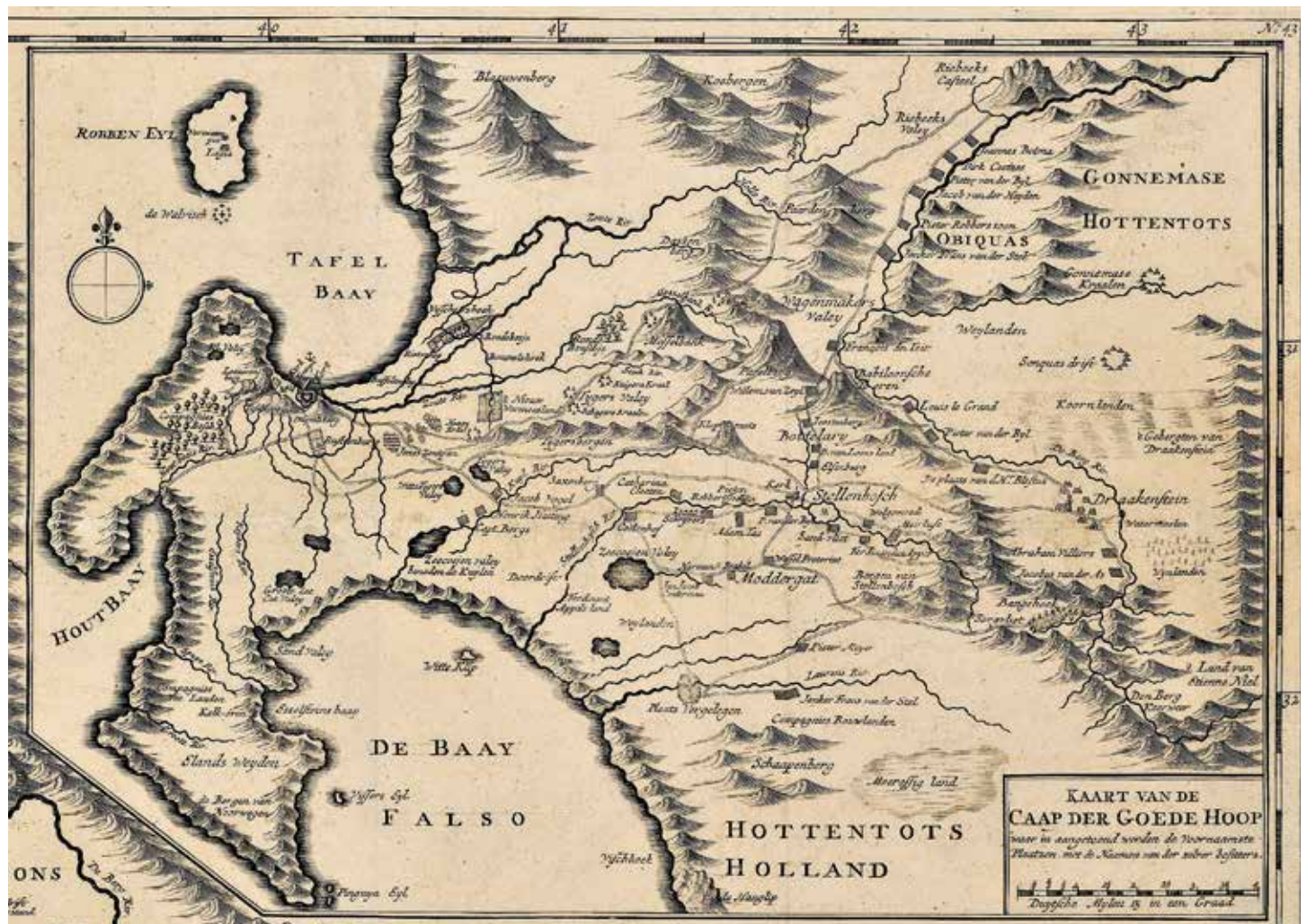
30 Boonzaier 1996, 36-37. 31 Elphick 1977, 229-234. 32 Raper 2004, 39. 33 Sleight, 146. 34 Elphick, 124. 35 Böeseken & Cairns, n. 13, 130. 36 Böeseken & Cairns, 17-24. 37 Sleight, 494. 38 NA 4.VEL 809 en Isaak de Graaf Atlas, 54. Sien ook Scholte 1986. 39 NA 4.VELH 93. Sien ook Stewart 2014 en Scholte 1987. 40 Scholte 1988, 10-13. 41 Stewart 2017. 42 Stewart 2014; 2017. 43 Skead, p. 162. Die ligging van die berge wat huidig as die Noordhoekberge bekend staan, word aangegee as 34°07' Suid; 18°23' Oos.

Summary

The *Paskaart van't Zuydelykste Gedeelte van Africa* by Johannes van Keulen II / Elri Liebenberg

This decorative, though informative, *Paskaart van't zuydelykste gedeelte van Africa* by Johannes van Keulen II is virtually unknown in South Africa where none of the country's public or private map collections possesses an exemplar. Being an interesting

combination of a marine chart and a topographic map, this *paskaart* was never part of either the *Zee-Atlas* or the *Zee-Fakkel* – the two marine atlases which originated with Johannes van Keulen I, and afterwards regularly updated and expanded by his son Gerard and grandson Johannes II. Instead, Johannes van Keulen II compiled this map between 1726 and 1743, presumably for a non-VOC customer to provide additional information on the sea routes between the Cape of Good Hope and Japan. Conspicuous are the unusual shapes of the Cape Peninsula and Saldanha Bay which differ entirely from how they are represented on older maps such as those of Van Weede (1654), Vingboons (1665) and Loots (c.1700). The shapes of both Saldanha Bay and the Peninsula – with its heavily serrated eastern coastline – seem to have been derived from a 1710 manuscript map by Gerard van Keulen who, in turn, copied the Peninsula's shape from a 1679 map forwarded by Governor Simon van der Stel to the Lords XVII in Amsterdam after conducting a hydrographic survey of Hout Bay and False Bay. The presence of an anonymous chart in the Library of the University of Stellenbosch raises the possibility of an unknown prototype as the representation of Saldanha Bay: it is identical to that on Gerard van Keulen's chart.

12. Insetkaart in Valentijn se *Nova et Tabula Promontorii Bonae Spei*, 1729.

In 1932 werd de Zuiderzee afgesloten door de Afsluitdijk. Vlak voor en na 1932 ontstonden er initiatieven om de verdwijnende Zuiderzee-cultuur te behouden. De Zuiderzee Visscherij Tentoonstelling in 1930 was daar het eerste voorbeeld van. De openlucht tentoonstelling in Enkhuizen bestond uit nagemaakte huisjes uit de diverse Zuiderzeegemeenten. Een ander initiatief ontstond na het aantreden in 1942 van Siebe Bouma als directeur van het Nederlands Openluchtmuseum in Arnhem. Al gauw begon hij plannen te ontwikkelen voor een nieuw op te richten Zuiderzeemuseum. Hij had geheel eigen ideeën hoe een openluchtmuseum er zou moeten uitzien. De bouwwerken zouden in hun eigen context te zien moeten zijn, geplaatst in een landschap, dat zoveel mogelijk leek op de oorspronkelijke omgeving. Tot die tijd was een meer parkachtige inrichting van openluchtmusea gebruikelijk. Dit artikel gaat nader in op Bouma's plan, het *Museumdorp op het Kooizand*.

Siebe Bouma de architect

Siebe Jan Bouma werd op 23 maart 1899 in Groningen geboren. Zijn vader was timmerman en na de lagere school ging Siebe vanzelfsprekend naar de ambachtsschool. Hij was erg ambitieus en na zijn studie in de avonduren werd hij aangenomen als bouwkundig tekenaar bij de gemeente Groningen. Vanaf 1926 gaat hij ook zelf ontwerpen en werkt aan arbeiderswoningen in de Bloemenbuurt van Groningen, scholen en het nieuwe ge-

E.H. Walsmit (1952) werkte tot zijn pensioen als conservator bij het Zuiderzeemuseum te Enkhuizen. Naast zijn werk bij het museum is hij sinds 1992 actief lid van de onderzoeksgroep Explokaart en is hij eindredacteur bij het kartografisch tijdschrift *Caert-Thresoor*. Verder is hij lid van de Werkgroep voor de Geschiedenis van de Kartografie in Nederland.

Siebe Bouma en zijn *Museumdorp op het Kooizand* in Enkhuizen

Een plan voor een nieuw openluchtmuseum

bouw van Gemeentewerken. Zijn ontwerpen ontwikkelden zich in de stijl van de Amsterdamse School en later de Nieuwe Zakelijkheid. Vanaf de jaren dertig vindt hij echter meer voldoening in het traditonalisme, ook vanwege zijn passie voor de landelijke bouwkunst.

Bouma had veel talenten en hield zich in de avonduren en vrije tijd bezig met fotograferen, bouwen, meubels ontwerpen en ook schilderen en tekenen. Door deze tijdsbesteding kwam hij in aanraking met leden van *De Ploeg*, de Groningse kunstkring. Vooral met Johan Dijkstra trok hij regelmatig op. Hij volgde tekenlessen in zijn atelier en hij bezorgde Dijkstra opdrachten, onder meer voor gebrandschilderde ramen in enkele van de gebouwen die Bouma had ontworpen. In 1941 werd Bouma opgenomen als lid van *De Ploeg*. De passie voor de landelijke bouwkunst en volkskunst laat zich ook zien door zijn bestuurslidmaatschappen van de Groninger Kunstkring, het Nederlands Volkskundig Genootschap, het Martinitorenfonds, de Vereniging Stad en Lande en de Groninger Heerdencommissie. In de jaren dertig was hij uit eigen beweging, maar met steun van het Kammingafonds, begonnen met de documentatie van de landelijke bouwkunst, door het Groninger erfgoed systematisch te fotograferen en op te meten om het voor het nageslacht te bewaren. Door deze activiteiten kwam hij in beeld toen men in Arnhem een nieuwe directeur zocht van het Openluchtmuseum.

Bouma aangesteld als directeur van het Nederlands Openluchtmuseum

Bij zijn aantreden als directeur per 1 maart 1942, ging Bouma direct met volle energie aan het werk. Hij schreef nota's over de structuur van het Openluchtmuseum, over het verzamelbeleid en over

1. Siebe Jan Bouma (1899-1959). Foto ca. 1940. Collectie Zuiderzeemuseum, F052416.

een nieuw op te richten Zuiderzeemuseum. Hij kreeg, door de welwillende houding van de bezetter, zeer ruime faciliteiten en kon dus personeel aannemen om zijn plannen uit te voeren. Zijn plannen voor het Openluchtmuseum waren erg modern. Hij wilde de boerderijen en andere bouwwerken plaatsen in een landschap, dat inclusief de tuinen, zoveel mogelijk leek op de oorspronkelijke omgeving.

Een project waar Bouma in de eerste oorlogsjaren aan werkte was de Documentatie Landelijke Bouwkunst. Zoals gemeld was dit een grote onderneming om in dorpen alle gebouwen op te meten, te tekenen en te fotograferen. Hierbij zette hij veel jonge mannen aan het werk die anders te werk gesteld zouden worden bij de *Arbeitseinsatz*. Voorrang bij dit project kregen de stadjes en dorpen rond de Zuiderzee. In de zomer van 1943 was er een

ploeg werkzaam op het eiland Marken. Daar werden alle woningen en hun omgeving opgemeten en in tekening gebracht.

Al snel na Bouma's aanstelling bij het Openluchtmuseum begon hij na te denken over een Zuiderzeemuseum. Aanvankelijk had hij nog het idee om in Arnhem een Zuiderzeefdeling te creëren, maar hij vond al gauw dat een museum van de Zuiderzee vlak aan open water moest liggen. Na een bezoek aan diverse Zuiderzeeplaatsen om een geschikte locatie te vinden presenteerde hij op 16 september 1942, tijdens de landelijke monumentendag, zijn ideeën voor een Zuiderzeemuseum.

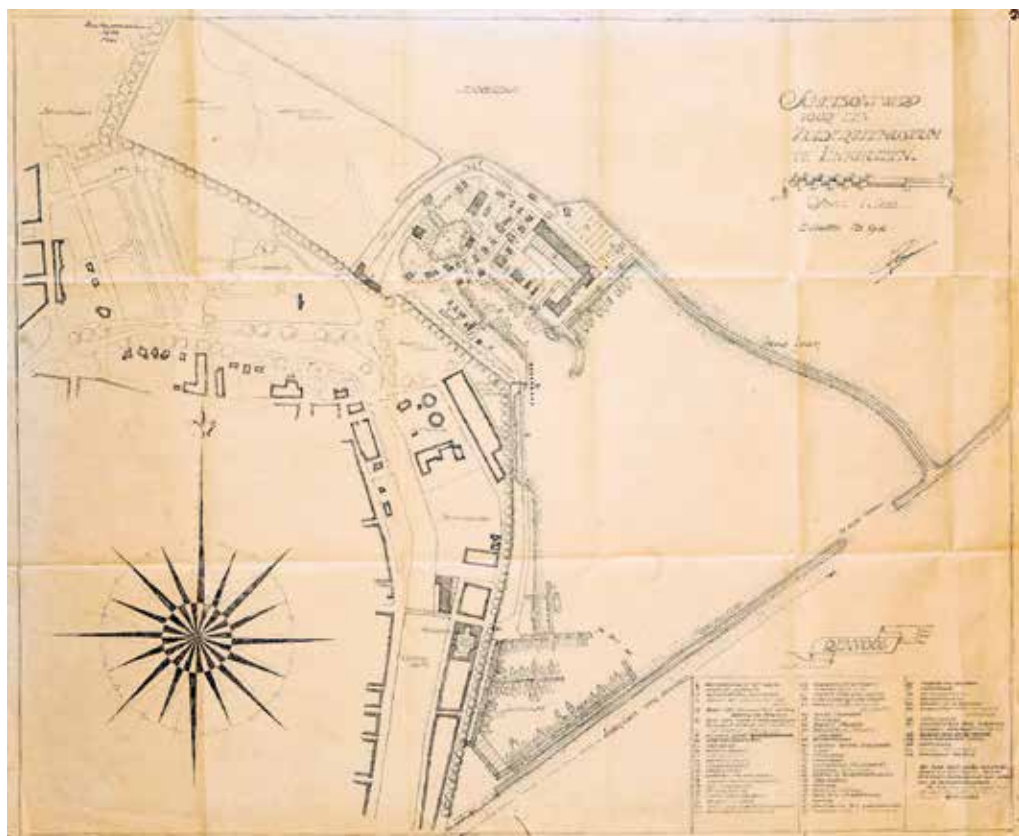
Al vanaf 1943 verschenen er artikelen in kranten en tijdschriften over het op te richten Zuiderzeemuseum, waarin gespeculeerd werd over de plaats van vestiging. Naast de door Bouma genoemde plaatsen Enkhuizen en Harderwijk, werden Hoorn, Durgerdam en Pampus gesuggereerd.

In april 1944 presenteerde Bouma zijn schetsplan voor een Zuiderzeemuseum in Enkhuizen. Enkhuizen had namelijk een groot voordeel ten opzichte van andere plaatsen. Enkhuizen zou na de realisatie van de IJsselmeerpolders altijd aan open water blijven liggen. Bouma zegt daarover: "Er werd gezocht naar een plaats, die ook na de voltooide drooglegging het karakter van Zuiderzeeplaats zal behouden, doordat er voor deze plaats een zodanige watervlakte overblijft, dat men niet alleen de illusie 'zee' behoudt, doch dat ook de visserij en de vissers die daarbij betrokken zijn zoveel mogelijk intact blijft."¹ Het schetsplan van Bouma werd door het Departement van Opvoeding, Wetenschap en Kultuurbescherming bij de Rijksdienst voor het Nationale Plan ter beoordeling ingediend.

Deze dienst vreesde dat vestiging van het museum in Enkhuizen ingrijpende stedenbouwkundige consequenties voor de stad zou hebben en wilde daarom nader advies van een commissie van deskundigen. Die commissie, bestaande uit jhr. dr. Eugène Octave Marie van Nispen tot Sevenaer en de stedenbouwkundigen prof. ir. Marinus Jan Granpré Molière en ir. Jo Vegter, bracht rapport uit op 16 augustus 1944, maar door de oorlogsomstandigheden werd het advies pas op 27 mei 1946 gepubliceerd. De conclusie luidde, dat Enkhuizen de meest aangewezen plaats was voor vestiging van het Zuiderzeemuseum, omdat het openluchtmuseum daar

2. *Schetsontwerp Zuiderzeemuseum te Enkhuizen* / [S.J. Bouma]. – Arnhem : Rijksmuseum voor Volkskunde Nederlandsch Openluchtmuseum, 1944. – Offsetdruk, 85 x 102 cm. Collectie Zuiderzeemuseum, 023590.

3. *Schetsontwerp voor een Zuiderzeemuseum te Enkhuizen* / S.J. Bouma. – Enkhuizen, Mei 1946. – Offsetdruk, 86 x 103 cm. Collectie Zuiderzeemuseum, 023592. Rechtsonder een uitgebreid *Revooi* genummerd 1-62. De nummers verwijzen naar de diverse onderdelen van het plan. Geheel rechtsonder de tekst (in kapitalen): "Dit plan moet enkel worden beschouwd [!] als een voorstel voor de afmetingen en onderlinge groepeerings van de hoofdonderdelen. De plaatsing en de keuze van de objecten moet nog nader worden bestudeerd".

aan open water gesitueerd kon worden tegen de achtergrond van een gaaf gebleven oude Zuiderzeestad.²

De stichting van het Zuiderzeemuseum

Na de bekendmaking van Bouma's plannen voor een Zuiderzeemuseum, waarin Enkhuizen werd genoemd als mogelijke plaats van vestiging, begon men daar initiatieven te ontplooiën. In mei 1943 vroeg het gemeentebestuur advies aan de Vereniging voor Vreemdelingenverkeer, die een ad hoc-commissie instelde onder voorzitterschap van P. Sybrandy, later voorzitter van de Vereniging Vrienden van het Zuiderzeemuseum. Deze commissie produceerde een vlammend en bloemrijk rapport, geschreven door de schrijver Klaas Norel, waarin mogelijke bezwaren tegen Enkhuizen met een brede zwaai van tafel werden geveegd. Het Peperhuis, een voormalig pakhuis van de VOC en eigendom van de zaad-firma Sluis & Groot, werd tegen een zeer billijke prijs aangeboden om het museum te huisvesten. Juist deze bereidheid van de burgerij het Zuiderzeemuseum van de grond te helpen, was van doorslaggevende betekenis voor de uiteindelijke keuze. Het bedrijfsleven en de inwoners van Enkhuizen brachten ook een bedrag van 35.000 gulden bijeen voor het toekomstige Zuiderzeemuseum.

In mei 1946 werd Enkhuizen als definitieve plaats aangewezen waarna op 31 mei 1947 de Vereniging Vrienden van het Zuiderzeemuseum werd opgericht. Aan het einde van het jaar, op 8 december 1947 was de Vereniging één van de partijen, die samen met de Gemeente Enkhuizen, de inwoners en de firma Sluis & Groot een notariële overeenkomst sloten met de Staat der Nederlanden. Bij deze overeenkomst schonk de firma Sluis & Groot het monumentale Peperhuis; tevens werden vijf belendende panden overgedragen, die betaald werden uit het door de burgerij bijeengebrachte bedrag. De Staat verplichtte zich tot het oprichten en in stand houden van een Rijks Zuiderzeemuseum en zou al het mogelijke doen het museum "te voltooien met een buitendijks gelegen openluchtmuseum". Begin 1948 werd inderdaad het Zuiderzeemuseum te Enkhuizen gevestigd en

4. Werfje op Marken. Aquarel door S.J. Bouma, 1950-1955, 34 x 43 cm. Collectie Zuiderzeemuseum, 022731.

5. De Drommedaris en de huizen aan de Bocht te Enkhuizen. Aquarel door S.J. Bouma, 1953, 39 x 54 cm. Collectie Zuiderzeemuseum, 013955.

► 6. De Binnenhaven van Vollenhove. Aquarel door S.J. Bouma, 1954, 32 x 41 cm. Collectie Zuiderzeemuseum, 022732.

trad Siebe Bouma, de opsteller van het plan, in dienst als directeur. Als eerste grote werk werd de restauratie van het Peperhuis aangepakt: dat gebeurde onder verantwoordelijkheid van de Vereniging Vrienden en onder toezicht van Monumentenzorg. Omdat de restauratie meer tijd eiste, kon de opening van het museum op 1 juli 1949 niet plaatsvinden. Om de aandacht van het publiek toch op het komende Zuiderzeemuseum te vestigen, werd in de Drommedaris, oorspronkelijk een oud verdedigingswerk bij de ingang van de Oude Haven, de Zuiderzee Museum Tentoonstelling ingericht, "die in een greep zal samenvatten wat later in veel uitgebreider verzameling in het museum zal worden geboden", aldus de begeleidende brochure. Op 1 juli 1950 werd het Rijksmuseum Zuiderzeemuseum officieel geopend in het Peperhuis.

Het plan voor een buitenmuseum

Als directeur van het Zuiderzeemuseum zette Bouma zich aan het uitwerken van zijn plan. De inventarisatie in de oorlogsjaren, uitgevoerd door medewerkers van het Nederlands Openluchtmuseum, had hem al veel gegevens opgeleverd, die bruikbaar waren voor het uitwerken van zijn ideeën voor een openluchtmuseum van de Zuiderzee.

Bouma stelde zich de vraag, of een museum in de gewone betekenis wel een bevredigend resultaat zou kunnen geven, zelfs het prachtige Openluchtmuseum in Arnhem zou niet in staat zijn de zeer bijzondere Zuiderzeesfeer op te roepen. Zijn ideaal was een levend dorp met werkende mensen, met uit- en invarende schepen, een functionerende houtzaagmolen, een in bedrijf zijnde scheepstimmerwerf waar de scheepstimmerman reparaties uitvoert aan een houten botter, een echte smidse waar het geluid van de hamer op het aambeeld van de smid

klinkt, vissers die hun netten verstellen en de visrokerij die de heerlijke geur van gerookte vis verspreid.³

Ter aanvulling op de opmetingsgegevens reist Bouma daartoe langs de kustplaat- sen van het voormalige Zuiderzeegebied en maakt schetsen en tekeningen. Vooruitlopend op zijn definitieve plan maakt hij in mei 1946 een *Schetsontwerp voor een Zuiderzeemuseum te Enkhuizen* met een uitgebreid *Renvooi* waarbij de nummers verwijzen naar de gebouwen en andere cultuurhistorische elementen in zijn plan.

► 8. *Zuiderzeemuseum Enkhuizen* / S.J. Bouma. Fec[it]. – Mei 1946. – 76 x 129 cm. Dit is het eerste uitgewerkte plan van Siebe Bouma voor een Zuiderzeemuseum. Het is een met waterverf ingekleurde tekening op papier. Een jaar later zou hij een uitgebreider, meer ingevuld, plan maken. Op dit eerste plan ontbreken onder andere het dijkhuis uit Hindeloopen en het hotel en café-restaurant. De titel staat rechtsonder op een driedovoudige banderol met een kompasroos bovenin gericht op het noorden.

► 7. *Zuiderzeemuseum Enkhuizen Museumdorp o/h Kooizand* / S.J. Bouma. Fec[it]. – Nov. 1947. – 80 x 131 cm. Collectie Zuiderzeemuseum, 022665. Dit is het definitieve plan van Siebe Bouma. Het is een met waterverf ingekleurde tekening op papier. De titel staat rechtsboven op een driedovoudige banderol met het wapen van Enkhuizen bovenin gericht op het noorden. Op dit plan staan veel meer gebouwen afgebeeld. In zijn *Voorlopig plan voor het oprichten van een museumdorp als onderdeel van het Zuiderzeemuseum te Enkhuizen* uit 1955 noemt hij wel 67 onderdelen. Op dit plan staat geheel links het dijkhuis uit Hindeloopen.

In november 1947 presenteert hij een uitgewerkt plan voor een *Zuiderzeemuseum Enkhuizen Museumdorp o/b Kooizand*. Een jaar eerder had hij al een eerste versie van het plan gemaakt, dat eenvoudiger was van opzet. Op dit plan ontbraken onder andere het dijkhuis uit Hindeloopen en het hotel en café-restaurant (zie de nummers 2 en 33 in de legenda verderop in dit artikel). Het plan bestaat uit een getekende plattegrond in vogelvlucht ingekleurd met waterverf. Het plan is gedateerd *Nov. 1947* en gesigneerd *S.J. Bouma Fec.* Het plan heeft geen schaal aanduiding.

9. Gezicht op de brug uit Hindeloopen, de buitenhaven en de Friese koopmanshuizen. Impressie naar het plan van Siebe Bouma door Ben Walrecht, 1947-1950. Aquarel, 31 x 44 cm. Collectie Zuiderzeemuseum, 022809.

Het *Museumdorp* was gelegen buiten de stadsmuur van Enkhuizen en bestond uit een binnen- en een buitenhaven. Rond de havens lagen buurtjes met woonhuizen en bedrijven uit verschillende plaatsen rond de Zuiderzee.

In een speciale aflevering van het blad *Heemschut* van augustus 1948 lichtte Bouma zijn plan als volgt toe: "Nadat de bezoekers een rondgang door het binnen-

museum hebben gemaakt, gaan zij door het historische Staverse poortje. Zij staan daar aan de buitenkant van de zeevarende frontmuur, die Enkhuizen aan de oostzijde afsluit. Men heeft de gelegenheid om zich te voet of per vaartuig naar het buitenmuseum, het Museumdorp 'Kooizand' te begeven. Dit museumdorp zal worden gebouwd op een schiereiland in het IJsselmeer, apart voor dit doel in zee gevormd door opspuiting. De grootte

10. Gezicht op het werfje van Marken met daarachter de binnenhaven. Impressie naar het plan van Siebe Bouma door Ben Walrecht, 1947-1950. Aquarel, 31 x 44 cm. Collectie Zuiderzeemuseum, 001506.

12. Het dijkhuis uit Hindeloopen (nummer 2 op afbeelding 11). Detail uit het plan van Bouma.

11. Plan van Siebe Bouma uit 1947 met de nummering van

1. Toegangsgebouw
2. Hindelooper dijkhuis
3. Fries dijkhuis met schuur
4. Huizen uit Kuinre en Blankenham
5. Seinmast en hoogwaterkanonnen
6. Houtzaagmolen
7. Schippershuis uit Workum
8. Vissershuis uit Lemmer
9. Woonhuis uit Blokzijl
10. Genemuiden mattenvlechterij
11. Fries aardewerkfabriekje
12. Schokkerhuizen uit Brunnepe bij Kampen
13. Huisje uit Durgerdam
14. Hindelooper lytshûs (huisje naast boerderij)
15. Huis uit Spakenburg
16. Sluisje met ophaalbrug
17. Volendammer buurt
18. Visafslaghuisje uit Volendam
19. Urker buurt

14. Houtzaagmolen (nummer 6 op afbeelding 11).
Detail uit het plan van Bouma.

16. Scheepswerf uit Vollenhove (nummer 53 op afbeelding 11). Detail uit het plan van Bouma.

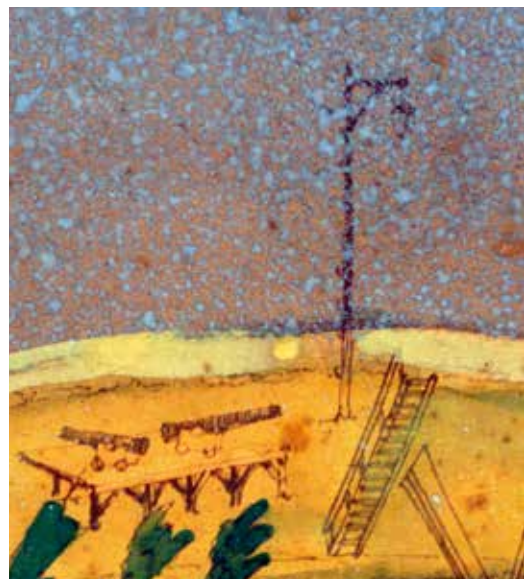
13. De Schokkerhuizen uit Brunnepe bij Kampen (nummer 12 op afbeelding 11). Detail uit het plan van Bouma.

15. Houten visserskerkje naar voorbeeld uit Volendam (nummer 23 op afbeelding 11). Detail uit het plan van Bouma.

onderdelen. De nummers verwijzen naar onderstaande lijst.

20. Binnenhaven	39. Reddingboothuis
21. Viskelder uit Vollenhove	40. Havenlicht uit Hoorn
22. Visrokerij uit Spakenburg	41. Werkplaats uit Zwartsluis
23. Kerk	42. Kapiteinshuis uit Molkwerum
24. Woonhuis uit Huizen	43. Scheepssmederij
25. Woonhuis uit Elburg	44. Mast- pomp- en blokmakerij
26. Walvisvaardershuis uit Gaast	45. Zeilmakerij
27. Grootshippershuis uit Warns	46. Diverse ambachtshuizen
28. Huisje uit Monnickendam	47. Brandspuithuisje
29. Dijkhuis uit Uitdam	48. Museumhaven
30. Boerderij uit Waterland	49. Werfje van het eiland Marken
31. Dijkhuis uit Durgerdam	50. Droogveld voor netten
32. Botenhuizen	51. Taanveld
33. Hotel, café-restaurant	52. Friese koopmans- en schippershuizen
34. Aanlegplaats verhuurbotters	53. Scheepswerf uit Vollenhove
35. Accijnshuisje	54. Houten winkelhuisje uit Hippolytushoef
36. Brug uit Hindeloopen	55. Friese watermolen
37. Zeemansherberg	56. Touwslagersbaan
38. Seinmast	57. Leugenbank

17. Seinmast uit Oosterwolde en hoogwaterkanonnen uit Blankenham (nummer 5 op afbeelding 11). Detail uit het plan van Bouma.

hiervan zal ongeveer vijf hectare bedragen. Het museumdorp is gelegen rondom een vissershaven en een binnenhaven. Uit ruim dertig verschillende kustplaatsen zullen verschillende woningen en woninggroepen, welke folkloristisch belangrijk zijn, naar het Zuiderzeemuseum worden overgebracht en tot een harmonisch geheel worden verenigd. Naast deze woonhuizen zullen kleine bedrijven worden ondergebracht. Als voorbeeld kan onder andere worden genoemd: een scheepswerf, een houtzaagmolen, een kuiperij, een aardewerkfabriekje, een mattenvlechterij, een mast-, pomp-, en blokmakerij en een zeilmakerij. Ook is gedacht aan het plaatsen van een houten visserskerkje. In de havens van het museumdorp zullen de verschillende soorten van vissersvaartuigen, welke in onbruik geraken, worden opgelegd en tentoongesteld. [...] De woonhuizen zullen worden bewoond door de vissers en hun gezinnen, welke hun plaatselijke klederdrachten zullen blijven dragen. Zij zullen doorgaan met het beoefenen van de visvangst. Hun vaartuigen zullen in de museumhaven liggen. [...] Voor het bevolken van het museumdorp zal medewerking worden verleend door de Rijksdienst voor uitvoering van de Zuiderzeesteunwet, die groot belang heeft bij het vinden van woon- en werkgelegenheid voor de vissers, die in de straks van de zee afgesloten kustplaatsen hun bedrijf niet meer kunnen uitoefenen en, naar thans reeds blijkt, gaarne van Enkhuizen uit willen blijven vissen. [...] De bedrijven zullen zoveel mogelijk in werking zijn en hun producten afzetten aan bewoners en bezoekers van het museumdorp. Op deze wijze bestaat eveneens de gelegenheid om betere souvenir-artikelen te vervaardigen. Verder is gedacht aan het oprichten van een eenvoudig, maar ruim opgezet restaurant, teneinde grotere groepen bezoekers te kunnen verzorgen. [...] De zilte bries, het wijde water en het werkende volk, de pittige geur van dampende netten en vis-in-de-rook zal in dit museumdorp de bijzondere sfeer scheppen, die aan de Zuiderzeeplaatsen zo eigen is. Het zal een 'levend' museum zijn en in zijn geheel een beeld geven van het fleurige, tierige leven langs de boorden van de verdwijnende Zuiderzee.¹⁴

Uitzicht op de uitvoering van het plan?

Vanaf de presentatie van zijn plan voor een openluchtmuseum werkt Bouma aan de inrichting van het Binnenmuseum en

18. Hindelooper dijkhuis en voormalige boerderij op zijn oude locatie. Foto genomen door J.A. van Bellen, 1943. Collectie Zuiderzeemuseum, F040720.

het samenstellen van een museale verzameling. Maar Bouma's hart gaat vooral uit naar het buitenmuseum en hij verzamelt alvast een aantal gebouwen waaronder een dijkhuis uit Hindeloopen en een rij woningen uit de Schokkersbuurt uit het buurtschap Brunnepe bij Kampen. Ook wist hij een seinmast, dienende als sein bij hoogwater, te bemachtigen uit Oostwolde ten noordoosten van Elburg.

In 1955 wordt het nieuws bekend dat de Dienst der Zuiderzeewerken in Enkhuizen op zeer korte termijn een werkhaven

nodig heeft in verband met de dijk aanleg van de geplande Markerwaard. Deze werkhaven is bedacht op precies dezelfde plek als het boogde Zuiderzeemuseum. Misschien lag hier een mogelijkheid om het museum in samenwerking met de Dienst der Zuiderzeewerken aan te leggen. Hoewel de Dienst der Zuiderzeewerken een warm voorstander was voor het stichten van een Zuiderzeemuseum met het doel de nog bestaande cultuurwaarden vast te leggen wilde zij niet direct meewerken. Zij wilde eerst meer onderzoek en men dacht ook aan een mogelijkheid in de nieuwe

19. Schokkerwoningen in de Schokkersbuurt te Brunnepe in 1948. De woningen zijn al onbewoond en de ramen zijn dichtgemaakt. Collectie Zuiderzeemuseum, F004729.

polders.⁵ Omdat het buitenmuseum maar niet van de grond komt besluit Bouma andere projecten aan te pakken waaronder het ontwerp voor het miniatuurstadje Madurodam in Den Haag en de tentoonstelling E55, de Nationale Energie Manifestatie in 1955, waar hij nauw betrokken is bij de landbouwafdeling.

In 1956 komt er een einde aan het directeurschap van Siebe Bouma bij het Zuiderzeemuseum. Bouma's kwaliteiten liggen niet op het vlak van management en directie maar in het met grote vindingrijkheid en creativiteit ontwikkelen van ideeën en het op touw zetten van bijzondere projecten. Hij wordt aangesteld als wetenschappelijk hoofdamtenaar in dienst van het Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen met als doel een inventarisatie en documentatie vast te leggen van de landelijke bouwkunst en in het bijzonder van historische boerderijen. Het is eigenlijk een voortzetting van de inventarisatie, die hij in de oorlogsjaren had opgezet in de Zuiderzeeplaatsen, gericht op de boerderijen.

Naar een definitief plan voor het Zuiderzeemuseum

Bouma heeft tijdens zijn achtjarige directeurschap van het Zuiderzeemuseum nog geen vierkante meter van het buitenmuseum kunnen realiseren, uitgezonderd dan de enkele gebouwen die hij wist te verwerven. Zijn ontwerp bleek niet erg realistisch en na doorrekenen van de beoogde kosten ook veel te kostbaar voor goedkeuring door het Rijk. Na het vertrek van Bouma werd een Commissie tot bestudering van het Plan Buitenmuseum ingesteld, die in april 1956 rapport uitbracht. Daarin werd het toekomstige Buitenmuseum beschreven als: "In Arnhem kan men woningen her en der op het terrein plaatsen, maar het Buitenmuseum van het Zuiderzeemuseum vraagt een gesloten bebouwing van straatjes en buurten. Men zal niet kunnen volstaan met een enkel huis uit een bepaalde gemeente, maar men zal enkele huizen van een bepaald type moeten samenvoegen om een idee te geven van de structuur der bebouwing in een bepaalde gemeente". Vanaf het begin ging de gedachte uit naar het maken van buurten en men dacht dat daarvoor in het Zuiderzeegebied in voldoende mate bouwwerken aanwezig zouden zijn.⁶

Begin 1958 kreeg de stedenbouwkundig architect Rein Fledderus te Rotterdam

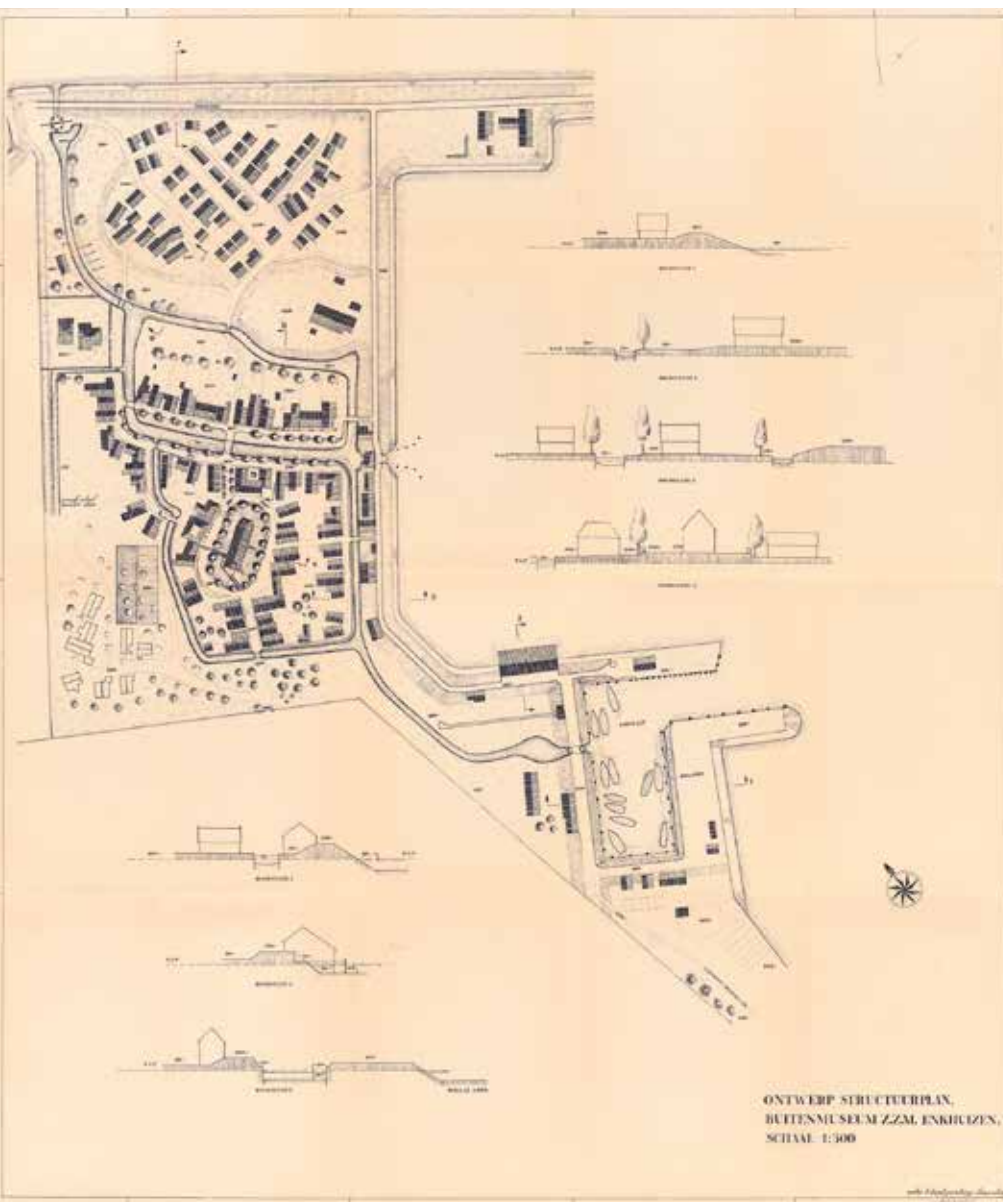
20. *Uitbreiding Zuiderzeemuseum Buitenmuseum Enkhuizen* door Rein Fledderus uit 1958. Lichtdruk in kleur, 89 x 80,5 cm. Het plan toont het Buitenmuseum verdeeld in een landschappelijk deel in het zuiden voorstellend de kaart van het Zuiderzeegebied inclusief Afsluitdijk en Waddeneilanden. In het noordelijk deel is het eigenlijke buitenmuseum verdeeld in een viertal clusters. Onderin de museumhaven en daarboven een drietal groepen gebouwen rond een groter bouwwerk in het midden. Rechtsboven een noord-pijl. Het plan is gericht op het noordnoordwesten. Collectie Zuiderzeemuseum, 022621.

opdracht een nieuw plan voor het Buitenmuseum te ontwerpen, dat hij in juni van hetzelfde jaar indiende. Zijn plan was getiteld *Uitbreiding Zuiderzeemuseum Buitenmuseum Enkhuizen* en was getekend op een schaal van 1:1.000. Overeenkomstig zijn opdracht had hij het Buitenmuseum niet alleen een beperkter opzet gegeven, maar was ook het karakter meer stedelijk geworden dan het dorpse plan van Bouma.

Ook het plan van Fledderus haalde de eindstreep niet. Het bleek uiteindelijk toch niet te voldoen aan de opzet van verschillende buurtjes.

In de zomer van 1968 kreeg de historisch stedenbouwkundig architect Nico Heyli-

genberg de opdracht om een nieuw plan te maken. Kort daarvoor had Herman Janse, lid van de Commissie Buitenmuseum en werkzaam bij de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, een schetsplan gemaakt van de nieuwe gewenste opzet. Het *Ontwerp Structuurplan Buitenmuseum Z.Z.M. Enkhuizen* van Nico Heyligenberg bestaat uit verschillende buurtjes, die gebaseerd zijn op historische plattegronden van diverse steden waaronder Hindeloopen, Edam, Stavoren, Kolhorn, Urk, Marken en Wieringen. Het plan is getekend door Jo Meijer op een schaal van 1:500. Het plan bouwt voort op het idee van Bouma voor een ideaal Zuiderzeemuseum: een collectie gebou-

21. *Ontwerp Structuurplan Buitenmuseum Z.Z.M. Enkhuizen* door Nico Heyligenberg uit 1968. Lichtdruk op papier, 114 x 96 cm. Het plan bestaat uit verschillende buurtjes, die gebaseerd zijn op historische plattegronden. Het plan is getekend door Jo Meijer op een schaal van 1:500. Rechtsboven en linksonder een aantal doorsneden die het plan verduidelijken. Collectie Zuiderzeemuseum, 023597.

wen in hun natuurlijke context naast elkaar bijeengebracht. De buurten zijn grofweg te onderscheiden in een kerkbuurt zoals de kerkdorpjes van Wieringen en Texel, een wat meer stedelijke buurt rond de gracht zoals in Edam, een hoger gelegen vissersdorp uit Urk en een havenbuurt naar voorbeeld van Marken.

Voor het verkrijgen van geschikte gebouwen had de museumdirectie de tijd mee. Eind jaren zestig waren overal grote saneringsactiviteiten in de voormalige Zuiderzeedorpen aan de gang. Na een verzoek aan de Zuiderzeegemeenten werden al gauw bruikbare (middenstands)woningen en bedrijfsgebouwen om niet aangeboden om te worden overgebracht naar

het museumterrein. Het eerste gebouw dat op het terrein werd opgebouwd was de Gasthuiskapel uit Den Oever in 1967. In totaal werden ruim 140 gebouwen naar het museum overgebracht om te worden bewaard als cultureel erfgoed van de voormalige Zuiderzee. Het Buitenmuseum werd in 1983 officieel geopend door Koningin Beatrix. Siebe Bouma heeft de opening van zijn Buitenmuseum niet mogen meemaken, hij overleed op 10 december 1959 in Den Haag.

Literatuur

- Aleva, Mr. J.H. Aleva. 1948. Zuiderzeemuseum en Zuiderzeesteunwet. – In: *Heemschut*; jaargang 25 nr. 4, p. 67-68.
Bouma, S.J. 1948. Het Zuiderzeemuseum te

Enkhuizen. – In: *Heemschut*; jaargang 25 nr. 4, p. 59-65.

Bouma, S.J. 1953. Het Zuiderzeemuseum te Enkhuizen. – In: *De Speelwagen*, 8e jaargang, 1953, No. 4, pagina 101-104.

Bouma, S.J. 1955. *Voorlopig plan voor het oprichten van een museum dorp als onderdeel van het Zuiderzeemuseum te Enkhuizen.* – [Enkhuizen: Zuiderzeemuseum], mei 1955.

Walberg, Ferry. 1983. Herbouwd verleden : Ontstaan van het Buitenmuseum 1942-1983. – In: *het Peperhuis 1983.* – Enkhuizen : Vereniging Vrienden van het Zuiderzeemuseum.

Wall, Ir. J.F.R. van de. 1948. Het Zuiderzeemuseum en de Dienst der Zuiderzeewerken. – In: *Heemschut*; jaargang 25 nr. 4, p. 66-67.

Wieringa, Frouke. 1998. *Een cultuur valt droog : over het ontstaan van het Zuiderzeemuseum, 1916-1950.* – Enkhuizen : Vereniging Vrienden van het Zuiderzeemuseum.

Noten

- 1 Bouma 1948, 63.
- 2 Walberg 1983, 11.
- 3 Bouma 1953.
- 4 Bouma 1948, 64-65.
- 5 Van de Wall 1948, 66.
- 6 Walberg 1983, 19.

Summary

Siebe Bouma and his *Museumdorp op het Kooiland* in Enkhuizen : A plan for a new open-air museum / Erik Walsmit

Just before and after 1932, the year when the Zuiderzee was closed by the Afsluitdijk, initiatives emerged to preserve the disappearing Zuiderzee culture. The Zuiderzee Visscherij Exhibition in 1930 was the first example of this. The open-air exhibition in Enkhuizen consisted of imitation houses from the various Zuiderzee municipalities. Another initiative arose after Siebe Bouma took office in 1942 as director of the Netherlands Open Air Museum in Arnhem. Soon he began to develop plans for a new Zuiderzee Museum, having his own ideas about how an open-air museum should look. The buildings should be displayed in their own context, placed in a landscape that resembled the original environment as much as possible. Until then, a more park-like arrangement of open-air museums was customary. Bouma's plan was never executed because finding a suitable location took too long. The open-air Zuiderzee Museum was finally opened in 1983 after a plan by Nico Heyligenberg. This article discusses Bouma's plan, the *Museumdorp op het Kooiland*.

Niet ten onrechte geniet het Album amicorum van Abraham Ortelius grote bekendheid omwille van de bijdragen van een groot aantal bekende geleerden en kunstenaars uit het zestiende-eeuwse Europa. De talrijke tekeningen en literaire kunstwerkjes over vriendschap maken van dit album een aantrekkelijk en kostbaar kleinood en voor de kennis van Ortelius' uitgebreide vriendenkring in een groot aantal landen in Europa is dit vriendenboek van uitzonderlijk belang. Vriendenboeken van andere geleerden, schrijvers en kunstenaars waarin Ortelius zelf een bijdrage schreef, zijn echter zeldzaam.

Zo is er Ortelius' inscriptie in het album van de humanist en koopman Joannes Vivianus die hij schreef in juni 1571.¹ Een andere bijdrage schreef Ortelius enkele maanden voor zijn overlijden in 1598 in het album van de schilder Otto van Veen.² In de lange periode tussen die twee data was er geen bijdrage van Ortelius gekend. Het tot nog toe onbekend gebleven Album amicorum van de Antwerpse diplomaat en priester Joannes Gevartius bevat echter een bijdrage van Ortelius uit 1583.³ Hoewel dit vriendenboek slechts een beperkt aantal bijdragen bevat en niet met de fraaie kleine kunstwerkjes geïllustreerd is zoals sommige andere albums, is het niettemin belangrijk als bron van informatie over enkele individuen en schrijvers van het einde van de zestiende eeuw. In het bijzonder levert Ortelius' bijdrage een nieuwe toevoeging aan onze kennis over deze Antwerpse kartograaf en veelzijdige humanist en een tekening van zijn hand. De eigenaar van het album, Joannes Gevartius of Jan Gevaerts, was de vader van de beter bekende Jan Caspar Gevar-

De dwaasheid van menselijke wijsheid: Abraham Ortelius' bijdrage in het Album amicorum van Joannes Gevartius

tius, de Antwerpse stadssecretaris en Neolatijnse dichter (1593-1666).⁴ Joannes Gevartius, geboren in 1553 in Turnhout, studeerde rechten aan de Leuvense universiteit en werd stadssecretaris van Turnhout in 1599. Na het overlijden van zijn echtgenote, Cornelia Aertsens in 1597, besloot Gevartius priester te worden. In 1605 werd hij benoemd tot kanunnik van de Antwerpse kathedraal.⁵ Zijn vroegere talenten als jurist en diplomaat kwamen ook toen nog van pas. In 1607 zond aartshertog Albrecht hem samen met Walraven van Wittenhorst naar de Noordelijke Nederlanden om er de mogelijkheden van een vredesverdrag te onderzoeken. Daarmee legde hij de basis voor het twaalfjarig bestand dat in 1609 van kracht werd en dat voor twaalf jaar vrede bracht tussen de Zuidelijke en Noordelijke Nederlanden. Naast zijn officieel werk als stadssecretaris en later kanunnik legde Gevartius zich toe op geschiedkundig onderzoek. Pontus de Huyter, theoloog en historicus, vermeldde Gevartius in zijn *Rerum Belgicarum libri quindecim* (Antwerpen, Martinus Nutius, 1598) bij de personen van wie hij hulp had gekregen bij het schrijven van zijn geschiedenis.⁶ Volgens Franciscus Sweertius complimenteerde Justus Lipsius Gevartius met zijn gedegen kennis van zowel recht als geschiedenis.⁷ Gevartius' eigen werk aan een uitgave van een kroniek van de Brabantse geschiedenis bleef onvoltooid. Hij overleed in 1613, net toen hij benoemd was tot aartsprister.⁸ Zijn erfgenamen kregen hulp van Peter Paul Rubens bij het ontwerp van een grafmonument dat in de Antwerpse O.L.-Vrouwenkathedraal opgericht werd. Het monument zelf is vernield, maar de gravure van Adriaen Lommelin, met de tekst die Jan Caspar Gevartius schreef, bleef wel bewaard.⁹

Gevartius' album bevat een twaalfstal bijdragen. Vooral in het oog springen de bijdragen van de Antwerpse uitgever Christoffel Plantijn en enkele belangrijke figuren uit zijn familie- en vriendenkring. Die zijn geschreven op het einde van de jaren 1582 en 1583. Plantijn zelf kleefde zijn door Hendrik Goltzius gegraveerde portret in het album en ondertekende het vanuit Leiden, 22 september 1583. Net daarvoor, op 12 september 1583, had Justus Lipsius, eveneens in Leiden, zijn bijdrage in het album geschreven. Het vriendenboek ging vervolgens terug naar Antwerpen. Enkele weken later schreven Plantijns schoonzonen Frans van Raphe-lingen (16 oktober 1583) en Jan Moretus (15 oktober 1583) er enkele versregels in het boekje. Eerder had Janus Dousa in januari 1583 ook al in Antwerpen een gedichtje in het vriendenboek geschreven. Andere personen die in het vriendenboek schreven, waren de Franse filosoof Jean Bodin, de Franse oudheidkundige Nicolaus Clemens Trelaeus en de Leidse kunsthandelaar Cornelis van Aken. Na deze reeks bijdragen van 1582-1583 legde Gevartius zijn album enkele jaren terzijde vooraleer hij er weer iemand in liet schrijven. Uit 1587 dateert een gedicht van de Antwerpse stadsecretaris Joannes Bochijs en uit 1603 één van de Nederlandse jurist Balduinus Berlicomius. Ten slotte bevat het album ook nog een gedicht van Josephus Scaliger, maar zonder naam van de auteur of datering. Omdat het album een groot aantal blanco bladen bevat, lijkt het dat Gevartius, die het album begonnen was kort na 1582, het na enkele jaren nog slechts per uitzondering had bovengehaald en dat het daarna in de vergetelheid geraakte. Dat latere eigenaars niet veel aandacht hadden voor de inhoud van het album blijkt uit het feit dat iemand het als kladboek gebruikte

Dr. D. Imhof is conservator bibliotheken en archieven van het Museum Plantin-Moretus/Prentenkabinet. Hij is licentiaat klassieke filologie en behaalde in 2008 een doctoraat in de geschiedenis aan de Universiteit Antwerpen over het uitgeversfonds van de Antwerpse drukker Jan I Moretus.

om vraagstukjes over muntwaarden uit te rekenen.

Abraham Ortelius' bijdrage maakt deel uit van de Antwerpse reeks pagina's in het album uit 1583. Hij schreef: "Dno. Iohanni Gevarto, ingenii praestantia, morum suavitate atque eruditionis elegantia amabili, Ab. Ortelius exarabat, Antverpiae. VII. Kalend. Feb. M.D. LXXXIII." (Abraham Ortelius schreef dit voor Joannes Gevartius, wegens de voortreffelijkheid van zijn karakter, de aangenaamheid van zijn omgang, en de beminlijke aantrekkelijkheid van zijn geleerdheid. Antwerpen, 26 januari 1583). Bovenaan tekende Ortelius een voorstelling van een slang die uit een stapeltje boeken tevoorschijn komt met daaronder het motto in het Oud-Grieks "ΜΟΡΙΑ ΠΑΡΑ ΤΩ ΘΕΩ", dat 'dwaasheid voor God' betekent. Met zijn motto verwees Ortelius naar de eerste brief van de apostel Paulus aan de Corinthiërs waarin die schrijft over de betrekkelijke waarde van de menselijke wijsheid. Wie wijs is volgens de normen van de wereld, is maar een dwaas in de ogen van God.¹⁰ Deze voorstelling van de slang en het motto zijn vooral bekend omdat de Antwerpse prentenhandelaar en kartograaf Jan-Baptist Vrients haar eveneens bovenaan de titelpagina van zijn nieuwe uitgave van Ortelius' atlas in 1603 afbeeldde. Na Ortelius' overlijden in 1598 had Vrients de koperplaten van de atlas verworven en gaf deze hem vanaf 1603 opnieuw uit in verschillende talen. Voor deze nieuwe edities graveerde hij een nieuwe titelpagina waarin hij de voorstelling van een slang verwerkte. Ook Balthasar Moretus, die na Vrients' overlijden de koperplaten van Ortelius' atlas had verworven, gebruikte nog in 1624 dezelfde koperplaat voor de titel van zijn editie van Ortelius' *Theatri orbis terrarum parergon*, de verzameling historische kaarten die Ortelius bij elkaar had gebracht.

In feite is de voorstelling van de slang en het motto veel ouder en komen ze al voor op een medaille met een portret van Ortelius uit 1578, die toegeschreven is aan de Antwerpse beeldhouwer en metaalgieter Jacob Jonghelinck (1530-1606).¹¹ In zijn *Beschryving der Nederlandsche historipenningen* nam Gerard van Loon eveneens een beschrijving van deze medaille op.¹² Zijn interpretatie van deze voorstelling van de slang en de boeken hield in dat, zelfs wanneer iemand de wijsheid van talrijke boeken tot zich

1. Adriaen Lommelin naar Peter Paul Rubens, Ontwerp voor het grafmonument van Joannes Gevartius (Antwerpen, Museum Plantin-Moretus, Prentenkabinet, III/ L.207; PK.OP.14889).

heeft genomen en doorgedrongen is tot de kennis van de ganse aarde, dan nog zijn wijsheid maar dwaasheid is vergeleken met die van God.¹³

In embleemboeken uit de zestiende en zeventiende eeuw kan een slang symbool staan voor een groot aantal betekenissen. Het gebruik van de slang als zinnebeeld voor de wijsheid gaat terug tot de uitspraak van Christus tot zijn apostelen dat ze verstandig ("prudentes") moeten zijn als slangen.¹⁴ Het motto over de menselijke wijsheid die slechts dwaasheid is in Gods ogen, was ook gebruikt door Andreas Alciatus in zijn bekende embleemboek. Als illustratie had Alciatus daarentegen een voorstelling gekozen van Cecrops, de mythische koning van Athene, die half mens, half slang was, een geheel andere voorstelling dan degene die Ortelius koos voor zijn voorstelling van dit motto.¹⁵ Behalve deze voorstelling van de slang en het motto "μωρία παρὰ τῷ θεῷ" gebruikte Ortelius ook andere motto's. Zo was er

het motto "Christus vitae scopus" (Christus is het doel van het leven) met daaronder de combinatie van de Griekse letters chi en ro en de alfa en omega, dat Ortelius gebruikte als bijdrage in het vriendenboek van Joannes Vivianus. Dit komt eveneens voor bovenaan zijn portret dat sinds 1579 vooraan in het *Theatrum orbis terrarum* gedrukt werd. Een ander devies was "Contemno, et orno: mente, manu", dat Ortelius in het album van Otto Venius gebruikte. Deze zin, gedrukt in een cirkel rond een globe, is ook onderaan de prent van zijn grafsteen afgebeeld is. Letterlijk betekent het: ik misprij en versier, met verstand en hand, maar de precieze betekenis hiervan is niet duidelijk en wordt op verschillende manieren geïnterpreteerd.

De tekening van de slang in Gevartius' album en die op de munt en titelpagina van het *Theatrum* verschillen enigszins van elkaar. De voorstelling op de titelpagina van de atlas in de uitgave van Vrients volgt die op de munt van Jonghelinck

getrouw na. Zelfs de boeken zijn op dezelfde manier onderaan de slang gerangschikt. In Gevartius' album daarentegen liggen de boeken helemaal verschillend en ontbreekt de wereldbol bij de kop van de slang, die wel afgebeeld is op de munt en de titelpagina. Misschien was Ortelius bij het maken van de tekening, wellicht zonder model voor ogen, dit vergeten. Onderaan zijn bijdrage schreef Ortelius: "Non prudens qui non patiens" (wie niet geduldig is, is niet verstandig). Of Ortelius dit citeerde uit een bestaande tekst, kon niet worden achterhaald. De nauwe relatie prudentia – patientia (verstand/voorzichtigheid – geduld) is een thema dat meermaals voorkomt in antieke teksten of in de Bijbel.¹⁶

De relatie Ortelius – Gevartius

Gevartius' vriendschap met Ortelius komt uitvoerig aan bod in een brief die Gevartius op 11 juli 1579 aan Ortelius schreef.¹⁷ Met die brief stuurde hij een distichon dat hij beloofd had aan Hubertus Goltzius voor opname in diens werk over antieke

2. Bijdrage van Abraham Ortelius in het Album amicorum van Joannes Gevartius, 1583 (Museum Plantin-Moretus, M 401).

eigennamen, de *Thesaurus rei antiquariae huberissimus*.¹⁸ Uit deze brief blijkt dat Gevartius Ortelius al persoonlijk ontmoet had in de voorgaande jaren. Zijn bewondering voor de kartograaf, die al groot was omwille van het herculeswerk dat hij met de uitgave van zijn atlas had volbracht, was sinds deze ontmoeting alleen maar toegenomen en waarbij hij diens vriendelijkheid ondervonden had. Uit dankbaarheid zond hij Ortelius een steen met fossielen. Deze vriendschappen waren voor Ortelius erg belangrijk. Het netwerk van vrienden en relaties zorgde immers voor een voortdurende uitwisseling van informatie. Van zijn vrienden kreeg Ortelius onder meer oude munten, kaarten en boeken, die hij gebruikte voor zijn atlas en studie van de Oudheid.

Gevartius schreef eveneens voor Ortelius' *Thesaurus geographicus*, een encyclopedie van antieke plaatsnamen die in 1587 verscheen, een veertienregelig gedicht ter ere van Ortelius en zijn werk.¹⁹ Het is een bijkomende aanwijzing van de vriendschap tussen de twee mannen. Ten slotte bewaart het Museum Plantin-Moretus ook een exemplaar van Ortelius en Vivianus' reisverslag door de Ardennen, het *Itinerarium per nonnullas Galliae Belgicae partes*, gedrukt door Plantijn in 1584, dat een handgeschreven opdracht van Ortelius aan Gevartius op de titelpagina heeft.²⁰

Van zijn kant schreef Gevartius eveneens een bijdrage in het *Album amicorum* van Ortelius. Hij schreef een gedicht van twintig regels op zijn vriendschap met Ortelius, getiteld "Amicitiae aeternae sacrum" (plechtig teken van de eeuwige vriendschap) en hij dateerde het met 30 november 1582.²¹ Gevartius' bijdrage in Ortelius' album was dus maar een tweetal maanden geschreven voor die van Ortelius in het zijne. De pagina tegenover Gevartius' tekst toont centraal een tekening van een cirkelvormig doolhof ter illustratie van het motto "Fata viam inuenient" (het lot zal de weg vinden).²² Verschillende personen die in Gevartius' vriendenboek voorkomen, hebben ook in Ortelius' album een bijdrage geschreven. Niet alleen Christoffel Plantijn en zijn schoonzonen, maar ook Janus Dousa, Nicolas Clemens Trelaeus en Cornelius van Aken komen in beide vriendenboeken voor. Ortelius en Gevartius hadden dus voor een groot deel dezelfde vriendenkring. De bijdrage van Abraham Ortelius in dit

Album amicorum van Joannes Gevartius is een mooie toevoeging aan onze kennis van de kartograaf. Niet alleen bevestigt ze het belang dat Ortelius hechtte aan goede vriendschapsrelaties. De elegante tekening van de slang die tevoorschijn komt uit de stapel boeken, is daarenboven een waardevolle aanvulling bij het gebruik van dit motto door Ortelius. Hopelijk vinden we nog meer vriendenboeken van andere tijdgenoten waarin Ortelius een bijdrage schreef.

Noten

- 1 Den Haag, Koninklijke Bibliotheek, cat. nr. KW 74 F 19.
- 2 Brussel, Koninklijke Bibliotheek, cat. nr. II.874.
- 3 Het Museum Plantin-Moretus kon dit album in het voorjaar van 2017 aankopen op een veiling in Tours. Het is ondergebracht in de handschriften-collectie en heeft catalogusnummer M 401.
- 4 Over hem zie: Marcel Hoc, *Le déclin de l'humanisme belge: étude sur Jean-Gaspard Gevaerts, philologue et poète (1593-1666)*, Brussel: Sand, 1922.
- 5 Petrus Josephus Goetschalckx, *Geschiedenis der kanunniken van O.L.V. Kapittel te Antwerpen (1585-1700)*, Antwerpen: Maatschappij "Voor God en 't volk", 1926, p. 155-159.
- 6 Fol. ***1v. Hij noemde Gevartius "historiographus rerum Brabantiarum".
- 7 Franciscus Sweertius, *Athenae Belgicae*, Antwerpen, Guillaume van Tongheren, 1628, p. 428: "Justus Lipsius [...] hunc iuris historiarumque scientissimum scribit".
- 8 Jozef E. Jansen, *Turnhout in het verleden en het heden*, Turnhout: boekdrukkerij Joseph Splichal, 1905, deel II, p. 123-124.
- 9 Over deze gravure zie Frans Baudouin, "Het Epitaaf van Jan Gevaerts: een prent van Adriaan Lommelin, naar Pieter Paul Rubens of naar Erasmus Quellin?", in: *Liber amicorum Leon Voet*, Antwerpen: Vereniging der Antwerpsche Bibliophielen, 1985 (= *De Gulden Passer*, nr. 61-63), p. 485-504.
- 10 1 Cor. 3,19: "ἡ γὰρ σοφία τοῦ κόσμου τούτου, μωρία παρὰ τῷ θεῷ ἐστὶ".
- 11 Een bronzen exemplaar bevindt zich bv. in The British Museum in Londen (inv. nr. G3,IP.726); een gouden exemplaar in het Rubenshuis in Antwerpen (inv. nr. RH.K.019).
- 12 Gerard van Loon, *Beschryving der Nederlandsche historipenningen: of Beknopt verhaal van 't gene sedert de overdracht der heerschappye van keyzer Karel den vyfden op koning Philips zynen zoon, tot het sluyten van den Uytrechtsen vrede, in de zeventien Nederlandsche gewesten is voorgevallen*, deel 1, 's Gravenhage, Christiaan van Lom e.a., 1723, p. 514-515.
- 13 "Dat is, of wel Ortelius, het Aerdryck beschryvende, allerleye boeken der menschlyke

wysheyd met eene wonderlyke voorzigtigheyd, waarvan de slang het zinnebeeld is, zoodanig doorkroopen had, dat hy de kennis van den ganschen Aardbodem genoegzaam in zyn hoofd bevattende, zoo was echter deeze uytgestrekte weetenschap even als alle wysheyd deezer wereld, volgens het gemelde opschrift, en de getuygenis van den Apostel, slechts dwaasheyd by God".

14 "Estote ergo prudentes sicut serpentes" (Matth. 10,16).

15 Embleem nr. 5: "Sapientia humana, stultitia est apud Deum".

16 Bv. in Spreekwoorden, 14,29: "Qui patiens est, multa gubernatur prudentia" (Wie geduldig is, wordt in veel zaken geleid door verstandigheid).

17 J.H. Hessels, *Abrahami Ortelii (geographi Antverpiensis) et virorum eruditiorum ad evndem et ad Jacobum Colivm Ortelianvm (Abrahami Ortelii sororis filivm) epistvlae*, Cambridge: Typis Academiae, 1887, nr. 86, p. 203-206.

18 Gedrukt door Christoffel Plantijn in 1579 (PP 1253). Het gedichtje van Gevartius komt er voor op p. 208.

19 Fol. *5r.

20 PP 1837. MPM, cat. nr. R 23.24. Op de titelpagina schreef Ortelius: "Dno. Ioanni Gevarto, Ab. Ortelius D.D."

21 "Dn. Abrahamo Ortelio geographo regio amico suo veteri scribebat Joannes Gevartius Turnhoutanus Antverpiae Aduaticorum prid. Kal. Xbris M D LXXXII" (fol. 107v-108r).

22 Voor een reproductie en een Franse vertaling zie Jean Puraye, "Abraham Ortelius Album amicorum. Notes et traductions", in: *De Gulden Passer*, 46 (1968), p. 82-83; voor een Engelse vertaling zie Marcel van den Broecke, *Abraham Ortelius 1527-1598. Life. Works. Sources and Friends*, Bilthoven: Cartographica Neerlandica, 2015, p. 330.

Summary

The folly of human wisdom: Abraham Ortelius' contribution in the *Album amicorum* of Joannes Gevartius / Dirk Imhof

The Antwerp cartographer Abraham Ortelius' *Album amicorum* is justifiably renowned. Comprising contributions from artists and scientists from all over Europe, it is a unique source for our knowledge of the republic of letters of the 16th century. However, *alba amicorum* in which Ortelius wrote a commemorative text are exceptionally rare. In 2017 the Antwerp Plantin-Moretus Museum was able to purchase one such album, namely that belonging to Joannes Gevartius, secretary of the city of Turnhout and priest at the Antwerp Cathedral. Herein Ortelius illustrates the relativity of human knowledge with a small, attractive drawing of a snake. It is an interesting and valuable addition to our understanding of the world of Ortelius.

artenverzame-
ctievelijk kaar-
el Nederlands

leidenuniv.nl

E-mail: m.storms@library.leidenuniv.nl

Regionaal Archief Alkmaar

Adres en contactgegevens

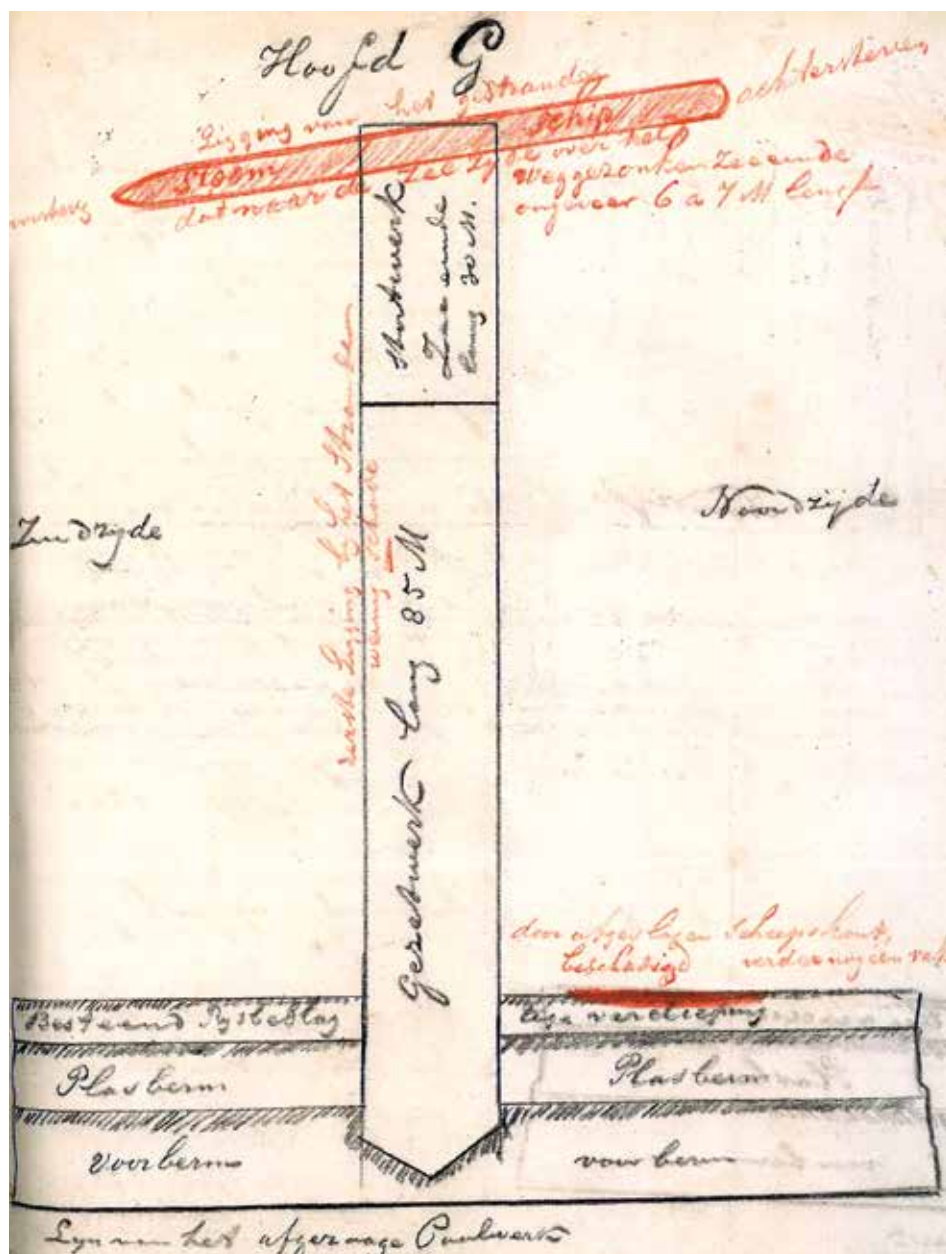
Website: www.regionaalarchiefalkmaar.nl

Toegankelijkheid

Het Regionaal Archief Alkmaar is sinds 2011 gevestigd in de voormalige 'Ambachtsschool voor Alkmaar en omstreken' aan de Bergerweg. Het gebouw is geheel gerenoveerd en huisvest verschillende gemeentelijke instellingen. Achter het gebouw zijn nieuwe depots gebouwd die in 2013 gereedkwamen en die circa 18 kilometer archief kunnen bergen. De totale collectie van het Regionaal Archief Alkmaar is nu ongeveer 9,5 kilometer. De openbare studiezaal is geopend van dinsdag tot en met vrijdag tussen 09.00 uur en 17.00 uur. Er zijn altijd minimaal twee studiezaalmedewerkers aanwezig om, wanneer gewenst, te assisteren bij onderzoek. Archiefstukken kunnen vooraf en vanuit huis, via de aanvraagmodule bin-

► 2. Schetskaartje van het op de Hondsbossche Zeewering bij Petten gestrande stoomschip *Eddystone*, meegezonden met een brief van opzichter C. Bollee aan dijkgraaf D.F. van Leeuwen in Alkmaar, 4 februari 1883. De met stukgoederen geladen *Eddystone* was twee dagen eerder bij storm op een strandhoofd van de Zeewering gelopen. Alle vijftien opvarenden werden gered met de broek nadat een lijn was overgeschoten (Regionaal Archief Alkmaar, toegang NL-AmrRAA-86.2.009, inv.nr. 686).

nen de website, worden aanvraagd en gereserveerd voor een bepaalde datum. Boeken uit de historische bibliotheekcollectie kunnen worden geleend voor thuis, mits de werken niet ouder zijn dan 50 jaar. Het Regionaal Archief Alkmaar ligt op een steenworpafstand van het station. Met de auto parkeren in de directe omgeving kost geld.

Omvang

Het exacte aantal kaarten binnen de collectie van het Regionaal Archief Alkmaar is niet te geven. Zelfs bij benadering is het een onhaalbare opgave dit te noemen. De kaarten zijn ondergebracht in de verschillende collecties van de afdelingen van de topografisch historische atlas, de historische bibliotheek, de verschillende gemeentearchieven, de particuliere archieven en de archieven van de waterschappen. Tienduizenden kaarten met zeer uiteenlopende verschijningsvormen zijn hierin te vinden. Het loopt uiteen van bijvoorbeeld de *Description de Touts les Pays-Bas* van Guicciardini uit 1617 in de collectie van de bibliotheek, tot een met potlood geschetst kaartje in het kader van de ruilverkaveling rond Broek op Langedijk dat is vervaardigd door een landmeter in de jaren 1950. In de topografisch historische atlas wordt dan weer een 80-delige losbladige kaart uit circa 1902 bewaard van het Noordhollandsch Kanaal tussen Amsterdam en Den Helder (achter elkaar gelegd zou dit een kaart vormen van 32 meter), terwijl in één van de vele waterschapsarchieven een schetskaartje van het op de Hondsbossche Zee-wering bij Petten gestrande stoomschip Eddystone, meegezonden met een brief van opzichter C. Bollee aan dijkgraaf D.F. van Leeuwen in Alkmaar op 4 februari 1883 is aangetroffen. Kortom, een *mer à boire* aan kaartmateriaal.

Profiel

Het Regionaal Archief Alkmaar is een samenwerkingsverband van de gemeenten Alkmaar, Bergen, Castricum, Den Helder, Heerhugowaard, Heiloo, Hollands Kroon, Langedijk, Schagen en Texel. Naast de archieven van deze gemeenten heeft het Hoogheemraadschap Hollands Noorderkwartier de archieven van de voormalige waterschappen en polders in deze gemeenten bij het Regionaal Archief Alkmaar ondergebracht. Daarnaast worden er archieven van particuliere instellingen en personen beheerd. Voor het beheren van de oudere archieven richtte Alkmaar in 1900 als een van

de eerste gemeenten in haar regio een archiefdienst op, onder leiding van gemeentearchivaris Cornelis Willem Bruinvis (1829-1922). In 1885 schonk Bruinvis al een verzameling topografische prenten, tekeningen en kaarten aan de gemeente Alkmaar, waarvan hij een deel al had geërfd van zijn vader, apotheker en verzamelaar Cornelis Pieter Bruinvis. Deze schenking vormt de oudste kern van de topografisch-historische collectie van het archief.

Alkmaar bewaarde vanouds haar oudere archieven in het stadhuis aan de Langestraat. Rond 1900 gebeurde dit in een

'archieflokaal' in de oostvleugel van het stadhuis. In 1925 vindt er een grote verandering plaats; de archiefdienst wordt deels gehuisvest in het naast het stadhuis gelegen Moriaanshoofd. In 1966 worden de deuren van het nieuwe gemeentearchief aan de Oudegracht geopend. Huize Oort wordt gerestaureerd en verbouwd en ingericht voor het archiefpersoneel. Daarnaast verrijst een geheel nieuw gebouw waarin de studiezaal en het brandvrije depot zich bevinden. Voor het eerst in de geschiedenis van het gemeentearchief voldoet de behuizing van de archieven en collecties aan alle eisen voor een veilige bewaring.

Sinds de tweede helft van de jaren zeventig dient zich een ander probleem aan: een wel zeer snel groeiende toename van het archiefbestand. Dit is het gevolg van regionale samenwerking op het gebied van archiefbeheer. Omliggende gemeenten gaan hun oudere archieven onderbrengen in het depot te Alkmaar. Binnen de kortste keren puilt het depot uit en wordt een hulpdepot verderop aan de gracht in gebruik genomen. In 1992 wordt een nieuw archiefgebouw aan de Hertog Aalbrechtweg geopend. De archiefdienst wordt nu officieel een regionale dienst. Ook dit depot zat eerder dan verwacht tot de nok toe vol. Een

nieuw gebouw is na twintig jaar opnieuw noodzakelijk gebleken. Dat is het huidige gebouw van de Ambachtsschool.

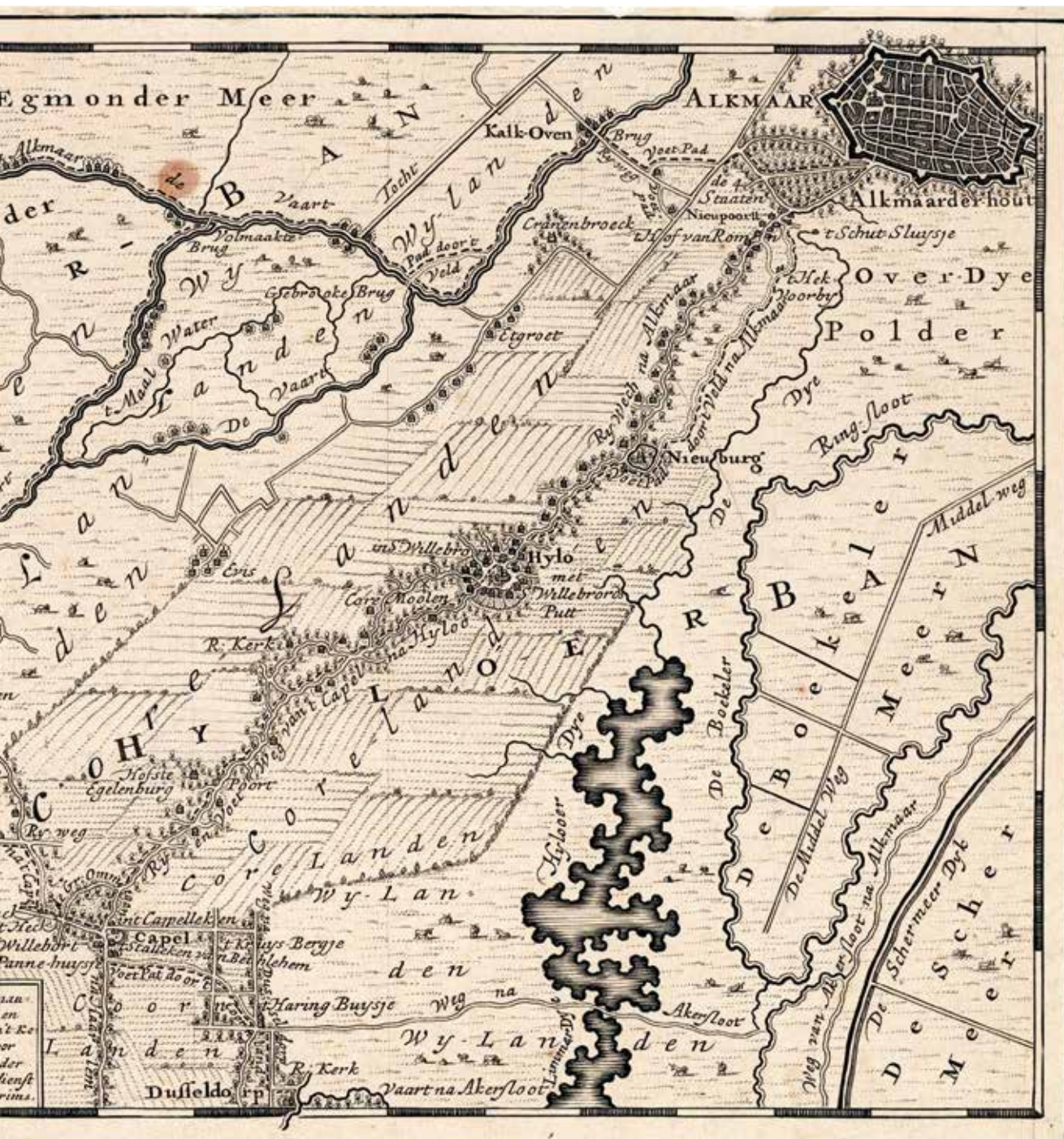
Website/beeldbank

In de beeldbank op de website zijn enkele honderden kaarten via beschrijving te vinden. Voornamelijk afkomstig uit de collectie van de Topografisch-Historische Atlas. Daarnaast enkele hoogtepunten uit de overige collecties. Naast de eigen beeldbank wordt gebruik gemaakt van de website Flickr met een veel groter publieksbereik. Maar dit betreft dus maar een piepklein topje van de ijsberg. Om specifieke kaarten te vinden moet 'ouderwets'

gevorst worden met behulp van inventarissen, oude inventarissen, verbanden leggen en geduldig dossiers opvragen. En ook de factor 'geluk' speelt dan nog een belangrijke rol; veel kaarten liggen te wachten op de dag (her)ontdekt te worden bij ons in het Regionaal Archief Alkmaar.

Belangrijkste literatuur

Streefkerk, C., Jan W.H. Werner & F. Wieringa, *Perfect gemeten: landmeters in Hollands Noorderkwartier ca. 1550-1700*, [S.l.], Stichting Uitgeverij Noord-Holland, [1994].
Veer, Bert. 'Honderd jaar archiefdienst in Alkmaar, 1900-2000'. *Oud Alkmaar* 24, 2 (2000): 2-10.

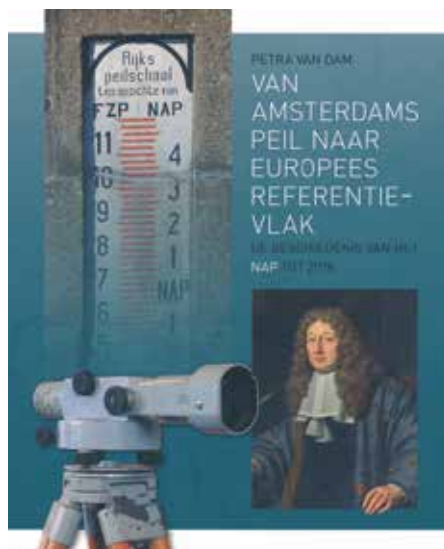
3. 't Hyló-er Ryskaartje. Alwaar in aangewesen werd een nette afbeelding der naaste wége tussche de Stad Alkmaar ende Dorpen van Egmond op den Hoeff, Egmond op Zee en Egmond Binnen ende Buurt bij 't Capel, alsmede Dusseldorp alwaar Limmer-Schuyte leggen als ook Hyló met St. Willebrords Putt, 1704 (Regionaal Archief Alkmaar, PR 1003239).

Inzendingen voor deze rubriek aan:

Ron Guleij

E-mail: ron.guleij@nationaalarchief.nl

Van Amsterdams Peil naar Europees referentievlak: De geschiedenis van het NAP tot 2018 / Petra J.E.M. van Dam. – Hilversum : Uitgeverij Verloren, 2018. – ISBN 978-90-8704-697-2. – 95 pag., geïllustreerd. – € 10,00.

Het Amsterdams Peil en later het Normaal Amsterdams Peil is ontstaan uit het stadspeil van Amsterdam. Wanneer het water van het IJ hoger werd dan het stadspeil dreigde er gevaar en kon men de sluizen naar de stad sluiten. Het stadspeil was veel lager dan het peil van extreem hoogwater. Het stadspeil was echter ook van belang voor het doorspoelen van de grachten. Al het afval werd namelijk in de grachten gedumpt. Voor het doorspoelen van de grachten zette men bij hoog water de sluizen open zodat de grachten schoongespoeld konden worden. In een aantal chronologisch opeenvolgende hoofdstukken vertelt Van Dam het verhaal over de diverse lokale en regionale peilen, die ons land kende voor de twintigste eeuw. Het stadspeil van Amsterdam werd in de zeventiende eeuw het Amsterdam Peil (AP) genoemd. Johannes Hudde, burgemeester van Amsterdam tussen 1672 en 1703, was hier de grondlegger van. Hudde liet het peil vastleggen in de sluizen van de stad met acht ingemetselde witmarmeren stenen. Een referentiepeil zoals het AP was al eerder ontstaan op het platteland. Daar heette het maalpeil. Veel van deze maalpei-

len waren vernoemd naar het waterschap of de regio. Op den duur ontstond de behoefte aan een algemeen referentievlak. In de achttiende eeuw verbreidde het AP zich. Grote waterschappen, zoals de hoogheemraadschappen van Rijnland en Delfland, namen het peil over. Cornelis Kraijenhoff, bekend van de zogenaamde Kraijenhoffkaart van Nederland, verspreidde het AP tussen 1797 en 1812 op systematische wijze door Nederland.

In de negentiende eeuw ging men de eerdere peilen herijken door het uitvoeren van nauwkeurigheidsmetingen. Hieruit ontstond het Normaal Amsterdams Peil (NAP). Vanaf 1900 wordt het NAP vervolgens steeds meer verfijnd. Vanaf die tijd worden er ook grensoverschrijdende afspraken gemaakt voor het maken van een Europees referentievlak voor hoogtemeting. Aanvankelijk was het AP en NAP zuiver een referentievlak ten behoeve van de waterbeheersing. Later groeide dit uit tot een peilpunt waarop alle hoogtemetingen in Nederland werden uitgevoerd, niet alleen voor de waterstaat, maar ook voor infrastructuurle werken zoals kanalen, spoorwegen en wegeaanleg en de constructie van gebouwen. Bij de uitvoering van grote waterprojecten zoals het Deltaprogramma voor het ophogen van de dijken wordt het NAP dagelijks gebruikt.

"Het NAP-verhaal is zeker interessant voor een groot publiek. Het laat zien dat mensen in het verleden ook al te maken hadden met waterveiligheid en andere waterproblemen." Zo staat te lezen in een van de eerste pagina's, en dat is zeker het geval. Het leest in ieder geval prettig. Bijna een *must read* voor elke Nederlander. Het boekje is zeker niet kartografisch van opzet, maar het is als achtergrondinformatie interessant voor kartografische onderwerpen zoals polderkartografie en waterstaatskartografie.

Erik Walsmit

Vught en Cormvoirt in kaart / Otto Thiers. – Vught / De Bilt : Stichting Erfgoed Vught, Stichting Vughts Museum en HaEs producties, 2017. – 85 p; ill. in kleur. – ISBN/EAN 978-94-9213-06-9. – Prijs: € 29,50.

Besprekingen

Hoe maak je een boek over kaarten van een dorp als daar geen afzonderlijke kaarten van gemaakt zijn? Er bestaan heel wat boeken met als titel '... in kaart' of iets dergelijks. Voor de steden is dat relatief gemakkelijk. Je begint met de stadsplattegrond van Van Deventer en met een stadsplattegrond zoals die in de verschillende stedenatlassen zijn verschenen. Dit kan vaak worden aangevuld met plattegronden uit stadbeschrijvingen en wellicht met enkele losse stadsplattegronden, die in de loop van de negentiende en twintigste eeuw het licht zagen. Dat alles tezamen is met een toelichting al gauw voldoende voor een mooi boek(je). Toch zijn publicaties over stadsplattegronden van betrekkelijk recente datum. D' Ailly beschreef in 1934 de hem bekende stadsplattegronden van Amsterdam, inmiddels opgevolgd door een breder opgezette uitgave door Hamelers. Marijke Donkersloot schrijft in een voorwoord bij een uitgave naar aanleiding van een congres over historische stadsplattegrond in 1983, dat pas in die periode aandacht kwam voor stadsplattegronden als bron voor historisch onderzoek en inzicht in de ontwikkeling van een stad. De kwaliteit van de uitgaven die sindsdien zijn verschenen, verschilt enorm.

Voor dorpen is dit allemaal lastiger. Vaak hebben de kadastrale opmetingen rond 1832 de eerste zorgvuldige kaart van het gebied opgeleverd en zijn er de kaartjes uit de Gemeente Atlas van Nederland

(1865-1869) door J. Kuyper. Verder zijn er mogelijk nog wat specifieke kaarten, bijvoorbeeld VVV-uitgaven uit de eerste helft van de twintigste eeuw. En er zijn natuurlijk kaarten van een groter gebied, waarvan een uitsnede gebruikt kan worden, bijvoorbeeld polderkaarten of andere waterschapskaarten en provinciekaarten. In archieven zijn soms kaarten te vinden die gemaakt zijn vanwege juridische problemen rond eigendom, perceelgrenzen of waterbeheersing.

Uitgeverij HaEs uit De Bilt heeft 2012 een eerste vingeroefening gedaan met de uitgave van *De Bilt in kaart gebracht*, dat in samenwerking met de plaatselijke historische vereniging uitkwam. Bij *Vught en Cromvoirt in kaart* is de uitgave groter aangepakt. Zowel het Vughts Museum als de Stichting Erfgoed Vught waren bij deze uitgave betrokken. Dankbaar is gebruik gemaakt van het feit dat Vught dicht bij 's-Hertogenbosch ligt en daar tal van relaties mee heeft. Zo lag het Geregte van 's-Hertogenbosch op een heuvel op de Vughtse hei tussen Vught en Cromvoirt

en was zo van verre zichtbaar, ook uit de stad. Daarnaast zijn er van Vught en omgeving in de loop van de eeuwen nogal wat militaire kaarten gemaakt en als op zoveel plaatsen in Nederland speelde waterbeheersing ook vaak de reden om kaarten van het gebied te maken.

Het boek telt zeventien hoofdstukken, die weliswaar thematisch zijn, maar daarbij ook een chronologie kennen. In elk hoofdstuk is er aandacht voor specifieke kartografische aspecten van de afgebeelde kaarten. In het eerste hoofdstuk wordt aan de hand van de locatie van het Geregte van 's-Hertogenbosch het begrip georefereren uitgelegd en in een ander hoofdstuk wordt de oudste kaart van het gebied uit 1357 toegelicht. Grote namen in de Nederlandse kartografie als Jacob van Deventer, de Hattinga's en Krayenhoff komen allemaal met hun kaarten van het gebied voorbij. Zo laat het boek niet alleen de geschiedenis van de kartografie de revue passeren, maar geeft ook – fraai geïllustreerd door middel van georefereren – een mooi beeld van de ontwikkeling van de twee dorpen en de in-

frastructuur rondom. Er is ruim aandacht voor kaarten uit de negentiende en de twintigste eeuw. Dit wordt onderstreept door een zestal topotijdreizen van deelgebieden. Dat *Caert-Thresoor* ook op het gebied van de lokale kartografie van belang is, blijkt uit het feit dat ons blad zestien keer in de literatuurlijst genoemd wordt. De gebruikte kaarten worden zorgvuldig verantwoord.

Vught en Cromvoirt in kaart is een mooi boek in groot formaat, waarin de kaarten op een kwalitatief hoog niveau scherp en in kleur zijn afgebeeld. De auteur werd ondersteund door een 'kaartclub' van vijf leden en tweetal dat 'technische' ondersteuning bood. Het is duidelijk dat dit boek met plezier en kennis van de kartografie gemaakt is. Het is een aanmoediging voor andere plaatsen een overeenkomstig boek te maken, maar ook een waarschuwing dat dit wel de nodige inspanning en kennis vraagt.

Kees van Grootbeest

Inzendingen voor deze rubriek aan:

Ester Smit

E-mail:

e.smit@historischcentrumoverijssel.nl

Varia Cartographica

In Memoriam Rob Braeken

De redactie van *Caert-Thresoor* kreeg het trieste bericht dat Rob Braeken op 16 april jl. op 72-jarige leeftijd is overleden. Rob was een van de meest trouwe adverteerders van *Caert-Thresoor*. Al vanaf het derde nummer van de eerste jaargang prijkte zijn advertentie op pagina 47, herkenbaar aan de titelpagina van Mercators Ptolemaeus-uitgave met de woorden *Oude kaarten en stadsgezichten*. Voor zover we kunnen nagaan stond zijn advertentie tot nu in *Caert-Thresoor* vermeld, 37 jaren lang. In herinnering Robert Cornelis Braeken (1945-2018).

Tweeledig IMCoS-symposium in Manila en Hong Kong

Het International Map Collectors' Society (IMCoS) vindt in oktober 2018 het 36^e symposium in Manila (Filipijnen) met als optie aansluitend een groots symposium in Hong Kong.

Voor beide symposia is de registratie geopend. Opgave voor een van de twee is mogelijk. Bij inschrijving voor beide dient u zich separaat aan te melden.

In Manila organiseert het Ayala Museum in samenwerking met het *Philippine Map Collectors Society* (PHIMCOS) het evenement. Het hoofdonderwerp luidt 'Insulae Indiae Orientalis', waarbij de wisselwerking aan de orde komt tussen de Zuidoost-Aziatische archipel en haar buurlanden. Er worden lezingen, rondleidingen en een tentoonstelling van kaartverzamelingen georganiseerd, met speciale aandacht voor de kunst, geografie, geschiedenis en natuurwetenschappen in dit kader.

Aansluitend hierop is het mogelijk om Hong Kong aan te doen waar in samenwerking met de *University of Science* en de IMCoS een symposium plaats gaat vinden. Het thema handelt over hoe verschillende culturen die met elkaar in aanraking

zijn gekomen in kaart werden gebracht. Tijdens dit evenement komen met name Chinese kaarten aan de orde. De sprekers zijn zowel verzamelaars als wetenschappers, waaronder Dr. Lin Jeng-yi (National Palace Museum te Taipei), Dr. Mario Cams (Universiteit van Macau) en Dr. Gordian Gueta (uit Dubai).

Waar: Manila, Ayala Museum

Wanneer: zondag 14 oktober tot en met woensdag 17 oktober 2018

Meer informatie: <http://imcos-2018-manila.com> Vragen: symposium@gop.com.ph

Donderdag 18 oktober zou een reisdag kunnen zijn op weg naar het symposium in Hong Kong.

Waar: Hong Kong, Maritime Museum

Wanneer: vrijdag 19 oktober tot en met zaterdag 20 oktober

Meer informatie: www.hkmaritimemuseum.org/eng/research/international-map-collectors-society-symposium-2018/115/
Vragen: marketing@hkmaritimemuseum.org

Tentoonstelling Slag van Heiligerlee

In de Groninger Archieven is een presentatie met origineel kaart- en archiefmateriaal te zien over de slag van Heiligerlee (1568). Het is een bijzondere tentoonstelling omdat er naast de tentoonstelling in een groeiende tijdlijn geblogd wordt over deze historische gebeurtenis. Er zijn prenten van Frans Hogenberg en een kaart van Jacob van Deventer zichtbaar.

Blog lezen kan: www.groningerarchieven.nl/publiek/maak-geschiedenis/51-vertaalslag-rondheiligerlee#Tijdlijn1568
Tentoonstelling bezoeken kan tijdens openingstijden.

Waar: Groninger Archieven, Cascadeplein 4 te Groningen

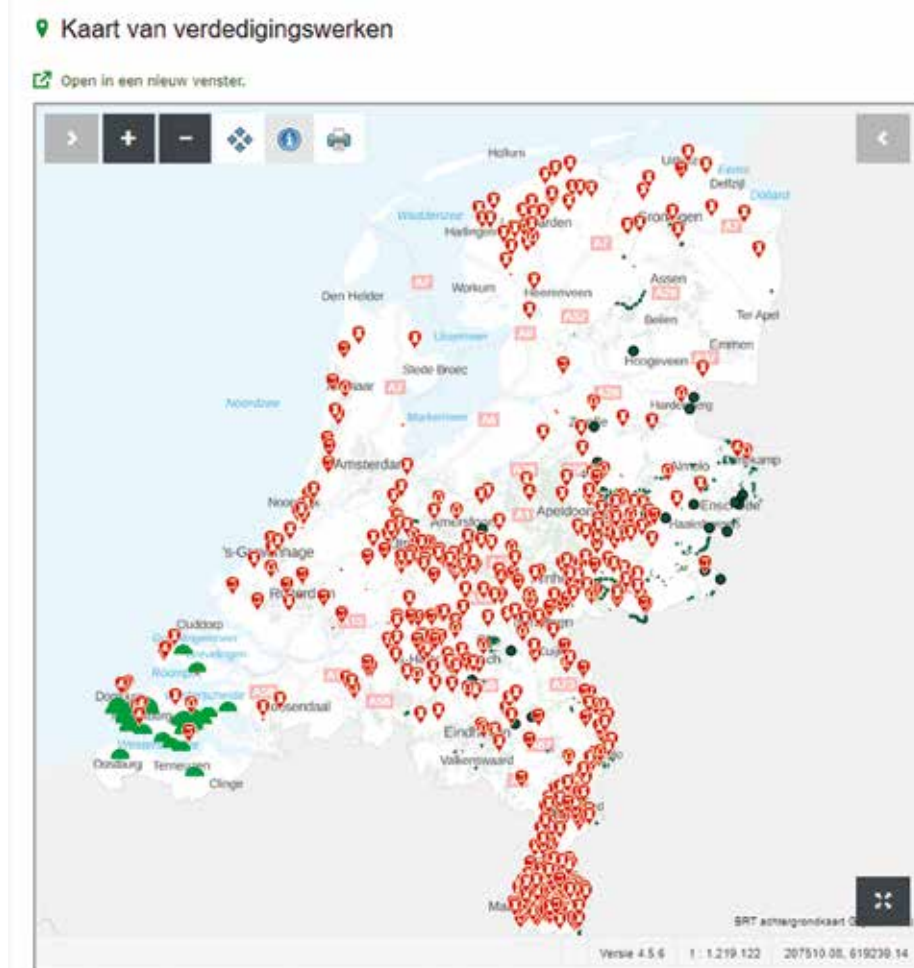
Wanneer: tot en met 31 augustus 2018

Meer informatie: www.groningerarchieven.nl/actueel/agenda/32-vertaalslag-rond-heiligerlee

Toegang: gratis

Internationale Conferentie van historisch-geografen in Warschau

In Warschau vindt de zeventiende internationale conferentie van historisch-geografen plaats. De Poolse academie voor wetenschappen en de Tadeusz Instuut voor Geschiedenis organiseren in samenwerking met de Universiteit van Warschau lezingen, voordrachten, kennissessies, evenementen en excursies in

2. Verdedigingswerken met de kastelen die ooit een onderdeel vormden van een verdedigingslinie duidelijk in beeld. Rijksmuseum voor het Cultureel Erfgoed, (www.landschapinnederland.nl/node/213, kaart van verdedigingswerken).

Warschau en omgeving.

Registreren voor een of voor beide dagen kan op: <http://ichg2018.uw.edu.pl/> waar ook het programma staat. Er zijn verschillende historisch-kartografische sessies tijdens deze conferentie, getiteld: 'Tracing cartographic knowledge of the Northern Pacific', 'Old maps into the digital', 'Old

and historical maps as a tool', 'Mapping disputed territories in 1919', 'History of cartography' en 'Historical atlases'.

Waar: Universiteit van Warschau, 26/28 Krakowskie Przedmieście Street, PL-00-927 Warszawa

Wanneer: zondag 15 juli tot en met vrijdag 20 juli 2018

Meer informatie: <http://ichg2018.uw.edu.pl/>
Vragen: ichg2018@ihpan.edu.pl

Het RCE maakt weer iets moois

De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed heeft aan het einde van 2017 weer iets moois in kaart gebracht. Een unieke presentatie van alle verdedigingswerken in Nederland. Het is een prachtige module in de vertrouwde RCE-omgeving (zie afbeelding 2). Te zien zijn alle verdedigingswerken vanaf de Middeleeuwen tot en met de Koude Oorlog. Bij het bekijken is het gemakkelijk uit te vergroten. Als achtergrond kan gekozen worden uit de topografische kaart, luchtfoto's, de Bonnebladen, of Nederland in 1575. Te zien op de kaart zijn kastelen of restanten ervan (voor zover deze deel uitmaakten van een verdedigingslinie), muurwerken, stads- en ringmuren, vliedbergen en landwerken. De landschappelijke samenhang

1. Slag bij Heiligerlee, 1568. Prent door Frans Hogenberg, Groninger Archieven (NL-GnGRA_817_10242.2).

tussen lijnelementen (landweren) en objecten (vliedberg), maar ook die met gebieden wordt duidelijk in beeld gebracht. Alle kastelen zijn te zien op een kaart. Landschappen verschijnen in beeld. Voor het eerst in de geschiedenis zijn alle Nederlandse verdedigingswerken geïnventariseerd en in kaart gebracht.

De website is gebouwd voor iedereen die geïnteresseerd is, voor de amateuronderzoeker en voor professioneel gebruik. Het RCE is daar goed in geslaagd. Onderaan staat een handleiding, maar eigenlijk is dat helemaal niet nodig, omdat de website heel gemakkelijk is in gebruik.

Waar: <https://landschapinnederland.nl/node/213>

Gevolgen Europese hegemonie voor kartografie

In de laatste editie van *Caert-Thresoor* in

2017 stond in deze rubriek een oproep voor bijdragen voor de het internationale symposium *Mapping Empires* in Oxford. Het programma is inmiddels bekend.

Onderzocht wordt de kartografie van Afrika, Azië, Oceanië en de Amerikaanse continenten. Hoe is het in kaart brengen van de wereld beïnvloed door de negentiende eeuw? Hierbij worden de aanloop (laatste kwart van de achttiende eeuw en de nasleep, eerste helft van de twintigste eeuw) ook onder de loep genomen. De opkomst van de Europese hegemonie had directe gevolgen voor de topografie en hydrografische kartering, en heeft geleid tot de opkomst van thematische kaarten. Deze kaartvervaardiging is van grote invloed geweest op onze kartografie van vandaag. Het programma ziet er veelbelovend uit en staat in pdf op de website.

Waar: Weston Library, Broad Street, Oxford (OX1 3BG)

Wanneer: donderdag 13 september tot en

met zaterdag 15 september 2018

Meer informatie: <https://mappingempires.icaci.org/> met contactgegevens voor vragen.

Meer dan een half miljoen

Onlangs, op 27 mei meldde het Brusselse veilinghuis Arenberg Auctions dat het een heel bijzondere, in goede staat verkerende atlas van Blaeu heeft verkocht. Het gaat om de eerste uitgave van de *Atlas Maior*. Dit werk werd uitgegeven in elf delen tussen 1662 en 1665. In de atlas staan beschrijvingen van continenten, landen en volkeren geïllustreerd met 590 ingekleurde kaarten. Het veilinghuis schatte dat de atlas tussen de 250.000 en de 350.000 euro zou opbrengen, uiteindelijk bood iemand 600.000 euro. De koper van de atlas bleek The Phoebus Foundation van Fernand Huts. Binnenkort zal de atlas tentoongesteld worden in het Mercatorhuis in Melsele.

3. Plattegrond uit 1649 van Zwolle door Joan Blaeu. Historisch Centrum Overijssel (NL-ZIHC0_1214_KD000350).

Samengesteld door Peter van der Krogt (p.c.j.vanderkrogt@uva.nl)
en Martijn Storms (m.storms@library.leidenuniv.nl)

Zie ook: <http://www.explokart.eu/journals>

Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven

- Brink, Lowie**, 'Overall in het oosten nog wapengekletter. Schoolwandkaart toont het onzekere kaartbeeld van Europa rond 1920.' *Geografie* 28, 4 (2018):
- Danku, Gyuri, & Krisztina Oláh**, 'Novissima et accuratissima totius Angliæ, Scotiæ et Hiberniæ tabula': States of the single-sheet map of the British Isles by the Danckerts.' *IMCoS Journal* 153 (June 2018): 16-25.
- De Candt, Caroline**, 'The formation of the border between Belgium and Luxembourg in 1830-1839; a story about the importance of being a map lover' *Maps in History* 61 (May 2018): 15-22.
- Deimann, Clemens**, 'Herkomstonderzoek naar uit hun context geraakte kaarten in de collectie van het Nationaal Archief'. In: *Caert-Thresoor* 37,1 (2018): 24-33.
- Dillen, K., & B.J. Vannieuwenhuijze**, 'Bedrieglijke eenvoud: Flandria Borealis tussen kaart en historie, tussen afbeelding en uitbeelding'. *Tijdschrift voor Geschiedenis* 130(4): 521-543.
- Dorigo, Mario, & Mathieu Franssen**, *Brabantia Ducatus: Geschiedenis en Cartobibliografie van het Hertogdom Brabant tot 1795*. Explokart Historisch-Cartografische Studies; nr. 18. Leiden: Brill Hes & De Graaf, 2018. - 712 blz. - ISBN 9789004367029. - € 165,-.
- Ferwerda, Hans**, 'Meer dan navigatiegegevens alleen! Opmerkelijke en verrassende zaken in een zeekaartenverzameling'. In: *Caert-Thresoor* 37,1 (2018): 11-20.
- Ham, Willem van, & Karel Leenders**, *Polders in kaart. Noord-West Brabant 1565-1590*. Zwolle: WBOOKS, 2018. - 128 blz. - ISBN 9789462582576. - € 24,95.
- Monmonier, Mark**, *How to lie with maps* [Third Edition]. Chicago: University of Chicago Press, 2018. 256 blz. - ISBN 9780226435923. - \$22,50.
- Pietersma, Josse**, 'Wild en confuus: Het verhaal achter de kaart van Van Borsele van de Hollandse kust'. In: *Caert-Thresoor* 37,1 (2018): 1-10.
- Rutte, Reinout, & Bram Vannieuwenhuijze**, *Stedenatlas Jacob van Deventer*. Bussum: Thoth, 2018. - 516 blz. - ISBN 9789077699171. - € 119,50.
- Uitterhoeve, Wilfried, Billy Gunterman & Ruud Abma**, *Nieuwe historische atlas van Nijmegen. 2000 jaar stad aan de Waal*. Nijmegen: Vantilt, 2018. - € 24,50.
- Win, Paul de, & François van der Jeught**, 'Een kaart van Brabant voor keizer Karel V'. In: *Caert-Thresoor* 37,1 (2018): 21-23.

Inhoud historisch-kartografische tijdschriften

Der Globusfreund 63 (2018)

Milanesi, Marica, & Heide Wohlschläger, 'Catalogo della mostra Vincenzo Coronelli (1650-1718): L'immagine del mondo - The Image of the World - Das Bild der Welt' (blz. 1-230).

De Hollandse Cirkel 19,4 (dec. 2017)

Informatie: <http://www.hollandsecirkel.nl/>

Aardoom, Leen, 'Vening Meinesz' onderzeese slingerproef van juni 1923 en de vermeende rol van Hr.Ms. O 6' (blz. 152-156).
Stehouwer, Jan, 'De aanleiding tot de driehoeksmeting van Krayenhoff en de werkzaamheden tot ± 1801' (blz. 157-170).

De Hollandse Cirkel 20,1 (maart 2018)

Jongierius, Jan, 'Geschiedenis MBO-opleiding Landmeetkunde' (blz. 6-10).
Hamersveld, Kees van, 'Het vuurbaken van Saeftinghe' (blz. 10-12).
Broek, Theo van den, 'Le Clinomètre Charles' (blz. 13-15).

Imago Mundi 70, 1 (2018)

Muller, Frederik, 'Was Lorenz Fries's 1525 Strasbourg Ptolemy Atlas

Complete? Or Were Two Maps Omitted?' (blz. 1-26).
Pinto, Sandra M.G., 'A Sixteenth-Century Draft Plan of Lisbon's Western Suburb' (blz. 27-51).
Imhof, Dirk, 'The trade in individual maps from Ortelius's Theatrum Orbis Terrarum after 1612' (blz. 52-64).
Altić, Mirela, 'Johannes Janssonius's map of Dalmatia and the Ottoman-Venetian borderland (1650)' (blz. 65-78).
Ellis, Patrick, 'The Panstereorama: City Models in the Balloon Era' (blz. 79-93).
Labbé, Morgane, 'Eugene Romer's 1916 Atlas of Poland: Creating a New Nation State' (blz. 94-113).

IMCoS Journal 151 (Winter 2017)

Informatie: <http://www.imcos.org/imcos-journal>

Gerhardt, Regine, 'Hamburg times three: The intellectual principles of the Civitates Orbis Terrarum' (blz. 13-22).
Dolz, Wolfram, 'Mapping Saxony: Surveying and drawing of the dominion during the reign of Elector August (1516-1586) and August the Strong (1670-1733)' (blz. 23-32).
Arnoldt, Hans-Martin, 'The Harz Mountains: Their depiction on maps, 1500-1900' (blz. 35-42).
Henniges, Norman, 'The Rolled World: German school wall maps and their publishers in the nineteenth and twentieth centuries' (blz. 45-53).
Ortolja-Baird, Ljiljana, 'Worth a Look - Loraine Rutt: Cartographic ceramicist' (blz. 54-55).

IMCoS Journal 152 (March 2018)

Bischoff, Michael, 'Geographia: Representations of mapmaking in the early modern period' (blz. 14-23).
Smith, David, 'The British Atlas, 1810: A reassessment of the town maps' (blz. 25-34).
Alai, Cyrus, 'Mapping the Mediterranean by the cartographers of medieval Islamic societies' (blz. 36-46).

IMCoS Journal 153 (June 2018)

Danku, Gyuri, & Krisztina Oláh, 'Novissima et accuratissima totius Angliæ, Scotiæ et Hiberniæ tabula': States of the single-sheet map of the British Isles by the Danckerts' (blz. 16-25).
Millea, Nick, Keith Parry & Adrian Philips, 'The European Historic Towns Atlas project and the British contribution' (blz. 26-36).
Oppl, Ferdinand, 'The Austrian atlas of historic towns as part of the European Historic Towns Atlas project' (blz. 37-39).
Liebreich, Karen, 'Worth a Look: The Chiswick Timeline: A history in art and maps' (blz. 40-43).

Maps in History 61 (May 2018)

Roque de Oliveira, Francisco, 'The Portuguese voyages to the Spice Islands and the first European maps and sketches of Southeast Asia, 1502-1554', blz. (blz. 7-14).
De Candt, Caroline, 'The formation of the border between Belgium and Luxembourg in 1830-1839; a story about the importance of being a map lover' (blz. 15-22).

The Portolan 100 (Winter 2017)

Informatie: <http://www.washbmapsociety.org/The-Portolan-Journal.htm>

Mode, P.J., 'Not Maps At All - What Is Persuasive Cartography? And Why Does It Matter?' (blz. 8-26).
Thomas, Leah M., 'Beauty and Commerce: Central Africa and Virginia in Sir Robert Dudley's Arcano del mare' (blz. 27-43).
Stone, Jeffrey P., 'Air Age News Journal Maps as Historical Sources' (blz. 44-55).
Brown, Wesley A., 'A Mystery Lake in Southern Colorado' (blz. 56-63).

November 2017
Hardback (xiv, 354 pp.)
ISBN 9789004335998
Price € 149 / US\$ 172
brill.com/msc

July 2017
Hardback (xiv, 280 pp.)
ISBN 9789004345355
Price € 132 / US\$ 152
brill.com/ewcd

Networked Nation

Mapping German Cities in Sebastian Münster's 'Cosmographia'

Jasper van Putten,
Massachusetts College of
Art and Design

In this beautifully illustrated book, Jasper van Putten examines the creation of the city views in this cosmography, considering the evolution of German and Swiss identity over the period of the *Cosmographia's* publication (1544–1628).

Companions in Geography

East-West Collaboration in the Mapping of Qing China (c.1685-1735)

Mario Cams, University of
Macau

In *Companions in Geography* Mario Cams explores the early 18th century mapping of Qing China, one of the largest scientific projects of the early modern world and shaped by the collaboration between European missionaries and Qing officials.

In- en verkoop: **antiquarische boeken**

prenten

decoratieve grafiek

Brede sortering:

- Geïllustreerde drukken 15-19e eeuw
- Topografie
- Atlanten
- Reisboeken
- Oude kunstgrafiek
- Natuurlijke historie

Antiquariaat Plantijn

Ginnekenmarkt 5 - 4835 JC Breda
Telefoon: 076 560 44 00
Mobiel: 06 532 994 10
E-mail: dieter.d@planet.nl
www.plantijnmaps.com

MERCATOR
Rob Braeken
1945-2018

BK BUBB KUYPER

VEILING BOEKEN
MANUSCRIPTEN
EN GRAFIEK

met o.a.
Nederlandse en
buitenlandse
kartografie,
topografie en
geschiedenis

**27-30
November
2018**

**Kijkdagen
22-25 November**

Inbreng voor
deze veiling
mogelijk op
maandag t/m
vrijdag van
9.00-17.00 uur

Kenaupark 30
2011 MT Haarlem
tel. 023 5323986
fax 023 5323893
e-mail info@bubbkuyper.com
catalogus online te raadplegen op
www.bubbkuyper.com

Inter-Antiquariaat *Mefferdt & De Jonge*

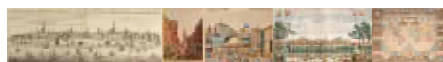

INKOOP en VERKOOP oude kaarten en stadsgezichten

Bernard Zweerskade 18, 1077 TZ Amsterdam, T: 020-6640841

www.inter-antiquariaat.nl

interantiquariaat@chello.nl

Dat Narrenschip

Grote collectie landkaarten
en topografische prenten- en boeken

Specialisatie:

IN- EN VERKOOP:

- landkaarten van de Nederlanden:
17 en 7 provinciën;
- landkaarten en prenten van Graafschap Holland;
 - Zeeland;
 - Utrecht;
- overige provincies Nederland.

Antiquariaat

Dat Narrenschip

Turfkaai 11 (bij de bushalte!)

4331 JV Middelburg

telefoon

0118 674141

mobiel

06 28146967

e-mail

mail@datnarrenschip.nl

Openingstijden:

donderdag

10.00 - 21.00 uur

vrijdag

10.00 - 18.00 uur

zaterdag

10.00 - 17.00 uur

Ook gevestigd te Amsterdam

Singel 279

1012 WG Amsterdam

Geopend: zaterdag

10.30 - 17.30 uur

www.datnarrenschip.nl

Cartografisch Antiquariaat

ANTIEKBOERDERIJ GRAAFLAND

ANYERE LANDKAARTEN & OUDER PRENTEN VAN DOORPEN EN STEEDEN

**Snelgroeiende collectie antieke
landkaarten en topografische prenten**

17 en 7 provinciën, stadsplattegronden,
rivierkaarten, polderkaarten en wereldkaarten

www.antiekboerderijgraafland.nl

Graafland 71-A, 2964 BK Groot-Amers

Tel. : 0184 - 600926 / Mob. : 06-41245207

Email: info@antiekboerderijgraafland.nl

Twitter: @Antiekeprent

Open op zaterdagen van 11.00 tot 17.00u (of op afspraak)

Internetveilingen

Februari, Maart, April, Mei, Juni,
September, Oktober en November

www.swaen.com

Inbreng voor deze internet-veilingen is mogelijk
gratis taxatie - email: paulus@swaen.com

Tel. London + 44 (0)750 937 0039 / USA +1 727 687 3298

Sinds 40 jaar inkoop en verkoop van oude kaarten en atlanten
online catalogus met meer dan 2000 items